

Regionaal-historisch tijdschrift

Holland

24e jaargang
nummer 6
december 1992

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. *Holland* wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

J. Brugman, J.W.J. Burgers, M. Carasso-Kok, P.G.M. Diebels, L.A.M. Giebels, P.C. Jansen, P. Knevel, R.W.G. Lombarts, J. Lucassen, J.C.M. Pennings, F.W.A. van Poppel, J. Steenhuis, E.L. Wouthuysen.

Vaste medewerkers

H.J. Metselaars (archief- en boekennieuws), F.J. van Rooijen (boekennieuws), P.J. Woltering (archeologie).

Kopij voor *Holland* en *Hollandse Studiën* alsmede te bespreken publikaties te zenden aan de redactiesecretaris van *Holland*, mw drs. J.C.M. Pennings, Algemeen Rijksarchief, Postbus 90520, 2509 LM 's-Gravenhage, telefoon 070-3814381.

De kopij moet worden ingediend conform de richtlijnen van de redactie. Deze zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.

Opgave van publikaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door hun wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen, gaarne aan een van de vaste medewerkers voor de bibliografie: H.J. Metselaars, Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-319525, of F.J. van Rooijen, Rijksarchief in Zuid-Holland, Postbus 90520, 2509 LM 's-Gravenhage, telefoon 070-3814381.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: drs. F.J.M. Otten, p/a Rijksarchief in Zuid-Holland, Postbus 90520, 2509 LM 's-Gravenhage.

Ledenadministratie: M.G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-319525.

Contributie: f45,- per jaar voor gewone leden (personen), f50,- per jaar voor buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Haarlem. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*.

Losse nummers: f7,50, dubbele nummers f15,-, vermeerderd met f3,- administratiekosten voor een enkel nummer, f5,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publikaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publikaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek Verkrijgbaar via Holland achterin het tijdschrift.

ISSN 0166-2511

© 1992 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Archeologische kroniek van Holland over 1991

De kroniek bestaat uit twee delen: I Noord-Holland en II Zuid-Holland. Beide zijn ingedeeld in drie rubrieken: Prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen-en-later. Daarbinnen zijn de vindplaatsen alfabetisch geordend. Vindplaatsen die informatie uit meerdere perioden hebben opgeleverd worden gewoonlijk alleen onder de daarvoor het meest in aanmerking komende rubriek vermeld. Bij de berichten bevinden zich bijdragen van derden en ontleningen aan bestaande literatuur. Ter onderscheiding is het volgende aangehouden. Bijdragen van derden zijn ondertekend; berichten met volledige literatuuropgave zijn letterlijk overgenomen. De overige berichten zijn door de auteurs van de kroniek geschreven, waarbij die met bronvermelding zijn gebaseerd op mededelingen of op literatuur die in de literatuurlijst niet opnieuw wordt vermeld.

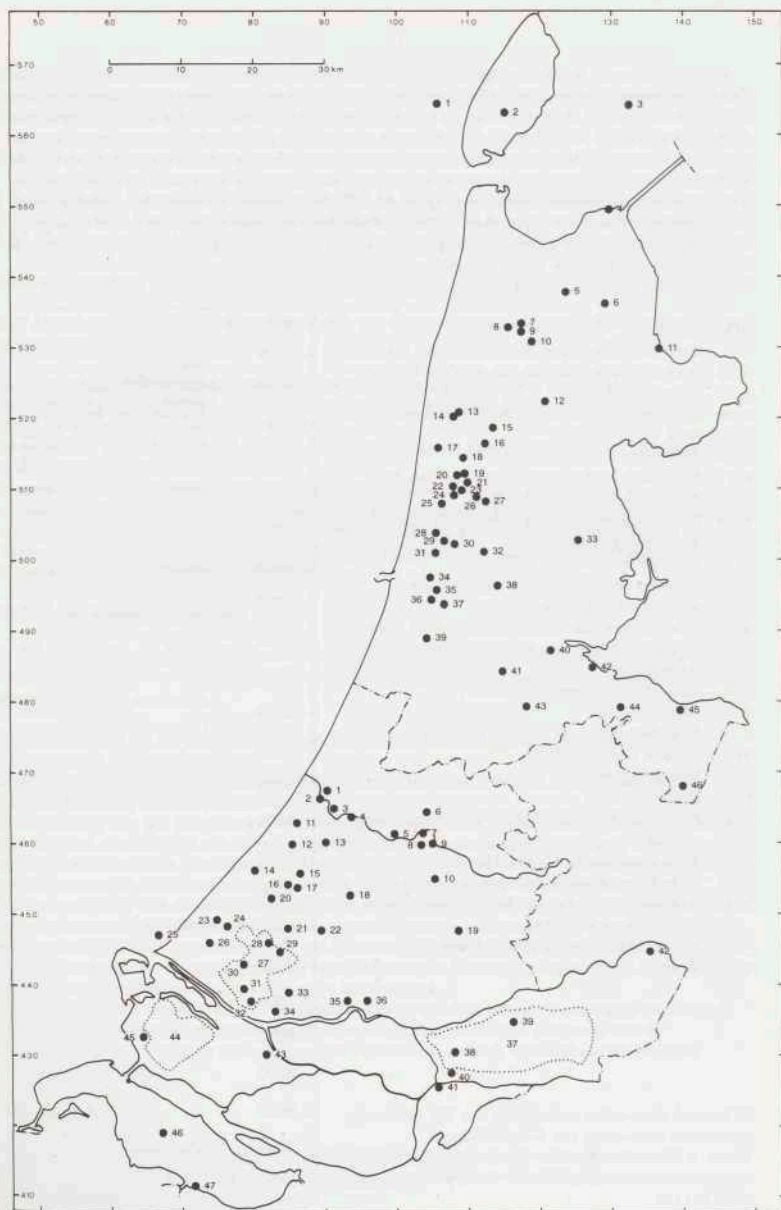
Naar allen die aan deze kroniek hebben meegewerkt gaat onze dank uit.

Afkortingen

ADN	Archeologisch Depot Noord-Holland, Haarlem
AIVU	Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit te Amsterdam
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
B	Bronstijd
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen
BOOR	Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam
BP	Before Present = voor 1950
IPL	Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit te Leiden
IPP	Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Proto-historie van de Universiteit van Amsterdam
LM	Late Middeleeuwen (1000-1500)
M	Mesolithicum
N	Neolithicum
NT	Nieuwe Tijd (na 1500)
P	Paleolithicum
R	Romeinse Tijd
RAAP	Regionaal Archeologisch Archiverings-Project van het IPP
RGD	Rijks Geologische Dienst, Haarlem
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
VM	Vroege Middeleeuwen (voor 1000)
IJ	IJzertijd

n.C.	↑	NIEUWE TIJD
1500	---	
	---	LATE MIDDELEEUVEN
1000	---	
	---	VROEGE MIDDELEEUVEN
500	---	Karoligische tijd Merovingische tijd
	---	ROMEINSE TIJD
0	---	Laat Midden Vroeg
	---	Laat
500	---	IJZERTIJD
	---	Midden
1000	---	Vroeg
	---	Laat
1500	---	BRONSTIJD
	---	Midden
2000	---	Vroeg
	---	Laat
2500	---	
3000	---	
	---	NEOLITHICUM
3500	---	Midden

4000	---	

4500	---	Vroeg

5000	---	

5500	---	

6000	---	

6500	---	MESOLITHICUM

7000	---	

7500	---	

8000	---	

8500	---	

9000	---	

10.000	---	PALEOLITHICUM
v.C.	↓	

De kroniek staat onder redactie van drs. P.J. Woltering, provinciaal archeoloog van Noord-Holland.
Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kerkstraat 1, 3811 CV Amersfoort, telefoon (033) 634233.

Noord-Holland		Zuid-Holland			
		pag.	pag.		
Akersloot: Breedelaan	25 (B)	313	Alblasserwaard: Donkenproject 37 (N)	348	
Akersloot	26 (LM)	326	Alphen aan de Rijn:		
Alkmaar	16 (LM)	326	Wilhelminalaan	9 (R, VM)	363
Amstelveen	43 (NT)	327	Alphen aan de Rijn:		
Amsterdam: centrum	40 (LM, NT)	329	themapark Archeon	8 (R)	364
Amsterdam: Sloten	41 (LM, NT)	330	Alphen aan de Rijn:		
Balgzand-Wieringermeer	6 (N, R, LM)	331	Leidsche Schouw	7 (R)	364
Barsingerhorn: Haringhuizen	9 (LM, NT)	332	Boskoop: Nederlands Her-		
Barsingerhorn: Hogebeierenweg	10 (LM)	332	vormde Kerk	10 (NT)	373
Barsingerhorn: Koningsweg	7 (IJ)	313	Brandwijk: Het Kerkhof	39 (N)	349
Bergen: Dorpsstraat	13 (R)	322	Delft: tuin Oude Delft 91-95	21 (R, LM, NT)	373
Bergen: Sparrenlaan en			Delft: Phoenixstraat 26	21 (LM)	373
Sluislaan	14 (VM)	333	Delft: Phoenixstraat-hoek Ba-		
Beverwijk	31 (IJ, R)	313, 322	gijnhof	21 (LM)	374
Castricum	25 (R)	322	Delft: stadswal	21 (LM)	374
Diemen: Oud Diemen	42 (NT)	333	Delft: voorburch kasteel Altena	21 (LM, NT)	374
Egmond: Egmond aan den Hoef	17 (R)	322	Delft: de Eland aan de Burchwal	21 (LM)	375
Haarlem	39 (LM)	333	Dirksland	46 (NT)	375
Heemskerk: G. van Assendelft-			Dordrecht: Drievriendenhof	41 (LM)	375
straat	29 (IJ)	313	Dordrecht: Slingelandhof	41 (NT)	375
Heemskerk-west	28 (R, VM, LM, NT)	333	Gouda: Rotterdamse Poort	19 (LM)	376
Heemskerk-zuid	30 (VM, LM)	335	Gouda: Varia	19 (LM)	376
Heiloo: Oosterzijweg	18 (IJ)	315	's-Gravenhage: Annastraat	14 (IJ, R, LM, NT)	378
Heiloo: Vennewaterweg-			's-Gravenhage: Boekhorststraat	14 (LM, NT)	380
Krommelaan	20 (B, IJ, R, VM, LM)	315	's-Gravenhage: Lange Voorhout	14 (LM, NT)	379
Heiloo: Ypestein	19 (IJ, R, VM, LM)	336	's-Gravenhage: Lozerlaan/		
Hilversum	46 (VM)	336	Erasmusweg	14 (IJ)	353
Langedijk: Sint-Pancras	15 (VM, LM)	336	's-Gravenhage: Muurbloemweg	14 (IJ)	355
Limmen: Kapelweg	22 (R)	322	's-Gravenhage: Prinsegracht	14 (NT)	379
Limmen: Limmerpolder	21 (R)	322	's-Gravenhage: ?	14 (R, R, LM)	355
Limmen: Pagelaan en Zuid-			Koudekerk aan de Rijn:		
kerkelaan	23 (R, VM)	338	Hondsdijske polder	5 (VM)	380
Limmen: Uitgeesterweg	24 (IJ, LM, NT)	315	Kwintsheul	24 (R)	364
Naarden	45 (LM, NT)	339	Leidschendam: Windlust	15 (NT)	380
Noordzee: Aanloop Molengat	1 (NT)	339	Leidschendam: Leeuwenberg	17 (R)	364
Obdam	12 (LM)	339	Leidschendam: Rietvink	15 (R)	366
Purmerend	33 (LM, NT)	340	Leiden: diverse lokaties	4 (LM)	380
Schagen: Muggenburg	8 (R)	323	Midden-Delfland 1: Algemeen	27 (IJ, R, LM)	355
Texel	2 (R)	323	Midden-Delfland 2: Vlaardin-		
Velsen		316	gen-West, Schinkelshoek	32 (N, IJ, R, LM)	355
Velsen: Velsbroekpolder			Midden-Delfland 3: Vlaardin-		
(Deelplan F2)	37 (N, B, IJ)	318	gen-West, Krabbeplass	32 (B)	357
Velsen: Velsbroekpolder			Midden-Delfland 4: Schip-		
(Hofgeesterweg)	35 (N, B, IJ, LM)	317	luiden, Zouteveense Polder	28 (IJ)	358
Velsen: Velsbroekpolder			Midden-Delfland 5: Maasland,		
(Lange Sloot)	36 (R)	323	Commandeurs- en Kralingen-		
Velsen: Waterland	34 (NT)	342	polder	30 (IJ, LM)	358
Waddenzee: Scheurraak	3 (NT)	342	Midden-Delfland 6: Maasland,		
Weesp	44 (IJ)	319	Duifpolder	30 (IJ)	359
Wervershoof	11 (VM)	343	Midden-Delfland 7: Delft, Rot-		
Wieringen: Oosterland	4 (IJ, VM, LM)	344	terdamse weg	29 (R)	367
Wieringermeer: Slootdorp	5 (N)	319	Midden-Delfland 8: Maasland,		
Zaanstad: Krommenie	32 (IJ, R)	326	Oude Campsweg	30 (R)	368
Zaanstad: Polder Westzaan	38 (LM)	346	Midden-Delfland 9: Maasland,		
			Scheeweg	30 (R)	370
			Maasland: Herenlaan	31 (LM)	380
			Monster: Poeldijk	23 (R, LM, NT)	381
			Naaldwijk: Hooge Werf	26 (R)	370

		pag.			pag.
Naaldwijk: Honselersdijk	26 (R)	371	Spijkennis: Maaswijk	43 (LM)	384
Naaldwijk: Grote Woerddaan	26 (R, LM)	381	Valkenburg: centrum	2 (R)	372
Naaldwijk: Opstalweg	26 (VM, LM)	382	Valkenburg: Marktveld/de		
Noordzee	25 (M)	360	Woerd	2 (R, VM)	372
Oegstgeest: RW44	3 (VM)	382	Valkenburg: vliegveld	2 (R)	372
Oegstgeest: kasteel Endegeest	3 (LM, NT)	382	Vianen	42 (LM)	384
Oostflakkee	47 (NT)	383	Vlaardingen: Hoge Werf	34 (IJ, LM)	384
Oud-Alblas	38 (LM)	383	Vlaardingen: Schoolstraat	34 (LM)	385
Papendrecht	40 (LM, NT)	383	Vlaardingen: Het Waaigat	34 (LM)	385
Pijnacker	22 (R, LM)	383	Voorburg: Arentsburgh	16 (R)	372
Rijnsburg	1 (LM)	383	Voorne-Putten	44 (R, LM)	386
Rijswijk: Kerkstraat	20 (IJ)	361	Voorschoten: Roucoop	13 (LM, NT)	386
Rijswijk: Huis ter Nieuburch-			Wassenaar: Pluymestein	12 (IJ, R, VM)	362
laan	20 (NT)	383	Wassenaar: Plein	11 (LM)	387
Rijswijk: Leeuwendaallaan	20 (LM)	384	Westvoorne: Rockanje	45 (IJ)	362
Rotterdam: spoortunnel	35 (R, LM)	384	Woubrugge	6 (LM)	387
Rotterdam: Terbregge	36 (IJ)	361	Zoetermeer	18 (LM, NT)	387
Schiedam-Kethel: West-Abts-					
polder	33 (R)	372			

I Noord-Holland

Prehistorie

Akersloot In de tuinen van Breedelaan 4 en (aangrenzend) Buurtweg 3 werden door leden van AWN-afdeling Zaanstreek enkele proefputten gegraven. Het doel hiervan was de verspreiding vast te stellen van de uit de Late Bronstijd daterende cultuurlaag met aardewerk die in 1990 op het perceel Breedelaan 4 werd aangetroffen (zie de *Kroniek* over 1990, 296). Op slechts één plek, direct ten noordoosten van de al bekende vindplaats, bleek hiervan nog een restant aanwezig. Verder is het terrein voor het grootste deel diep verstoord.

Op twee plaatsen werden – in verstoorde grond en in situ in een zandlaag – enkele inheems-Romeinse aardewerkscherfjes gevonden.

Bron: *Grondspoor* 99 (1991) 7-14 (C.J. van Roon); 102 (1992), 9-10 (E.J. Helderma)

Barsingerhorn: Koningsweg (afb. 1) In het kader van de ruilverkaveling Schagerkogge werden werkzaamheden uitgevoerd aan de Koningsweg te Barsingerhorn. Deze hielden onder meer in dat de sloot aan de oostzijde van de weg werd vergraven. In het profiel dat daarbij zichtbaar werd tekende zich vlak bij de kruising met de Heerenweg een oude, voornamelijk met vette klei gevulde kreek af. Hieruit werd door leden van AWN-werkgroep Schagen materiaal verzameld: met name prehistorisch aardewerk en bot.

Het aardewerk kan op grond van de vorm, de met vingertopindrukken versierde randen, het voorkomen van vingertopindrukken op de wand en de magering (aardewerkgruis) aan het einde van de Midden- of het begin van de Late IJzertijd worden gedateerd. Het materiaal is grotendeels vergelijkbaar met vormen die ook voorkomen in een in 1977 bij Haringhuizen, op 1 km ten zuidoosten van de nieuwe vindplaats ontdekt aardewerkcomplex, maar lijkt door het ontbreken van het streepbandmotief over het geheel genomen wat ouder.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Schagen* 1991 (F. Diederik)

Beverwijk Door leden van AWN-werkgroep Beverwijk werd bij graafwerkzaamheden op drie lokaties een in Beverwijk al eerder waargenomen akkerlaag met eergetouwsporen geregistreerd: aan de Touwslagerstraat/ Graafwijkstraat, de Laan der Nederlanden en de Hoflanderweg. Deze akker dateert uit de IJzertijd en ligt op ca. 1,7 m onder het maaiveld. Aan de Hoflanderweg werden, op ca. 0,7 m diepte, tevens fragmenten van 13e-eeuwse bakstenen gevonden.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Beverwijk* (F.M. Wiegmans)

Heemskerk: G. van Assendelfstraat In de diepe bouwput voor een winkelgalerij werd door leden van AWN-werkgroep Beverwijk een profiel getekend en gefotografeerd. Het maaiveld ligt op deze plek rond 1,6 m + NAP. Op een diepte van 0,05 m + NAP tot 0,1 m

Afb. 1. Barsingerhorn: Koningsweg. Aardewerk uit de overgangperiode van Midden naar Late IJzertijd. Tek. ROB (naar opmetingen van F. Diederik, Schagen).

– NAP werd een akkerlaag met eergetouwsporen uit de IJzertijd aangetroffen – dit is de akker die in Heemskerk en Beverwijk al eerder op vele plaatsen is gesneden. Op diepere niveaus (rond 0,6 m en 0,8 m – NAP) bevinden zich twee zandige veenlagen.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Beverwijk 1991* (F.M. Wiegman)

Heiloo: Oosterzijweg In een bouwput werd door leden van AWN-werkgroep Heiloo onder een ca. 0,3 m dikke laag stuifzand een vondstloze akkerlaag met eergetouwkrassen aangetroffen. Een los in de bouwput gevonden scherf met als waarschijnlijke datering Vroege IJzertijd (dr. H. Fokkens, IPL) is mogelijk uit deze akker afkomstig. De laag ligt rond NAP, op ca. 0,75 m onder het huidige maaiveld.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Heiloo 1991* (T. de Ridder)

Heiloo: Vennewatersweg-Krommelaan De AWN-werkgroep Heiloo meldde diverse vondsten uit dit tuinbouwgebied ten zuiden van Heiloo.

Vennewatersweg. In greppeltjes ter weerszijden van deze dwars over de strandwal lopende weg werd aardewerk uit de IJzertijd, Romeinse Tijd, Vroege en Late Middeleeuwen verzameld.

Krommelaan. Bollenteler W. Sombroek verzamelde de afgelopen jaren via de bollensortermachine een grote hoeveelheid archeologisch materiaal. Het gaat vooral om aardewerk (honderden scherven), daterend uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd (ook importen), Vroege en Late Middeleeuwen. Andere materialen zijn: vuursteen (twee fragmenten van zogenaamde sikkels, daterend uit de Midden- of Late Bronstijd), steen (slijpstenen), lood, ijzer en bot. De vondsten zijn afkomstig van een perceel bollenland aan de zuidzijde van de Krommelaan. Aangenomen mag worden dat ze samenhangen met nederzettingssporen uit Late IJzertijd-Romeinse Tijd, Vroege en Late Middeleeuwen. Of nog onaangeploegde sporen aanwezig zijn is onbekend: het bollenland wordt zo af en toe tot 0,8 m diepte omgewerkt.

Een veldkartering door leden van AWN-werkgroep Heiloo op dit perceel leverde naast een enkele inheems-Romeinse scherf enkele tientallen Vroeg- en Laat-Middeleeuwse scherven op. Karteringen op aangrenzende percelen hadden weinig of geen resultaat.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Heiloo 1991* (T. de Ridder)

Limmen: Uitgeesterweg AWN-werkgroep Limmen deed onderzoek op de oostflank van het zuidelijk uiteinde van de strandwal waarop Limmen ligt, bij de omzetting van een weideperceel in bollenland. Er werd een 180 m lang oost-west verlopend profiel met sporen uit diverse perioden bestudeerd en globaal ingetekend. De bodemopbouw op deze plek bestaat uit strandzanden in de ondergrond, met daarop een ca. 0,6 m dik veenpakket en daarop een ca. 0,3 tot 0,5 m dikke laag duinzand. In het profiel werden de volgende verschijnselen waargenomen.

- A. Recente veenafravingen over een grote aaneengesloten oppervlakte in het westelijk deel van het weiland. Deze activiteit dateert waarschijnlijk uit de tweede wereldoorlog.
- B. Sporen van enkele huisplaatsen: twee Laat-Middeleeuwse en een post-Middeleeuwse, herkenbaar aan de erfbegrenzende sloten en aardewerkconcentraties.
- C. Veenafgravingen in de vorm van 1-3 m brede en tot 60 m lange sleuven met loodrechte wanden en vlakke bodem, waarin de hele veenlaag is weggestoken. Deze sleuven liggen op afstanden van 3 tot 8 m uit elkaar en zijn dichtgeslibd met klei en zand. Op stratigrafische gronden en op basis van in de sleuven gevonden kogelpotaardewerk kan deze veen-

stekerij in de Late Middeleeuwen worden gedateerd (mogelijk 13e tot 15e eeuw).

D. In het centrum van het om te zetten weiland werden sporen van bewoning uit de Late IJzertijd gevonden: in de vorm van een reeks ingravingen, waaronder een vondstenrijk slootje dat wellicht ooit een woonplaats begrenste. Het aardewerk hieruit (magering: plantaardig materiaal en scherfgruis) vertoont de voor deze periode kenmerkende versiering: 'streepband' aan de halsbasis en in golvende patronen op schouder en buik; vinger-top/nagelindrukken op halsbasis, schouder en buik; spatel- en vingertopindrukken op de potrand. Verder werd veel dierlijk bot gevonden.

Door middel van boringen werd vastgesteld dat het bewuste slootje doorloopt tot in het noordelijk aangrenzende perceel dat (nog) als weiland in gebruik is. De ingravingen uit de Late IJzertijd gaan door het op het veen liggende duinzand heen, waaruit kan worden afgeleid dat het veen in deze tijd al overstoven was.

Bron: AWN-werkgroep Limmen (M. van Raaij)

Velsen In opdracht van het gemeentebestuur van Velsen brengt de Gemeentelijke Monumentencommissie de bouwhistorische ontwikkeling en monumentwaardigheid van de verschillende gemeentedelen in kaart. Als logische consequentie werd in 1990 besloten tot het samenstellen van een Archeologisch Monumentenrapport. Dit werk wordt uitgevoerd door ondergetekende, in overleg met de ROB. Een belangrijk deel van de kosten wordt door sponsors gedragen.

Doel is het verkrijgen van inzicht in aard, plaats en ouderdom van resten en sporen van menselijke activiteiten uit het verleden opdat de betreffende objecten, lokaties of gebieden de bescherming kan worden verleend die zij behoeven. Vanwege de gemeentelijke taken op het gebied van de ruimtelijke ordening ligt het hoofddoel van het onderzoek op het ruimtelijk voorkomen. De grote rijkdom en de complexe opbouw van Velsens bodemarchief, alsook de grote diepte waarop de archeologische resten zich kunnen bevinden sluiten een volledige inventarisatie op vindplaatsniveau, althans binnen de opdrachttermijn, uit. Gekozen is daarom voor een veelzijdige aanpak:

- het inventariseren en (her)waarderen van reeds bekende vindplaatsen;
- het benutten van civieltechnische ontsluitingen voor gedetailleerde waarnemingen;
- het verkennen van geselecteerde terreinen met de handboor en/of elektrische weerstandmeter;
- het op basis van handboringen vervaardigen van doorsneden door het gemeentelijke bodemarchief.

De combinatie van de verkregen gegevens dient te leiden tot een vindplaatsenkaart, een archeologische potentiekaart en tot plaatsing van geselecteerde terreinen op de gemeentelijke en rijksmonumentenlijsten. Bij het samenstellen van de potentiekaart speelt inzicht in de geografie van de achtereenvolgende, nu opeengestapeld liggende, landschappen en in de opgetreden geologische processen een hoofdrol. De archeologische potentiekaart zal de tijd die nodig is voor het samenstellen van een zo volledig mogelijke vindplaatsenkaart moeten helpen overbruggen.

Het merendeel van de civieltechnische ontsluitingen heeft betrekking op riool-, waterleiding- en gasbuisaanleg. In totaal werd ca. 5 km profielwand geïnspecteerd en waar nodig getekend. Hiervan ligt het meeste in de Velsbroekpolder (ca. 3 km); ruim 800 m verdeeld over Santpoort-Noord en -Zuid; ca. 350 m in Driehuis en het overige in Velsen/IJmuiden. In meer dan driekwart van het totale tracé werden één of meerdere oude cultuurlagen vast-

gesteld, variërend van Laat-Neolithicum tot Late IJzertijd-Romeinse Tijd. Naast het verzamelen van (daterend) aardewerk werden met name de sloot- en ploegrichtingen vastgelegd opdat per regio de globale kavelstructuur duidelijk wordt.

Naast een enkel prehistorisch karrespoor (dorp Velsen) konden ook diverse (post-)Middeleeuwse wegtracé's worden bestudeerd (Santpoort, Driehuis, dorp Velsen). Bij de sloop van een groot deel van de fundamenten van de voormalige, 19e-eeuwse buitenplaats Spaarnberg te Santpoort werden resten van de voorafgaande blekerij waargenomen.

Enkele van de bovengenoemde waarnemingen leidden in het zomerseizoen nog tot een noodopgraving: Velsbroekpolder Deelplan F2 (zie elders in deze *Kroniek*). De inventarisatie zal in 1992 worden voortgezet.

Santpoort

W.J. Bosman

Velsen: Velsbroekpolder Sinds 1985 voert het IPP onderzoek uit in de Velsbroek als onderdeel van het dertien jaar geleden gestarte Oer-IJ Project. Het 200 ha grote gebied is in de afgelopen tien jaar bijna geheel van uiterlijk veranderd door huizenbouw en de aanleg van een industrieterrein. Voor zover mogelijk zijn de bouwactiviteiten in dit oude cultuurlandschap voorafgegaan door booronderzoek en noodopgravingen. Het IPP is bij de realisatie van het onderzoek gesteund door subsidies van de gemeente Velsen en de Provincie Noord-Holland. Dit jaar zijn op drie plaatsen opgravingen uitgevoerd. Twee lokaties met voornamelijk prehistorische bewoningssporen worden hier besproken, een vindplaats met sporen en vondsten uit de Romeinse Tijd is onder de betreffende rubriek opgenomen.

Hofgeesterweg. In de periode juli tot begin september werd de in 1990 gestarte opgraving van een ca. 6 ha groot weilandencomplex tussen de Hofgeesterweg en de Broekeroog voortgezet (Perger/Hendrichs 1991). Er werd direct aangesloten op de werkputten uit 1990, die zich in het oostelijke deel concentreerden. Met de huidige, langgerekte west-oost georiënteerde putten werd gepoogd een aaneengesloten gebied te ontsluiten en het inzicht in de stratigrafische opbouw in westelijke richting, waar het zand van de oude duinen in dikte toeneemt, te vergroten. Het west-oost traject met bijbehorend profiel is met 160 meter uitgebreid tot een doorlopend traject van totaal 220 meter; het maaiveld loopt van 0,8 m + NAP in het oosten op tot 1,5 m + NAP in het westen; de putten werden tot in de Calais IV-afzettingen (op ca. 2 m - NAP) verdiept. Dit hoofdtraject is ca. 20 meter ten noorden van de Broekeroog gelegen, additionele putten werden ten zuiden en noorden van het hoofdtraject aangelegd. De buiten het hoofdtraject gelegen werkputten werden om technische redenen tot maximaal ca. 1 m - NAP (Duinkerke 0-top) verdiept. Er volgt een overzicht van de voornaamste sporen, vondsten en stratigrafische waarnemingen; de genoemde dateringen zijn onder voorbehoud.

De oudste, wellicht uit het Neolithicum daterende sporen zijn een groot aantal fraaie hofafdrukken van runderen in de zandig-kleiïge Calais IV-afzetting. In het oudste zand van de oude duinen en in de sterk kleiïge Duinkerke 0-lagen, getuigen enkele greppels en eergewoontkassen van menselijke activiteiten in de Bronstijd. De Bronstijdcultuurlagen en sporen zijn minder extensief dan in de oosthoek van het terrein, waar echter sprake was van kopjes oud duinzand die in Westelijke richting (nog) niet zijn aangetroffen.

Op de gytja-achtige top van de Duinkerke 0-afzetting, die vooralsnog geldt als grens tussen Bronstijd en Vroege IJzertijd, ligt een in het uiterste westen meer dan één meter dik schoon en niet gelaagd zandpakket. Hierop heeft zich veen gevormd. In het uiterste westen

kwam vanonder het veen net de rand van een sterk humeuze cultuurlaag met eergetouwkrassen te voorschijn. Het onderliggende schone zand bolt hier enigszins op, wat een nabij gelegen duinkopje doet vermoeden. De veenlaag komt verder oostwaarts samen met de genoemde gytja. Het over veen en gytja afgezette zand is sterk geelagd en vertoont begroeiingsniveau's. In het oosten zijn in dit pakket cultuurlagen met eergetouwkrassen aangetroffen die gekoppeld kunnen worden aan lagen uit de Vroege of eventueel Midden-IJzertijd; de perioden van en na de boerderij uit de Vroege IJzertijd die in 1990 werd opgegraven. Verscheidene greppels vullen het bestaande beeld van de percelering aan.

Er werd in een zeer licht humeuze laag met vage eergetouwkrassen uit de Vroege IJzertijd ook een op dit moment nog onduidelijke structuur aangetroffen. Het gaat om twee evenwijdig aan elkaar liggende balken van eikehout, op een onderlinge afstand van 6 m en met een zuidzuidwest-noordnoordoost oriëntatie. De balken zijn 8-10 cm in doorsnede; ze worden met korte verticale staken, die er met takjes van jeneverbessenhout aan bevestigd zijn, op hun plaats gehouden. De oostelijke balk werd over een lengte van 6 m opgegraven, de westelijke kon door tijdgebrek slechts over een kort stukje worden vrijgelegd. Beide balken lopen vermoedelijk verder door. De omvang en verdere structuur van deze vondsten konden niet nader onderzocht worden maar zijn mede het doel van een volgende opgraving. De mate van conservering (in soms amper humeus, maar blijkbaar continu vochtig zand) en de aard van de constructie, maken deze vondst tot één van de opmerkelijke fenomenen in de Velsbroekpolder.

De in het oosten waargenomen lagen uit de Vroege en Midden-IJzertijd schuiven vanuit het westen dakpansgewijs met een zekere helling over elkaar heen. Rond NAP zijn deze cultuurlagen echter verdwenen en secundaire begroeiingslaagjes in het stuifzand markeren het erosieniveau. Verscheidene sporen, hoofdzakelijk kuilen, zijn aangetroffen in een niet nader te dateren niveau. Enkele hebben een karakteristieke, bijna vierkante vorm en een plaggen-vulling. Een van de kuilen bevatte een bewerkt houten staafje, een andere een onduidelijk houten voorwerp, een derde takjes en botmateriaal. Twee kuilen waren verbonden door een soort greppel en bevatten botten van verschillende diersoorten.

Een cultuurlaag uit de Late IJzertijd die nauwelijks hoogteverschillen vertoont, is over het gehele terrein aangetroffen. Hierin zet zich een reeds bekend perceleringssysteem van smalle greppels voort. Eergetouwkrassen zijn echter schaars. De percelering omzeilt de plaats van een drieschepige boerderij met westnoordwest-oostzuidoost oriëntatie, waarvan de plattgrond slechts ten dele bewaard was. Een tweede huisplaats, 80 meter verder westelijk op een opduiking gelegen, was nog ernstiger verstoord door het Middeleeuwse slotenstelsel dat er overheen is aangelegd. Dit huis, met een mogelijke oost-west oriëntatie, behoort tot een jongere laag; het in geassocieerde sporen aangetroffen aardewerk (onder meer streepband) dateert uit de Late IJzertijd. Eenduidige aanwijzingen voor een niveau uit de Romeinse Tijd ontbreken tot dusver. In de jongste cultuurlaag, direct onder de Duinkerke III-afzetting, werd één randfragment van een kruikamfoor (meded. A. J. A. V. Bosman, IPP) gevonden. De meeste sporen uit deze, wellicht geërodeerde laag behoren tot het reeds bekende Middeleeuwse perceleringssysteem.

IPP, Amsterdam

U. Hendrichs

Deelplan F2. Dit deel van het bouwplan ligt in de noordoosthoek van de Velsbroekpolder, buiten het tot nu toe met de boor verkende gebied. Door de begeleiding van het bouwrijp maken van het terrein, in de vorm van enkele opgravingen op plaatsen die door wegaanleg

en huizenbouw ontoegankelijk worden, was het mogelijk de landschappelijke ontwikkeling en de menselijke invloeden in dit gebied vast te leggen.

Er werden minstens vier niveaus met sterke antropogene invloed vastgesteld, met dateringen vanaf het Laat- Neolithicum tot in de Late IJzertijd

Het oudste cultuurlandschap is vertegenwoordigd door een akkerlaag, waarvan de eerge-touwkrassen in het onderliggende schelprijke zandpakket snijden. Diepte onder NAP en stratigrafische positie wijzen op een Laat-Neolithische ouderdom.

Het eerstvolgende menselijk ingrijpen vond plaats na een grote landschappelijke verandering. Op de Neolithische akker liggen twee kleine strandwallen, ingeschakeld in afzettingen van Calais IV. Beide ruggen vallen in de zuidwestelijke helft van het gebied samen, maar waaieren uit naar het oosten en het noordnoordoosten. Zij zijn gemiddeld 55 m breed en ca. 1,5 m hoog. Het totale V-vormige zandlichaam, zoals dit nu nog aanwezig is, komt voor binnen een terrein van ongeveer 350 bij 450 m. Geometrie, sedimentaire structuren en faunaïnhoud geven aan dat het hier om opeenvolgende kustlijntjes gaat, die wat hun ontstaanswijze betreft vergelijkbaar zijn met het Omval-Haakwallencomplex aan de zuidzijde van het zeegat van Bergen.

De Velsense walletjes dragen diverse antropogene sporen: kuilen, greppels en akkerlagen. De toenemende vernatting als gevolg van de zeespiegelstijging is duidelijk afleesbaar. Aanvankelijk ontstonden sporen met een vulling van bijna schoon zand; de jongste sporen zijn gevuld met organisch materiaal. Tussen beide categorieën in tekenen zich structuren af die geheel of gedeeltelijk uit klei bestaan en samenhangen met afzettingen van Duinkerke 0. Op de flanken van de wallen is dit uitwiggende kleidek in meerdere fasen met de schop of hak en het eergetouw bewerkt. Van de jongere kuilen bevatten sommige slecht bewaard gebleven aardewerkscherven. Paalkuilen zijn binnen de kleine opgravingsputten niet aangetroffen, wel echter rijen stokgaatjes, geïnterpreteerd als restanten van hekken. In de oostelijke rug is een waterput blootgelegd. De oudere greppels vertonen vaak een (lichte) kromming of slingering, maar ondanks een ogenschijnlijke chaos wordt de totale configuratie toch overheerst door richtingen parallel aan en haaks op de rug. De latere, uit de Late IJzertijd daterende greppels en eergetouwkrassen zijn juist heel strikt volgens de onderliggende morfologie georiënteerd. De ploegvoren lopen buiten de zandrug enkele meters door tot in het rietzeggeveen. Tot deze periode behoren drie kringgreppels met diameters van 4 à 5,5 m. Tot de vondsten behoort een vuurstenen pijlspits die bij een oudere gebruiksfase behoort. Het onderzoek wordt in 1992 voortgezet.

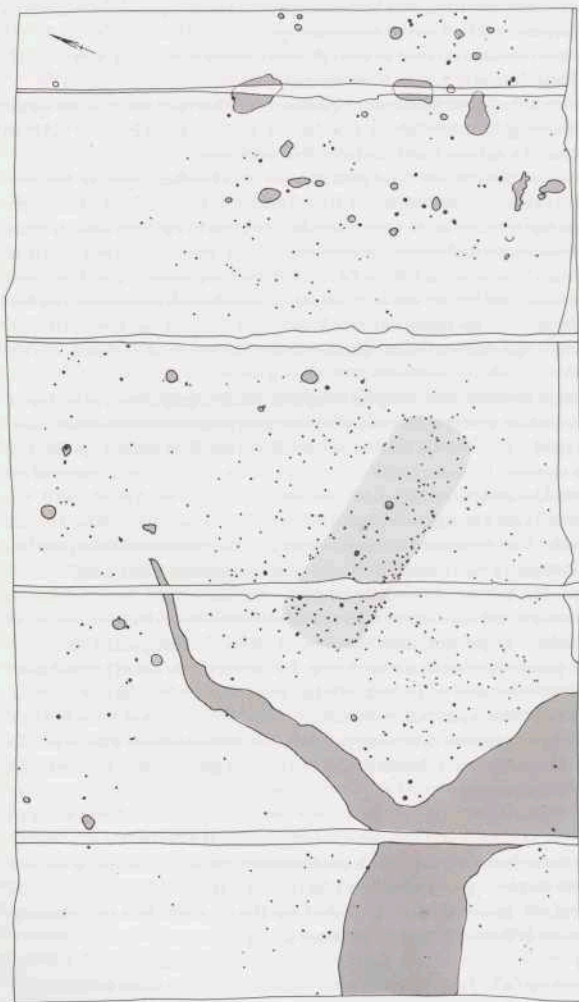
IPP, Amsterdam

W. Bosman

Weesp H. Gijzen meldde de vondst van enkele aardewerkfragmenten, afkomstig van een plaat met doorboringen (magering waarschijnlijk plantaardig). Het materiaal is afkomstig uit de directe omgeving van een nederzetting uit de Late IJzertijd aan de Aetsveldseweg, waarvan in 1966 door het IPP een klein gedeelte werd opgegraven.

Wieringermeer: Slootdorp (afb. 2) De Trechterbekernederzetting die door de ROB in 1989 op kavel B36 werd ontdekt en verkend kon dit jaar dankzij de medewerking van de grondgebruiker, de heer J.L. Maris en zijn familie, onderzocht worden. Van de provincie Noord-Holland is een belangrijke bijdrage in de kosten van het onderzoek en de uitwerking verkregen.

Aangezien de volledige vondstenlaag in de afgelopen jaren was opgeploegd, is veel tijd besteed aan het verzamelen van materiaal uit de bouwvoor. Hierbij is speciale aandacht ge-

Afb. 2. Wieringermeer: Slootdorp. Plattegrond van een nederzetting van de Trechterbekercultuur. Schaal 1:250. Licht raster: huisplaats; donker raster: geulvulling en kuilen. Tek. ROB.

geven aan de verschillende methoden die daarbij gevolgd kunnen worden: surveys (lopen en kruipen), monsters van ca. 5 liter uit boringen en monsters van ca. 50 liter. Verwacht wordt dat op basis van de analyse van de resultaten van deze methoden een stimulerende methodologische bijdrage geleverd kan worden.

Hoewel de uitwerking nog niet volledig is afgerond, kan al wel een indruk gegeven worden van enkele kenmerken van deze vindplaats. Het gaat om een kleine nederzetting (600-800 m²) op een geulrug. Uit het versierde aardewerk kan worden afgeleid dat deze slechts door mensen van de Trechterbekercultuur is gebruikt. Hoewel in verhouding tot de Enkelgrafcultuur-nederzettingen in de kop van Noord-Holland zeer veel aardewerkscherven aanwezig zijn, is het opvallend dat slechts een zeer gering percentage daarvan versierd is. Het vormenrepertoire is vrij klein: grote en kleine trechterbekers en emmerachtige vormen domineren. Het aardewerk is in verhouding tot het uit het onderzoeksgebied bekende Enkelgrafcultuur-aardewerk hard gebakken, maar gezien het relatief grote aantal breuken op rolaanzetten minder van kwaliteit. Reparatiegaten zijn zeldzaam. Op grond van het versierde aardewerk kan de site gedateerd worden in Brindley's Horizon 4 en in Bakkers Drouwen D: rond 3000 v. Chr.

Ook de hoeveelheid vuursteen op deze lokatie is opvallend groot; het aantal werktuigen is daarentegen bijzonder klein (ca. 1%). Het gaat vooral om schrabbers, bijlen en fragmenten daarvan; transversale pijlpunten zijn zeer zeldzaam. Zuidelijke vuursteen is niet aangetroffen. Behalve een aantal kloppenstenen, een slijpsteen en een complete stenen bijl is een relatief groot aantal maalsteenfragmenten gevonden.

De botvondsten maken duidelijk dat vooral de jacht op grote vogels en zoogdieren van belang is geweest. Botten van schaa/geit en gedomesticeerde runderen zijn zeldzaam. Het grote jachtwild bestond vooral uit edelhart, waarvan met name het laagwaardige afval is aangetroffen. Van de geweistangen zijn uitsluitend de zijtakken aanwezig. Mogelijk wijst dit erop dat men de jachtbuit hier alleen heeft geslacht en vervolgens het karkas naar elders heeft vervoerd. Bij de verdere uitwerking zal speciale aandacht worden besteed aan de vraag in hoeverre de samenstelling van het botassemblage beïnvloed is door post-depositionele processen. Immers, juist het laagwaardige afval (kiezen, onderpootdelen) wordt gekenmerkt door een veel hogere dichtheid (en dus ook grotere hardheid) dan het hoogwaardige afval. Onder de vogels zijn onder meer resten van de wintertaling aanwezig.

De talrijke sporen van meestal zeer dunne paaltjes vertonen min of meer in het centrale deel van de site een configuratie, waaruit een hut- of huisplattegrond gereconstrueerd kan worden. Opvallend is dat dit bouwsel grote gelijkenis vertoont met de reconstructie van een plattegrond in het centrale deel van de tijdelijk bewoonde Enkelgrafcultuur-nederzetting aan de Mienakker te Hoogwoud (zie de *Kroniek* over 1990, 298-300).

Aan de rand van de nederzetting is een tiental grote en kleine kuilen gevonden. In sommige is een steriele kleilaag op de bodem aangetroffen, waardoor het wel zeker is dat deze kuilen niet gegraven zijn om als afvalkuil te dienen. Toch is in enkele van die kuilen, maar dan vrij hoog in de vulling, wel een grote hoeveelheid bewust gedeponceerd afval aanwezig. In enkele drainagesleuven zijn bewaard gebleven brokken cultuurlaag waargenomen waarin, ingeschakeld tussen humeuze lagen, dunne laagjes schone klei voorkomen. Deze kleilaagjes en de klei in enkele kuilen wijzen erop dat deze site, hoewel gelegen op een relatief hoog punt in het landschap, zo nu en dan werd overstroomd.

Tijdens het onderzoek werd als toegift op enkele honderden meters afstand een tweede Trechterbekercultuur-nederzetting ontdekt. Deze zal in 1992 worden verkend.

Bron: *Jaarverslag ROB* 1991 (J.W.H. Hogestijn)

Romeinse tijd

Bergen Tijdens bouwwerkzaamheden aan de Dorpsstraat te Bergen kwam een sestertius van Marcus Aurelius te voorschijn. De munt werd met een metaaldetector opgespoord door C.G.J. Pannekeet uit Alkmaar.

Beverwijk Via het Koninklijk Penningkabinet werd een in Beverwijk gevonden Romeinse munt gemeld: een as van Tiberius, geslagen tussen 10 v. Chr. en 10 na Chr. (RIC (2), 469). De precieze vindplaats is onbekend.

Bron: Koninklijk Penningkabinet (J.P.A. van der Vin)

Castricum Via het Koninklijk Penningkabinet werden uit Castricum drie Romeinse muntvondsten gemeld:

een totaal versleten sestertius uit de Antonijnse periode (138-180 na Chr.);
een sterk gesleten denarius van Geta, geslagen tussen 203 en 208 na Chr. (RIC 38b), gevonden te Noord-Bakkum met behulp van een metaaldetector;
een sterk gesleten antoninianus van Postumus, geslagen tussen 259 en 268 na Chr. (RIC 67), gevonden in de Castricummer Polder (nabij Cronenburg) en eveneens met een metaaldetector opgespoord.

Bron: Koninklijk Penningkabinet (J.P.A. van der Vin)

Egmond: Egmond aan den Hoef In een weiland aan de Hoevervaart, in de Zuidermeerpolder ten oosten van Egmond aan den Hoef, werd door P. Huijzer uit Heiloo met behulp van een metaaldetector een Romeinse munt gevonden. Het gaat om een denarius van Septimius Severus, geslagen tussen 198 en 200 na Chr. (RIC 131).

Bron: Koninklijk Penningkabinet (J.P.A. van der Vin)

Limmen: Kapelweg Leden van AWN-werkgroep Limmen deden waarnemingen bij de aanleg van een tennisbaan. Bij het graven van een rioolsleuf door de Kapelweg waren al eerder sporen van een woonplaats uit de Romeinse Tijd vastgesteld. Ook nu weer werden, in parallel aan de oostkant van de weg gegraven sleuven, sporen en aardewerk aange troffen. Een verbreding van een leidingsleuf leverde op enkele plaatsen een klein opgravingsvlak op, waarin rechthoekige paalsporen, kuilen en greppels zichtbaar waren. Uit deze sporen kwam veel inheems en ook wat geïmporteerd aardewerk (onder meer terra sigillata: Drag. 33). Het is duidelijk dat de bewoningssporen op deze plek nog (grotten)deels intact in de bodem aanwezig zijn. Ze worden door de aanleg van de tennisbaan niet bedreigd.

Bron: AWN-werkgroep Limmen (M. van Raaij)

Limmen: Limmerpolder Hier werden door AWN-werkgroep Limmen waarnemingen gedaan in een ten behoeve van de maïsteelt geploegd weiland. In de ondergrond bevindt zich veen, waarop 0,5-0,6 m duinzand ligt. De vindplaats ligt iets hoger dan zijn omgeving, waar op het duinzand Duinkerke III - klei is afgezet.

In de geploegde akker werd een concentratie inheems-Romeins aardewerk vastgesteld. Hier werden twee smalle proefsleuven gegraven, waarin waarschijnlijk een deel van een

huiswand werd aangetroffen: een reeks dunne op 15-20 cm van elkaar ingeslagen paaltjes (vlechtwerkstaken?) met direct er tegenaan een greppeltje met brokken rietveen (onderkant zodenwand?). Verder onderzoek was doordat maïs werd ingezaaid niet mogelijk.

Bron: AWN-werkgroep Limmen (M. van Raaij)

Schagen AWN-werkgroep Schagen deed opnieuw waarnemingen en vondsten in het gebied van bouwplan Muggenburg, ten zuiden van de bebouwde kom van Schagen. Hier werden de afgelopen jaren meerdere woonplaatsen uit de Romeinse Tijd opgegraven. De aanleg van wegcunetten en vijvers leverde ook in 1991 weer sporen (kuilen) en vondsten op. Naast veel inheems aardewerk werd ook wat import (terra sigillata) verzameld, een compleet smeltkroesje en een fragment van dierlijk bot (rond, schaa/geit, varken, hond en een fragment van een edelhertgewei met gebruikssporen).

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Schagen 1991* (F. Diederik)

Texel Van Texel werd een sestertius van Domitianus gemeld, geslagen tussen 81 en 96 na Chr. De munt is met een metaaldetector opgespoord. Vinder en vindplaats zijn onbekend.

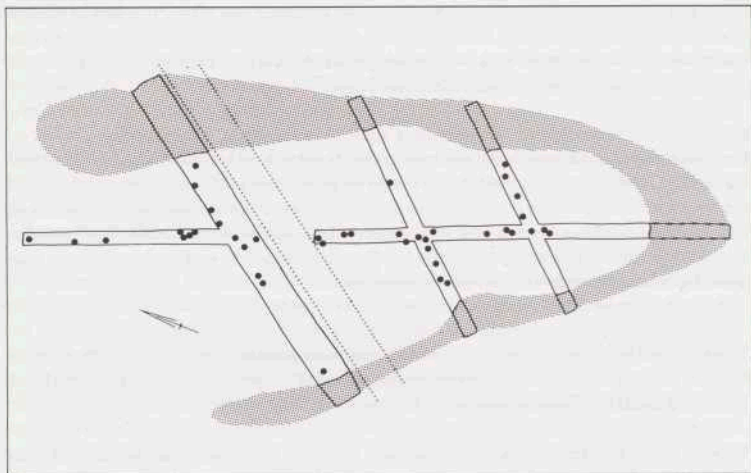
Bron: Koninklijk Penningkabinet (J.P.A. van der Vin).

Velsen: Velsbroekpolder (Lange Sloot, afb. 3 en 4) In de wand van het nieuwe tracé van de Lange Sloot werd in 1989 een bijna geheel door riet-zeggeveen begrensd zandlichaam van ca. 30 m lengte aangesneden, dat op het eerste gezicht de geometrie had van een geul met oeverwallen.

Op de zuidflank rustte een takkenpakket dat in het veen buiten het zand nog enkele meters doorliep. Uit het zand werden enkele kleine aardewerkscherven verzameld: voornamelijk inheems-Romeins maar ook één stukje terra sigillata. Dit is tot nu toe de derde vindplaats met Romeinse importen in de Velsbroekpolder. Het onderzoek in 1991 heeft uitgewezen dat het om een offerplaats gaat.

In de tweede helft van juli zijn vijf proefsleuven gegraven met een totale lengte van ruim 200 m. Het doel was het verkrijgen van inzicht in het ontstaan, de omvang en vooral het gebruik van het zandlichaam. Een drietal sleuven werd min of meer haaks op de noordwest-zuidoost georiënteerde zandrug aangelegd en de overige twee in de lengterichting over de kruin. Het bleek een tongvormig lichaam dat in zuidoostelijke richting in het veen uitwigt, terwijl het aan de noordwestkant overgaat in één groot zanddek. Op twee plaatsen eronder werd een geulvormig ingesneden zandmassa waargenomen, maar de overmaat aan grondwater liet definitieve conclusies over een onderlinge samenhang niet toe. De tong is gevormd uit duinzand dat vaak in laagjes van enkele centimeters dikte is opgebouwd. De scheidende niveau's zijn dunne slikviesjes die hellingafwaarts 'vetter' worden en uiteindelijk ook intensief verplooid raken; een aanwijzing dat het bolle oppervlak oorspronkelijk is.

Van de zand tong als geheel wordt gedacht dat deze onder directe invloed van de wind is ontstaan op een - althans 's zomers - vrijwel droogvallend (veen-)oppervlak. De slikviesjes vertegenwoordigen hogere waterstanden en vormen dus een soort 'seizoensgelaagdheid'. Mogelijk speelt dit natte milieu een rol bij het vrijwel ontbreken van grondsporen. Slechts één paalgat en twee kuiltjes staan in relatie met de vondsten, die voorkomen in de bovenste 4 à 5 decimeter van het zand.

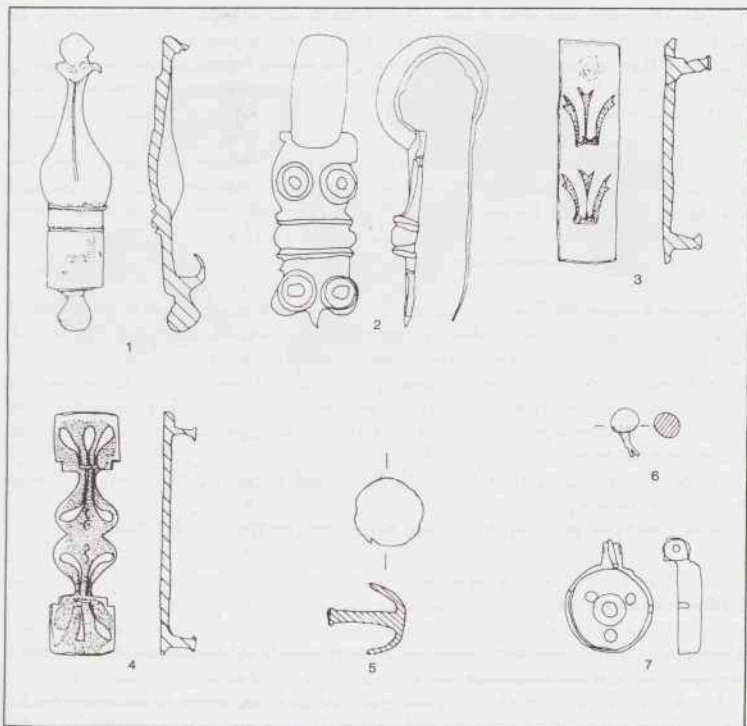

Afb. 3. Velsen: Velsbroekpolder (Lange Sloot). Opgravingsplattegrond. De stippen geven de verspreiding van metaalvondsten weer. Het raster geeft de – deels gereconstrueerde – randzone aan van het veen dat de zandtong grotendeels omringt. Schaal 1:800. Naar Bosman 1992, fig. 1.

Het aardewerk bestaat, met uitzondering van vier fragmenten Romeinse import, uit inheems materiaal, dat nauwelijks versierd is. Opvallend is dat een groot aantal scherven afkomstig is van reducerend gebakken en geglad aardewerk met standvoeten. Dit soort aardewerk ontbreekt geheel of vrijwel in de ca. 3 km van deze plek gelegen Romeinse vlootbasis Velsen 1. Onder de Romeinse importen ontbreekt met zekerheid dateerbaar aardewerk; alleen een gladwandig oorfragment kan mogelijk in de eerste helft van de 1e eeuw na Chr. gedateerd worden.

Onder de geringe hoeveelheid bot (45 fragmenten) is een opvallend hoog percentage paard aanwezig (10%). Tevens dient een geweistang van een ongeveer vijfjarig edelhert vermeld te worden. Dit is de enige vondst die in het veen is gedaan. Het bot bestaat, evenals het aardewerk, uit kleine fragmenten. Ook hier zijn de grootste stukken van de randen van het zandlichaam afkomstig. Vrijwel alle stukken vertonen haksporen en soms ook sporen van vraat.

Een opvallende vondstgroep vormen 42 metalen voorwerpen. Deze zijn alle met behulp van de metaaldetector gevonden. In tegenstelling tot het Romeinse importaardewerk gaat het om vaak goed dateerbare objecten. Er zijn vijf Romeinse munten geborgen: twee Republikeinse denarii (101 en 45 v. Chr.); een Providentia-as van Tiberius (22-30 na Chr.); een dupondius van Caligula (37-38 na Chr.); een dupondius van Claudius (41-50 na Chr.). De munten vallen binnen de datering van de forten Velsen 1 en 2. Een tweede belangrijke categorie vormen de wapens en militaria. Deze zijn afkomstig van verschillende Romeinse leger-

Afb. 4. Velsen: Veslerbroekpolder (Lange Sloot). Metalen voorwerpen. 1. Bronzen eindbeslag met sporen van verzilvering (paardetuig); 2. bronzen riemverdeler, mogelijk verzilverd (paardetuig); 3. rechthoekig beslagplaatje van brons met niello-inleg en sporen van verzilvering (mogelijk onderdeel van een militaire riem); 4. riembeslag van verzilverd brons, mogelijk met niello-inleg (mogelijk paardetuig); 5. riembeslag van verzilverd brons; 6. zilveren nagel (mogelijk onderdeel van een dolkschede); 7. bronzen zegeldoosje, zonder deksel. Schaal 1:1. Naar Bosman 1992, fig. 2.

eenheden: een complete pilum-punt en twee pilum-schoenen van de legionarius, verscheidene stukken paardetuig en beslag van hulptroepen. Tot de metaalvondsten behoren 12 fibulae, waaronder zich enkele vroeg-1e-eeuwse exemplaren als een aucissa-, een ogen-, een haak- en een enkele draadfibula bevinden. Afwijkende mantelspelden zijn een miniatuur ogenfibula, twee Germaanse kniefibulae, twee Germaanse figuurfibulae en een zilveren tutulusfibula. Van deze groep is alleen de ogenfibula in de 1e eeuw te dateren, de overige dateren uit het einde van de 1e en met name de 2e eeuw na Chr. De tutulus- en de figuurfibulae zouden ook nog in het begin van de 3e eeuw gedateerd kunnen worden.

Tijdens het onderzoek werd al snel duidelijk dat dit een uitzonderlijke vindplaats is. De aard, variatie en rijkdom van de vondsten staan in contrast met de afwezigheid van een cultuur- of akkerlaag en het nagenoeg ontbreken van sporen. Samen met de landschappelijke situering wijst dit op het gebruik als offerplaats. Het onderzoek wordt in 1992 voortgezet.

IPP, Amsterdam

A.V.A.J. Bosman, W. Bosman

Via het Koninklijk Penningkabinet werden twee losse muntvondsten uit Velsen gemeld. Het gaat om: een as van Caligula, geslagen te Rome (37-41 na Chr.) en een as van Nero, geslagen te Lyon (64-68 na Chr.). De munten zijn afkomstig van niet nader geregistreerde lokaties in de Velsbroekpolder en werden met behulp van een metaaldetector opgespoord.

Bron: Koninklijk Penningkabinet (J.P.A. van der Vin)

Zaanstad: Krommenie In het weilandengebied tussen Krommenie en Krommeniedijk inspecteerden leden van AWN-afdeling Zaanstreek de bij het schonen van de sloten op de kant geworpen bagger. Dit leverde twee nieuwe vindplaatsen op.

De belangrijkste is een nederzittingsplek uit de Late IJzertijd-Vroeg Romeinse Tijd (Krommenie 23 in de AWN-administratie), waar een groot aantal met plantaardig materiaal en aardewerkgruis gemeerde aardewerkscherven werd gevonden (sommige met ingekaste lijnversiering).

Op de andere vindplaats (Krommenie 22) werden slechts enkele scherfjes inheems-Romeins aardewerk gevonden.

Bron: *Grondspoor* 100 (1991) 4 (C.J. van Roon); 101 (1992) 10, 11 (E.J. Helderman)

Middeleeuwen en later

Akersloot Op vier plaatsen registreerden leden van AWN-afdeling Zaanstreek concentraties Laat-Middeleeuws aardewerk.

Aan de Westerweg werden bij het graven van een regenwaterafvoer op een diepte van 0,5 tot 1 m onder het maaiveld twee cultuurlagen met 12e-14e-eeuws aardewerk aangetroffen (met onder meer pingsdorf-, paffrath- en kogelpot-aardewerk).

Bron: *Grondspoor* 100 (1991) 7-9 (C.J. van Roon); 102 (1992), 11 (E.J. Helderman)

De verkenning van een weiland aan de Pontweg-Noord en van een bollenland langs de Schouw leverde veel 12e-13e-eeuws aardewerk op (onder meer pingsdorf en vroeg steengoed).

Bron: *Grondspoor* 98 (1991) 2 (C.J. van Roon); 102 (1992) 10 (E.J. Helderman)

Bij de bouw van een huis aan de Bosweg werd, naast de strandwal in een op ca. 0,6 m diepte gelegen kleilaag, 13e-14e-eeuws aardewerk aangetroffen (spaarzaam geglazuurd rood, vroeg en laat steengoed en kogelpotten met bezemveegversiering).

Bron: *Grondspoor* 102 (1992), 12 (E.J. Helderman)

Alkmaar (afb. 5) In september 1991 verrichtte de nieuwe gemeente-archeoloog zijn eerste opgraving aan de Wortelsteeg, in het centrum van Alkmaar. Dit is een steeg in het oostelijk deel van de binnenstad, dat aan de stad is toegevoegd door aanplantingen van het Voor-

Afb. 5. Alkmaar. Pottenbakkersafval uit de Wortelsteeg: witbakkend aardewerk met donkergroene glazuur (eind 16e - begin 17e eeuw). Foto Afd. Archeologie, Alkmaar.

meer, overwegend in de tweede helft van de 15e en het begin van de 16e eeuw. In 1987 waren op het aangrenzende perceel in een bouwput al massa's pottenbakkersafval en de resten van een of twee ovens te voorschijn gekomen, maar toen was een gericht onderzoek niet mogelijk.

Ondanks een uiterst krappe planning, met een termijn van slechts twee weken tussen de sloop van de oude bebouwing en het slaan van de eerste paal voor de geplande woningbouw, werd het terrein van 25 bij 40 m geheel opgegraven.

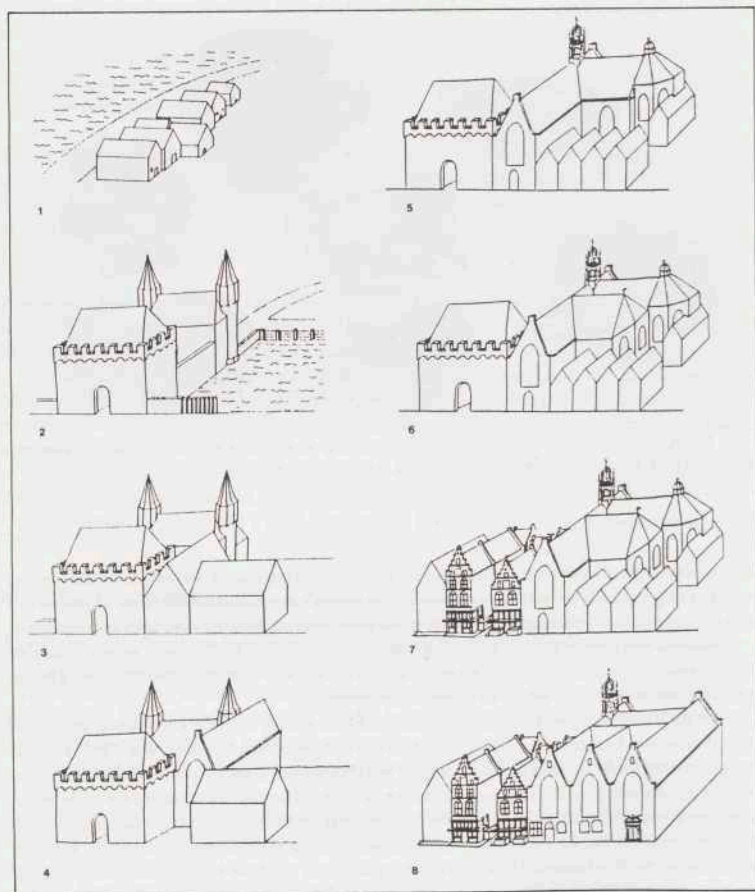
Aan de Wortelsteeg werden de funderingen bloot gelegd van een groot huis, gemetseld van 16e-eeuwse baksteen, dat op de stadskarten van Jacob van Deventer (ca. 1560) en Cornelis Drebbel (1597) is afgebeeld. Het huis werd bewoond door de pottenbakker-eigenaar van de pottenbakkerij. Dit blijkt uit de grote hoeveelheid pottenbakkersafval die in de bijbehorende beerputten, afvalkuilen en gedempte kelders gevonden werd. Het materiaal dateert uit de eerste helft van de 17e eeuw, en is deels wellicht nog enkele decennia vroeger. Het hier tevens aangetroffen huisraad laat zien dat het gezin zich veel luxe kon veroorloven, zoals bijzonder glaswerk en porselein.

Er werden geen ovens gevonden, maar wel veel pottenbakkersafval. Opmerkelijk is dat de productie niet alleen bestond uit roodbakkend aardewerk maar voor een groot deel (ruwweg een derde) ook uit witbakkend aardewerk, dat vrijwel uitsluitend groen geglazuurd was. Verder is het vermeldenswaard dat op het rode aardewerk de voor die tijd typerende uitbundige ringeloor-decoratie vrijwel ontbreekt.

Afdeling Archeologie, Alkmaar

P. Bitter.

Amstelveen AWN-afdeling Amsterdam voerde voor de tweede maal een opgraving uit op een door sloop vrijgekomen terrein aan de Dorpsstraat (hoek Kerkpad) in het centrum van

Afb. 6. Amsterdam: centrum. De ontwikkeling van de Olofskapel: 1. huizen (1250-1375); 2. poortgebouw met stadsgracht (1375-1425); 3. poortgebouw met huizen op de plaats van de gedempte stadsgracht (1425-1440); 4. poortgebouw met de vroegste fase van de Olofskapel (1440-1490); 5. poortgebouw met verlengde Olofskapel, Jeruzalemskapel en huizen (1490-1500); 6. poortgebouw met kapeluitbreiding (1500); 7. huizen op de plaats van het afgebroken poortgebouw (1618); 8. vergroting van de Olofskapel tot de huidige omvang op de afgebroken Jeruzalemskapel en huizen (1644-1646). Tek. Ald. Archeologie, Amsterdam (A.C. Lagerweij).

Amstelveen (verg. de *Kroniek* over 1990, 313-4). Er werden evenwijdig aan de Dorpsstraat machinaal twee korte sleuven getrokken, waarvan de profielen werden onderzocht en getekend. Op het natuurlijke veen, dat hier ca. 2,5 m onder het maaiveld ligt, is waarschijnlijk in de 15e of 16e eeuw een tot 0,4 m dikke laag veenplaggen aangebracht. Dit pakket is in het begin van de 18e eeuw met een humeuze kleiige laag bedekt. Hierin bevinden zich overblijfselen van de oudste, uit de 18e eeuw daterende bebouwing op deze plek: resten van funderingen en beschoeiingen.

Bron: *Het Profiel*, juni 1991, 7 (C. Bakker); december 1991, 3-4 (P. Hoogers)

Amsterdam: centrum (afb. 6) Voorafgaand aan de algehele reconstructie van de Olofskapel, gelegen tussen de Zeedijk en de Nieuwe Brugsteeg, kon uitgebreid archeologisch onderzoek plaatsvinden in de periode 17 juni-8 augustus 1991. Dit was het tweede archeologisch onderzoek in de kapel. In 1969 en 1970 werd, na de brand van 1966, een sleuf langs de westmuur van de kapel gegraven. Ondanks de beperkte ruimte leverden deze opgravingen veel gegevens op over de Olofspoort en de verschillende bouwfasen van kapel.

Tijdens de campagne van 1991 kon de gehele kapel opgegraven worden. Op basis van de in deze campagne verkregen resultaten konden niet alleen de eerdere gegevens verder uitgewerkt worden, maar dienden deze ook voor een deel – zoals de oudste lokatie en de vorm van de Olofskapel – herzien te worden. Op de eerste plaats kon geconstateerd worden, dat de bouwlokatie van de Olofspoort en de Olofskapel niet de eerste bebouwing hier ter plekke is geweest. Ophogingslagen met laat-13e-eeuwse keramiek tonen aan dat deze plaats deel uitgemaakt heeft van de oudste lintbebouwing langs de oostelijke Amsteloever. Tussen 1370 en 1380 werd deze bebouwing kaalgeslagen en werden een poorthuis, een stadsgracht en een zeedijk aangelegd. Bij de stadsuitleg van 1425 werd de stadsgracht gedempt en werden hier huizen gebouwd.

Omstreeks 1440 werd een deel van deze bebouwing afgebroken en verscheen de Olofskapel (de eerste bouwfase) aan de Zeedijk. Deze kapel werd gefundeerd op spaarbogen, die gemetseld waren op roosterconstructies met ingeheide palen. De breedte bedroeg 8 m, de lengte 15 m. Deze bevindingen geven een nieuw beeld van de bouwgeschiedenis van de Olofskapel. Tot nu werd, op basis van architectuurstudies (kapconstructies) en de eerste opgraving, de oudste fase ten onrechte gesitueerd in de zuidzijde van de kapel. Uiteindelijk bleek deze bebouwing een uitbreidingsfase uit 1490 te zijn. In dezelfde tijd werd de kapel aan de oostzijde uitgebreid met een Jeruzalemskapel, eveneens gelegen aan de Zeedijk. Bij deze bouwactiviteit werd de voorpoort van de Olofspoort afgebroken. De Jeruzalemskapel had een twaalfzijdige roosterfundering. In de roosters werden uit Noorwegen geïmporteerde dennemasten ingeheid. Dit is tot nu toe het vroegste voorbeeld van een dergelijke toepassing. Voordien werden kortere inheemse elzen en berken gebruikt. De opbouw was een achtkantige centraalbouw. Binnen de kapel werd voorts een funderingsconstructie aangetroffen waarvan de vorm verwijst naar de aanwezigheid van een kopie van het Heilig Graf, zoals dat in Jeruzalem gebouwd was.

De kapel werd rond 1500 met een kleine kapel uitgebreid en kreeg in 1618, bij een grote reconstructie van het geleidelijk gegroeide Middeleeuwse gebouwencomplex, zijn uiteindelijke vorm. Dit betekende tevens dat de restanten van het poorthuis werden afgebroken.

Afdeling Archeologie, Amsterdam

J.M. Baart

Afb. 7. Amsterdam: Sloten. Het inmeten en tekenen van de ophogingslagen in de dorpsterp. Foto Afd. Archeologie, Amsterdam.

Amsterdam: Sloten (afb. 7) In de dorpsterp van Sloten aan de Sloterweg is in de periode 16 september-1 november 1991 een opgraving uitgevoerd. Doel van het onderzoek was de ouderdom en de structuur van deze nederzetting vast te stellen. De opgraving maakt deel uit van een reeks opgravingen die de laatste jaren zijn uitgevoerd in het kader van onderzoek naar de ontginningsgeschiedenis van de regio Amsterdam.

De vrij omvangrijke dorpsterp is goed zichtbaar in het huidige stratenpatroon. De terp bevat een kerk met eromheen een (thans gedempte) kerksloot, voorts een weg (de huidige Sloterweg) en ruimte voor huizen. Twee percelen hiervan werden opgegraven. Tot voor kort stonden hier twee 17e-eeuwse huizen, waarvan er één dienst deed als herberg en rechthuis. De aanleg van deze huizen, zo bleek uit oudere funderingen, dateert al uit de 16e eeuw. Beide

percelen vormden daarvoor één perceel waarop, zo tonen de oudere lagen aan, vanaf circa 1175 een boerderij of huis stond. Doordat het perceel gemiddeld om de tien jaar werd opgehoogd konden boven elkaar negen boerderij- en huisplattegronden worden opgetekend. Het eerste huis was 5 m breed en 10 m lang; huis 2: 5,60 x 8,50 m; huis 3: 5,60 x 9,70 m; boerderij 4: 6,60 x 10,80 m (stalgedeelte: 6,60 x 1,30 m); boerderij 5: 5,70 x 12,80 m (stalgedeelte: 5,70 x 2,30 m); boerderij 6: 6,30 x 13,50 m (stalgedeelte: 6,30 x 2,30 m); huis 7: 4,90 x 8,40 m en huis 8: 4,90 x 8,40 m. Huis 9 werd gedeeltelijk opgegraven.

Uit deze ontwikkeling blijkt dat de huizen aanvankelijk geen stalgedeelte hadden, dat daarna een periode aanbrak waarin ze een klein stalgedeelte met ruimte voor slechts enkele koeien hadden en dat uiteindelijk (bij de huizen 7-9) weer geen stalgedeelte meer aanwezig was. De boerderijen/huizen (1-6) lagen met de korte zijde aan de Sloterweg; de huizen 7-9 lagen daarentegen met de lengteas parallel aan de Sloterweg. Wel dient vermeld te worden, dat enige funderingsconstructies, gelegen achter de laatstgenoemde huizen, kunnen wijzen op een afzonderlijk gebouwde stal. De op deze plek aangetroffen mestlagen ondersteunen deze gedachte.

Samengevat kan gesteld worden, dat het huidige Sloten zich vanaf het laatste kwart van de 12e eeuw op deze plaats ontwikkeld heeft, dat het oudste Sloten, bekend uit schriftelijke overleveringen daterend uit de 10e-11e eeuw, zoals door De Cock verondersteld, gezocht moet worden aan de zuidzijde van de Sloterplas en dat een verplaatsing, net zoals dat het geval was met Assendelft, naar de plaats van het huidige Sloten, in de loop van de 12e en 13e eeuw moet hebben plaatsgevonden.

Afdeling Archeologie, Amsterdam

J.M. Baart

Balgzand-Wieringermeer In 1991 is tijdens de aanleg van een aardgasleiding tussen het gasbehandelingsstation Balgzand en de Oudelandertocht in de Wieringermeer (ter hoogte van Lambertschaag) archeologisch en geologisch onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek heeft bestaan uit het opsporen en documenteren van archeologische vondsten en het vastleggen van de geologische opbouw in het ongeveer 30 kilometer lange tracé. Het werd mogelijk gemaakt door de financiële ondersteuning van de NV Ned. Gasunie.

Op 56 lokaties zijn artefacten gevonden. Het betreft voornamelijk aardewerk en in mindere mate dierlijk bot, vuursteen, glas en bewerkt hout. Op 20% van de lokaties gaat het om maaiveldvondsten, op 25% om stortvondsten en op 55% om vondsten die zijn aangetroffen in de diepere ondergrond. In aantal gerekend zijn de maaiveldvondsten het talrijkst. De meeste artefacten dateren uit recente perioden en de Middeleeuwen. Er is ook inheems-Romeins aardewerk gevonden en mogelijk is een aantal scherven van Laat-Neolithische ouderdom. In het Centraal Archeologisch Archief van de ROB waren tot dusver slechts 20 vondsten en/of vindplaatsen uit de directe omgeving van het tracé gedocumenteerd.

De bodem van het gebied is opgebouwd uit afzettingen van Duinkerke op Hollandveen op afzettingen van Calais. De laagdikte van de afzettingen van Duinkerke varieert van 2 tot 3 meter in de omgeving van Balgzand/Oudesluis tot maximaal 1 meter in de Wieringermeer. Ook het Hollandveen is in het noordelijke deel van het tracé dikker dan in de omgeving van de Waarpolder en in de Wieringermeer. In de Wieringermeer zijn verscheidene veensplitten (Hollandveen) in de Calais-afzettingen aangetroffen. Uit het tijdelijk ontbreken van dergelijke veensplitten en het voorkomen van gelaagde, zandige vullingen is de situering van verschillende geulen afgeleid. In het gebied tussen de Grootte Sloot bij Oudesluis en de Wieringerwaardhoofdweg komen lagunaire Calais-afzettingen voor.

Dergelijke afzettingen zijn gesedimenteerd in de lagune achter het zeegat van Bergen (5000-3200 B.P.).

Enkele vondsten en waarnemingen worden nader belicht.

In het gebied tussen het Balgzand en de Zijperdijk zijn, afgezien van een aantal houten palen aan de noordzijde van de Zijperdijk (die mogelijk deel hebben uitgemaakt van een vroegere aanlegsteiger), weinig vondsten gedaan.

Het gebied tussen de Zijperdijk en de Grootte Sloot bij Oudesluis wordt gekenmerkt door verschillende veenputten, uitgegraven in het maximaal 1,5 meter dikke Hollandveen. Ongeveer 250 m ten noorden van Grootte Sloot zijn twee houten waterputten gevonden, die wijzen op bewoning op het Hollandveen. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om Laat-Middeleeuwse of nog jongere bewoning.

Tussen de Slikkerdijk en de Wieringerwaardhoofdweg zijn vele vondsten gedaan op of boven de relatief dunne laag Hollandveen, die de lagunaire afzettingen afdekt.

Een opmerkelijk fenomeen doet zich voor ter hoogte van Waardpolderhoofdweg bij Kolhorn, waar een 800 m lange en tenminste 2,5 m dikke schelpenbank met zandige (en in mindere mate kleiige) inschakelingen aangetroffen is. Volgens een mondelinge mededeling van werklieden zou een vergelijkbaar schelpenpakket aanwezig zijn ter hoogte van Grootte Sloot. Waarschijnlijk gaat het om *cheniers*: kleine strandwallen die zijn opgeworpen als gevolg van golfwerking. Waarschijnlijk vormen deze schelpenbanken de begrenzing van het gebied met open water dat rond 4500 B.P. achter het Zeegat van Bergen aanwezig was.

In het verleden zijn in de zuidwesthoek van de Wieringenmeer vele losse vondsten uit het Laat-Neolithicum gedaan. Tijdens het huidige onderzoek is op slechts twee plaatsen (aan het oppervlak) materiaal uit deze periode aangetroffen. Waarschijnlijk zijn de Laat-Neolithische vindplaatsen grotendeels geërodeerd tijdens de Zuiderzeefase.

ROB, Amersfoort

G. Lenselink

Barsingerhorn: Haringhuizen Werkzaamheden op het terrein van de Willibrorduskerk van Haringhuizen waren voor AWN-werkgroep Schagen aanleiding een onderzoek in te stellen naar eventuele voorlopers van het huidige, uit 1475 daterende gebouw. De resultaten kunnen als volgt worden samengevat.

Waarschijnlijk is aan de steenbouw in de 13e eeuw een houten kerkje voorafgegaan. Hierop volgen vier steenbouwfases: ca. 1325 (rechthoekig kerkje met uitgebouwde toren); ca. 1430 (toevoeging van een koor); ca. 1450 (uitbreiding met een noordbeuk); ca. 1470 (afbraak en herbouw met vergroting noordbeuk, gereed in 1475).

Het onderzoek leverde weinig mobiele vondsten op: naast bouwfragmenten stukken pleisterwerk met zwarte en rode beschildering en enkele stukjes gebrandschilderd glas.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Schagen 1991* (F. Diederik)

Barsingerhorn: Hogebeierenweg Leden van AWN-werkgroep Schagen deden waarnemingen bij de verbetering van de berm sloten rond een als archeologisch monument beschermde huisterp aan de noordzijde van de Hogebeierenweg. De werkzaamheden werden uitgevoerd in het kader van ruilverkaveling Schagerkogge. In de slootprofielen waren vele ingravingen zichtbaar (kuilen, greppels). Het oudste aardewerk dat hieruit verzameld werd dateert uit de 13e eeuw. Duidelijk werd tevens dat de terphoging zich oorspronkelijk tot onder de Louisahoeve aan de zuidkant van de weg heeft uitgestrekt.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Schagen 1991* (F. Diederik)

Afb. 8. Bergen. Twee Vroeg-Middeleeuwse bronzen mantelspelden: links een kruisfibula, rechts een heiligenfibula. Foto's ROB.

Bergen (afb. 8) C.G.J. Pannekeet uit Alkmaar meldde de vondst van twee Vroeg-Middeleeuwse mantelspelden. Het gaat om een kruisfibula, gevonden in de berm van de Sparrenlaan, en een heiligenfibula, gevonden in de berm van de Sluislaan. Beide voorwerpen werden met behulp van een metaaldetector opgespoord.

Diemen: Oud Diemen Leden van AWN-afdeling Amsterdam deden waarnemingen en onderzoek op een terrein aan de westkant van perceel Ouddiernerlaan 529, waar tot op een diepte van ca. 2,5 m verontreinigde grond werd verwijderd. Daarbij werden de resten van gemetselde funderingen van 17e-19e-eeuwse bebouwing ingemeten en opgetekend.

Bron: *Het Profiel*, december 1991, 5-8.

Haarlem (afb. 9) De gemeentelijke Afdeling Archeologie en AWN-werkgroep Haarlem deden op een groot aantal plaatsen waarnemingen en opgravingen. Slechts enkele onderzoeken worden hier vermeld.

Kleverlaan. Het door de AWN uitgevoerde onderzoek naar overblijfselen van het Huis ter Kleef werd voortgezet. Er werd op drie plaatsen opgegraven: ten noorden van de hoofdburcht, waar de slotgracht (met in de vulling fragmenten glas-in-lood) werd teruggevonden; op de binnenplaats van de hoofdburcht, waar een deel van het oorspronkelijke plaveisel intact bleek; en in de gracht ten oosten van de woontoren, waarvan de vulling (onder meer door te zeven) op vondsten werd onderzocht.

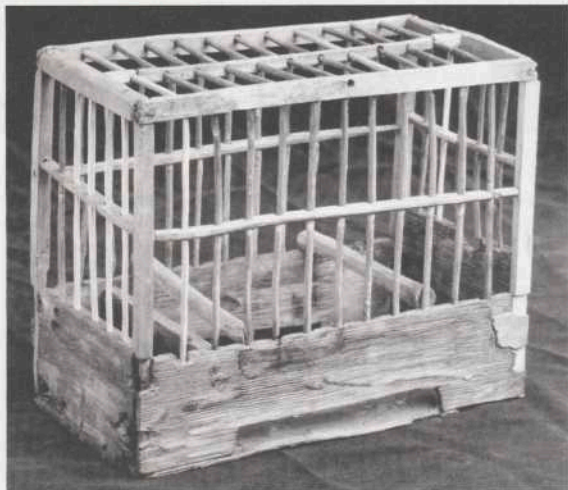
Koningstraat. Hier werden, op een door sloop vrijgekomen terrein, door de AWN opgravingen uitgevoerd. Daarbij werd, behalve jongere beerputten, kuilen en grondlagen, aan de zijde van de Koningstraat een stuk ongestoorde grond aangetroffen met bewoningssporen (een groot aantal paalkuilen) uit de 12e-13e eeuw.

Antoniestraat. Na sloop van de bebouwing werd door de Afdeling Archeologie een onderzoek ingesteld naar de lokatie van een pottenbakkersbedrijf dat hier, gezien de vele afvalvondsten uit de directe omgeving, in de 13e-14e eeuw gevestigd was. Er werd inderdaad een restant van de oven gevonden, met daarbij een hoeveelheid gesmoord aardewerk.

Bron: *Haarlems Bodemonderzoek* (in voorbereiding); *Kroniek* 1991 (J.M. Poldermans, A.M. Numan).

Heemskerk-west Leden van AWN-werkgroep Beverwijk deden onderzoek en waarnemingen op drie lokaties ten westen van de bebouwde kom van Heemskerk.

Kerkweg-Oosterweg. De kartering in het tuinbouwgebied tussen Kerkweg en Oosterweg,

Afb. 9. Haarlem. Houten vogelkooitje uit de 15e-16e eeuw, gevonden in een beerput tijdens onderzoek op perceel Riviervismarkt 19. Foto Afd. Archeologie, Haarlem.

ten noordwesten van Heemskerk, werd voortgezet. Evenals in 1990 (zie de *Kroniek* over 1990, 318-9) werd aan het oppervlak van de akkers en uit het afval van de bollenzeven een grote hoeveelheid aardewerk verzameld. Het materiaal dateert uit de Romeinse Tijd, Vroege Middeleeuwen (Merovingische en Karolingische perioden) en Late Middeleeuwen. Het blijkt duidelijk op één plek geconcentreerd te zijn en hangt, naar mag worden aangenomen, samen met bewoning uit in ieder geval de Vroege Middeleeuwen. Of onder de bouwvoor nog onaangetaste sporen aanwezig zijn, is onbekend.

Oosterweg. In enkele kassen aan de Oosterweg is een nader onderzoek ingesteld naar het puinspoor dat in 1990 buiten de kassen was vastgesteld. Het spoor, bestaande uit willekeurig bij elkaar liggende 'kloostermoppen', bevindt zich op een diepte van ca. 0,7 m en werd met behulp van prikkennen over een lengte van bijna 10 m gelokaliseerd. Het zal te zijner tijd verder worden onderzocht.

Heemshof. Het onderzoek in de weilanden rond boerderij Heemshof aan de Oosterweg werd voortgezet. Met behulp van prikkennen werd een enkele meters brede en vele tientallen meters lange puinbaan gelokaliseerd. Door middel van enkele sleuven werd vastgesteld dat hier sprake is van een waterloopje dat over de hele lengte is volgestort met Middeleeuws baksteenpuin en ander sloopmateriaal. Dit is, gezien de vele geblakerde stenen, de fragmenten door hitte gesprongen en vervormd vensterglas, de brokken gesmolten lood, tin en koper, de gesinterde aardewerkscherven, de asresten en het houtskool, afkomstig van een of meerdere door brand verwoeste huizen. Het aardewerk dateert uit de 14e tot 16e eeuw.

Mogelijk gaat het hier om overblijfselen van De Oude Hof, een voorloper van het kasteel

Afb. 10. Heiloo: Ypstein. Veenlaag waarin de sporen van Middeleeuwse of latere turfsterkerij zichtbaar zijn. Foto AWN-werkgroep Heiloo.

Huys tot Heemskerck (het tegenwoordige Marquette), en/of enkele andere voorname huizen die in deze buurt hebben gestaan. De standplaats van deze huizen is nog niet gelokaliseerd.

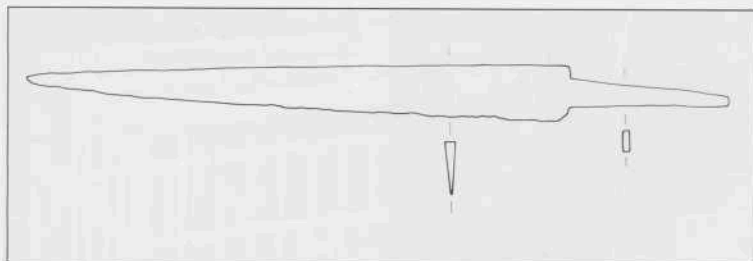
Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Beverwijk 1991* (F.M. Wiegmans)

Heemskerck-zuid In het zuidelijk deel van Heemskerck werd door leden van AWN-werkgroep Beverwijk op twee plaatsen onderzoek verricht.

Uitbreidingsplan Beyerlust. Een kartering op de oteigende akkers van dit ten zuidoosten van Heemskerck gelegen voormalige tuinbouwgebiedje leverde wat Vroeg-Middeleeuws (Merovingisch en Karolingisch) en een grote hoeveelheid Laat-Middeleeuws aardewerk op. Plaatselijk werden veel puin en cementresten aangetroffen: waarschijnlijk afkomstig van de in 1876 gesloopte buitenplaats Beyerlust. In dit gebied werd al eerder materiaal uit Bronstijd, IJzertijd en Vroege Middeleeuwen gevonden.

Bouwplan Harteheem. Op dit op ca. 0,5 km ten westen van kasteel Oud-Haarlem gelegen terrein werd rond 1970 een oud boerderijtje afgebroken en werden vijvers gegraven. Daarbij kwamen veel fragmenten van Middeleeuwse bakstenen, deels verglaasd en gesinterd, aan het licht. De veronderstelling dat wellicht op deze plek de stenen voor Oud-Haarlem waren gebakken, werd door de waarnemingen die in 1991 in bouwplan Harteheem werden verricht niet bevestigd. Wel werden op één plek in het bouwplan, verspreid over een groot oppervlak en op een diepte van 0,2 m, veel brokken van – waarschijnlijk stukgevroren – Middeleeuwse bakstenen en een enkel compleet exemplaar gevonden. Van een oven of van asresten ontbrak elk spoor.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Beverwijk 1991* (F.M. Wiegmans)

Afb. 11. Hilversum. IJzeren zwaard, waarschijnlijk een Vroeg-Middeleeuwse sax, gevonden nabij de Hoorneboeg. Schaal 1:4. Tek. ROB.

Heiloo: Ypestein (afb. 10) AWN-werkgroep Heiloo deed onderzoek bij graafwerkzaamheden in dit gebied.

Ypesteinerlaan. In een bouwput (voor nieuwbouw 't Alternatief) werden op ca. 0,8 m onder het huidige maaiveld enkele Laat-Middeleeuwse sporen aangetroffen: een afvalkuil met kleiïge vulling, ingegraven in het veen (vondsten: andenne-aardewerk, kogelpot met bezemveegversiering), en een waterput met een uit veenplaggen gestapelde wand (vondsten: fragmenten van een pot van andenne-achtig aardewerk en van een pot van proto-steengoed). De waterput blijkt aangelegd nadat het veen was weggegraven. Hieruit blijkt dat op deze plek al in of vóór de 12e eeuw veen is gestoken. Plaatselijk was nog een veenlaag van 0,6 m dikte aanwezig; de onderkant reikte tot 1,65 m onder het huidige maaiveld. Los in de bouwput gevonden aardewerkscherven dateren niet alleen uit de Late Middeleeuwen maar ook uit IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen.

Plan Ypestein. Ook hier kwamen, bij de aanleg van waterpartijen, sporen van veenwinning aan het licht. De onderkant van de bewuste veenlaag (0,1 - 0,3 m dik) is plaatselijk nog aanwezig. In deze laag tekenen zich sporen af die zijn ontstaan bij het steken van turven op het bovenliggende niveau. Een deel van de veenlaag is vrijgemaakt zodat deze sporen in het horizontale vlak op twee plaatsen konden worden ingemeten. Op één plaats blijkt sprake van nogal onregelmatig steekwerk (blokken variërend van 12 tot 15 cm bij 21 tot 23,5 cm), op de andere van regelmatig werk (blokken van 11 tot 12 cm bij 20 tot 22 cm). De datering van deze sporen is onduidelijk: er is in dit gebied turf gestoken vanaf de Late Middeleeuwen (of al eerder) tot in recente tijden.

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Heiloo 1991* (T. de Ridder)

Hilversum (afb. 11) Nabij de Hoorneboeg, ten zuiden van Hilversum, werd een kort eensnedig zwaard van ijzer gevonden. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om een zgn. sax, daterend uit de 6e of 7e eeuw (determinatie W.J.H. Verwers, ROB). Het voorwerp werd met de metaaldetector opgespoord door J.M. Dortmond te Hilversum, die het aan het Goois Museum schonk.

Langedijk: Sint-Pancras (afb. 12 en 13) Tijdens de herinrichting van de voortuin bij een woonhuis aan de Bovenweg te Sint-Pancras werden resten van menselijke skeletten gevon-

Afb. 12. Langedijk: Sint-Pancras. De sporen van twee grafkuilen. Het graf van een volwassene is bekleed met ca. 40 cm lange kleitegels. Een er doorheen gegraven kindergraf heeft een bekleding van veenplaggen. Foto ROB.

den. Dankzij een tijdige melding door de heer H. Olie en de medewerking van de eigenaars van het perceel, de heer en mevrouw Ruys, kon door de ROB een verkennend onderzoek worden uitgevoerd. De historische gegevens die van Sint-Pancras bekend zijn, wijzen er op dat op deze plek het Middeleeuwse kerkhof van het al in de negende eeuw vermelde dorp Vronen heeft gelegen. Dit dorp werd na een opstand in 1297, in opdracht van de graaf van Holland, als straf volledig verwoest en niet meer herbouwd.

Het onderzoek is volledig met de hand uitgevoerd, waarbij de hulp van een aantal amateurarcheologen onmisbaar was. Door vroegere afgravingen was het maaiveld zodanig verlaagd dat de bovenste skeletten direct onder het oppervlak lagen en daardoor beschadigd waren. Het botmateriaal zelf was hier nog van redelijke kwaliteit. Deze werd steeds minder naarmate er dieper werd gegraven, onderin waren slechts lijksilhouetten zichtbaar. Hoewel de voortuin niet geheel kon worden onderzocht, zijn toch de resten van zo'n 100 individuen, volwassenen en kinderen, teruggevonden. De graven zijn geregeld door latere begravingen doorgraven, wat mogelijk verband houdt met het ontbreken van een duurzame grafaanduiding op het maaiveld. In enkele gevallen zijn schedels en lange pijpbeenderen van oudere skeletten in aparte kuilen opnieuw begraven, meestal echter zijn de oudere resten teruggestort in de nieuwe grafkuil.

Er zijn verschillende vormen van teraardebestelling gevonden: boomstamkisten, rechtehoekige houten kisten, grafkuilen met een wandbekleding van veenplaggen of kleitegels en begravingen zonder structuur in de grafkuilen. Deze grafvormen komen gelijktijdig voor.

Afb. 13. Langedijk: Sint-Pancras. Op de voorgrond een grafkuil die aan de hoofd- en rechterzijkant is bekleed met kleitegels. Foto ROB.

De begravingen reikten tot een diepte van ca. 1,3 m beneden het maaiveld. De daartussen gevonden keramiekfragmenten dateren vanaf de Karolingische periode tot in de 13e eeuw. In de noordelijke helft van de opgravingsput tekenden zich onder de begravingen bewoningssporen af die vermoedelijk dateren uit de Karolingische periode. Direct ten zuiden van die sporen lag een in de Middeleeuwen opgevulde sloot. Het is niet duidelijk of deze sloot werd dichtgeworpen tijdens de aanleg van het kerkhof of tijdens een uitbreiding daarvan in zuidelijke richting.

ROB, Amersfoort

ADN, Haarlem

J.-K. Hagers

G.P. Alders

Limmen: Pagelaan en Zuidkerkelaan Ten noorden van de Pagelaan, op de westflank van de strandwal, werden door leden van AWN-werkgroep Limmen waarnemingen in twee bouwputten gedaan en werd een veldkartering uitgevoerd.

Eén bouwput leverde de onderkanten op van twee hoogstwaarschijnlijk Vroeg-Middeleeuwse waterputten. In één geval gaat het om een vierkant raam, samengesteld uit vier op hun kant geplaatste planken (dikte 6-9 cm, breedte ca. 50 cm, lengte ca. 1,5 m) in pen-en-gat-verbinding, met als inwendige maat 1 x 1,1 m. De putwand boven dit raamwerk bestond waarschijnlijk niet uit hout (plaggen?). De onderkant van de put lag op 2,35 m onder het huidige maaiveld.

Van de andere, al deels vergraven waterput werden twee zijden teruggevonden, bestaande uit twee liggende planken, met aan de binnenzijde staande planken en met zware staande palen in de drie nog aanwezige hoeken. Het gaat hier duidelijk om de resten van een waterput met houten wanden. De diameter was 0,6 x 0,75 m. De wand was aan de buitenzijde met humeuze klei besmeerd. De onderkant van de put lag op 2,1 m onder het huidige maaiveld.

In de eerstgenoemde waterput werd met grof steengruis gemagerd, waarschijnlijk Vroeg-Middeleeuws kogelpotaardewerk gevonden. De andere put maakt door zijn constructie een Vroeg-Middeleeuwse indruk (een vergelijkbare, met zekerheid uit de Karolingische periode daterende put is door de ROB bij Den Burg op Texel opgegraven).

Verspreide vondsten uit deze bouwput: ijzerslakken en inheems-Romeinse scherven.

In de andere bouwput werden sporen van een slootje en twee kuilen aangetroffen die op grond van de vondsten (import- en kogelpotaardewerk) in de Karolingische periode gedateerd kunnen worden.

Een veldkartering in het gebied tussen de beide, op ca. 150 m van elkaar gelegen bouwputten leverde eveneens Vroeg-Middeleeuws aardewerk op.

Zuidkerkelaan. Het onderzoek naar Vroeg-Middeleeuwse bewoningssporen dat hier in augustus van start ging werd pas in 1992 afgesloten. Een verslag zal worden opgenomen in de *Kroniek* over dat jaar.

Bron: AWN-werkgroep Limmen (M. van Raaij)

Naarden Leden van AWN-afdeling Naerdincklant deden onderzoek op het terrein van de Weeshuiskarzerne aan de Jan Massenstraat. Hier werd rond 1425 een kloostercomplex in carré gebouwd (Mariaconvent), waarvan nog twee vleugels aanwezig zijn. Na de reformatie werd dit klooster als weeshuis gebruikt, na de Franse tijd als karzerne. Sindsdien zijn twee vleugels afgebroken en vervangen. Deze 'nieuwbouw' moest wijken voor de aanleg van een parkeergarage en na de sloop deed zich een goede mogelijkheid voor de plaats van de gesloopte Middeleeuwse vleugels nader te onderzoeken. Van dit onderzoek is door de geringe medewerking van gemeentezijde jammer genoeg weinig terecht gekomen. Er konden plaatselijk slechts restanten worden ingemeten van twee gemetselde structuren: funderingsresten van de vermoedelijk uit de beginfase van het klooster daterende muur rond de kloostertuin en de onderkant van een 18e-eeuwse waterkelder (verg. De Gooijer 1992).

Noordzee: Aanloop Molengat Door de Afdeling Archeologie Onder water worden sinds enkele jaren op 16 m diepte, op een ca. 5 km uit de westkust van Texel gelegen vindplaats, de resten onderzocht van een 17e-eeuwse koopvaarder. De bodem van het schip is bewaard gebleven onder de zeer zware lading die onder meer bestaat uit baren lood, staven ijzer, rollen tin, huiden, ivoor en nog veel meer. De vindplaats wordt systematisch gedocumenteerd en opgegraven (Kleij 1992; Maarleveld 1992b). Vanwege de onbeschutte ligging kan dit werk maar zeer onregelmatig en onderbroken worden uitgevoerd. In 1986 en 1987 is met voortvarendheid gewerkt. Ook in 1988 ging het aanvankelijk nog goed, maar toen begonnen de problemen. De eerste laag was opgegraven en voordat verder kon worden gewerkt moest eerst een nieuwe serie verticale foto-opnamen worden gemaakt. De omstandigheden die daarvoor nodig zijn (helder water en dat in combinatie met rustig, werkbaar weer) deden zich toen, maar ook in 1989 en 1990 niet voor. Pas op 28 juli en 1 augustus 1991 konden de felbegeerde opnamen eindelijk worden gemaakt. De vindplaats was schoon en netjes en van zijn aangroeiing en los bodemzand ontdaan. Hoewel dit jaar in totaal slechts 12 dagen op de vindplaats kan worden gewerkt is het resultaat dus bevredigend. Wij hopen de draad van de opgraving in 1992 weer op te kunnen pakken.

ROB, Afd. Archeologie Onder water

Th.J. Maarleveld

Obdam Op een bouwterrein aan de Dorpsstraat 44 te Obdam werden waarnemingen ver-

richt door D. Koeman uit Blokker. Op twee plaatsen werden Laat-Middeleeuwse bewoningsresten aangetroffen in de vorm van concentraties aardewerkscherven. Ter plaatse van één van deze concentraties werden sporen van een haardplek vastgesteld. Het gaat vooral om kogelpotaardewerk en enkele fragmenten protosteengoed.

Op het aangrenzende perceel Dorpsstraat 44A werd in 1988 door AWN-afdeling Hoorn een opgraving verricht, waarbij bewoningssporen en aardewerk uit de 12e tot 15e eeuw werden gevonden.

Bron: Westfries Museum, Hoorn (T.Y. van de Walle-van der Woude)

Purmerend Op initiatief van de archeologische werkgroep van de vereniging Historisch Purmerend vond in mei 1991, voorafgaand aan de bouw van een nieuwe C&A-vestiging, een archeologisch onderzoek plaats op het Willem Eggertplein te Purmerend. De opgraving werd uitgevoerd onder leiding van ondergetekende, onder auspiciën van de ROB. Medewerking werd verleend door leden van de Archeologische Werkgroep Purmerend en de AWN-afdeling Zaanstreek. De financiering werd gerealiseerd dankzij bijdragen van de gemeente Purmerend, C&A Nederland en enkele andere in Purmerend gevestigde bedrijven. Van het betreffende terrein kon tweederde worden onderzocht. De volgende fasen in de topografische ontwikkeling van dit gedeelte van de stad kunnen worden onderscheiden.

1. *Ontginningsfase en eerste menselijke activiteit.* Op de ongeroerde klei bevond zich een dik vondstenloos veenpakket, waarin twee min of meer oost-west verlopende sloten konden worden vastgesteld. Het geheel werd afgedekt door een kleilaag, waarop zich een verspitte veenlaag bevond. Hierop werden enkele 13e-eeuwse scherven aangetroffen. Aangezien de sloten slechts 4 m van elkaar verwijderd zijn, is het de vraag, of ze gelijktijdig in gebruik zijn geweest.

2. *Agrarische activiteit zonder bewoning ter plaatse.* Sporen van agrarische activiteit, zoals resten van vlechtwandomheiningen, sloten en mestkuilen zijn in de 14e eeuw te dateren. Opmerkelijk was een ca. 2 m brede, enkele tientallen meters lange mestkuil, waarvan de wanden bestonden uit verticale planken. De mestkuil, die door middel van dwarschotten was onderverdeeld, bevond zich precies boven de zuidelijke ontginningsloot uit de eerste periode. Sporen van bewoning ontbreken nog in deze fase. Vermoedelijk moet men de bijbehorende huizen zoeken aan de westelijker gelegen Hoogstraat, behorend tot het assenkruis van vier straten, waarlangs men de vroegste bewoning van Purmerend veronderstelt.

3. *Eerste bewoningsperiode.* De eerste bebouwing van het terrein moet tegen het eind van de 14e eeuw worden gedateerd. Van slechts één huis uit deze periode was de fundering nog voor een belangrijk deel intact. Deze bestond uit enkele in de lengterichting gelegde stammen van els of berk, op een aantal plaatsen ondersteund door korte dwarsstammetjes. Deze werden op hun beurt weer op hun plaats gehouden door groepjes ingeheide palen. Het geheel had een afmeting van ca. 6 x 7 m.

Voor het overige bestonden de bewoningssporen uit summiere baksteen- en houtresten. Alle lagen min of meer op dezelfde lijn als de noordwand van bovengenoemd huis, zodat het hier vermoedelijk een oude perceelscheiding betreft. Deze loopt precies ter hoogte van de noordelijke ontginningsloot uit de eerste periode. Ondanks verscheidene ophogingspakketten was op deze plaats aan het eind van de 14e eeuw kennelijk nog altijd sprake van een scheidslijn.

Aan de oostzijde van het terrein werden de resten van een noord-zuid verlopende vlecht-

wand blootgelegd. Aangezien deze op dezelfde plaats gelegen is als de westelijke rooilijn van de latere Bultstraat, gaat het vermoedelijk om een erfscheiding.

Ten westen van bovengenoemde houtfundering bevonden zich verscheidene ronde ingraven. Ook in latere woonniveaus werden dergelijke putten, waarvan de wanden op geen enkele wijze waren versterkt, aangetroffen. Ze waren alle gegraven tot op of in de ongeroerde klei en dienden derhalve vermoedelijk als waterreservoirs. Sommige waren na verloop van tijd in onbruik geraakt en vervolgens als mestput gebruikt.

4. *Tweede bewoningsperiode.* De tweede bewoningsperiode wordt van de eerste gescheiden door een venig ophogingspakket met brokjes klei en turf. In dit woonniveau waren van twee huizen de funderingsresten nog enigszins herkenbaar aanwezig. De muren van het ene huis, gelegen in de noordoosthoek van het terrein, rustten aan drie zijden op een houten rooster, waarvan de vakken waren volgeheid met elze en berkestammen. De zuidmuur had een afwijkende fundering van horizontale dwarsstammetjes, op enkele plaatsen onderbroken door groepen ingehaide palen. Het huis had een afmeting van ca. 4 x 11 m. Het andere huis lag verder zuidwaarts, door een perceelbreedte gescheiden van het eerste huis. Van de fundering waren alleen nog op regelmatige afstand van elkaar staande groepjes palen aanwezig. De breedte van het huis was ca. 5 m, de lengte kon niet worden vastgesteld.

Voor het overige bestonden de nog aanwezige bewoningssporen uit summiere muurresten en houten wanden, en uit verscheidene ronde putten van het bovenbeschreven type. De tweede bewoningsfase moet vermoedelijk gedateerd worden in de eerste helft van de 15e eeuw.

5. *Latere bewoningsperioden.* De latere bewoningssporen waren goeddeels door sloop opgegraven. Alleen in de noordwesthoek van het terrein bevonden zich nog enkele funderings-

Afb. 14. Waddenzee: Scheurrak SOI. In het voorschip van het 16e-eeuwse handelsschip op deze vindplaats werd de ruimte tussen het onderste en tweede doorlopende dek opgegraven. Hier was veel tuigage en touwwerk bewaard gebleven. Foto: Min. WVC, afd. Archeologie Onder Water.

Afb. 15. Waddenzee: Scheurrak SO1. In het achterschip werd een grote partij gereedschap aangevonden. De enige gelijktijdige parallel vormt de Barentz-collectie in het Rijksmuseum. De foto toont drie houten booromslagen en delen van twee andere. Foto: Min. WVC, afd. Archeologie Onder Water.

resten uit de 17e en 18e eeuw. Een langgerekte afvalplek aan de noordzijde is in verband te brengen met het grachtje, dat hier in die periode gelopen heeft. Een grote ronde beerput, waarvan de opgemetselde rand op een zware houten fundering rustte, behoorde vermoedelijk bij de bebouwing langs dit grachtje. De put was gedurende de 17e eeuw in gebruik. Verder werden verscheidene kleinere water- en afvalputten aangetroffen.

Westfries Museum, Hoorn

T.Y. van de Walle-van der Woude

Velsen: Waterland Leden van AWN-werkgroep Velsen deden opnieuw waarnemingen op het landgoed Waterland. Onderzocht werd onder meer de inhoud van een 18e-eeuwse beerput (vondsten: lakzegel, glas, visgraten, botten, pitten).

Bron: *Jaarverslag AWN-werkgroep Velsen 1991* (H.J. Graafland)

Waddenzee: Scheurrak SO1 (afb. 14 en 15) Sinds enkele jaren worden op deze, ruim 10 km ten oosten van Texel gelegen vindplaats door de Afdeling Archeologie Onder water de resten onderzocht van een groot bewapend handelsschip uit het einde van de 16e eeuw. Hoewel het slechte weer het werken op het water vooral in het begin van de zomer van 1991 bijzonder moeilijk maakte, kan worden teruggezien op een uiterst vruchtbaar opgravingsseizoen. Augustus maakte goed wat in juni en begin juli tegen zat. Met een groot team duikende studenten en vrijwilligers kon toen per dag netto zo'n 20 à 25 uur onder water worden gewerkt. Dat was ook nodig, want de opgraving is vanwege het rijke vondstmateriaal uitermate arbeidsintensief. Sinds het begin van het veldonderzoek in 1987 zijn hier bijna 160.000 onderwaterminuten gemaakt, wat neerkomt op meer dan anderhalf manjaar. 1991 nam hiervan bijna 55.000 minuten voor z'n rekening.

De vindplaats blijkt die investering in tijd en moeite alleszins waard. Het schip is gebroken, maar van kiel tot boord compleet bewaard gebleven. Het is meer dan 30 m lang geweest en van kiel tot bovenste verschaning mat het tenminste 9 m. Bij het onderzoek gaat het er eerst en vooral om de bouw en de bouwvolgorde te reconstrueren (Maarleveld 1990). V66r

het begin van de Gouden Eeuw heeft zich in de scheepsbouw een geweldige schaalvergroting voorgedaan en de technologische veranderingen die daarvoor nodig waren zijn nog slecht begrepen en op basis van historische documenten zo goed als onkenbaar. Technische beschrijvingen dateren uit het einde van de 17e eeuw – een eeuw later dus – en beschrijven een andere fase in de ontwikkeling. We mogen er van uit gaan dat *Scheurrak SOI* representatief is voor de grote scheepsbouw in de late 16e eeuw en scheepsbouwtechnisch levert het een bijzonder compleet en nieuw beeld op. Er is een extreme nadruk op de huid als dragend element, terwijl de spanten een ondergeschikte rol spelen (Maarleveld 1992b).

Hoewel de nadruk in het totale onderzoek dus ligt op de scheepsconstructie, was de opgraving in 1991 gericht op het vrijgraven van een deel van de bovenbouw en daarbij kreeg de scheepsinventaris noodzakelijkerwijs de meeste aandacht. In het achterschip werd nog onderdeks gegraven; in het voorschip was de ruimte tussen het onderste en het tweede doorlopende dek aan de beurt. Na vaatjes met vis en vlees en een aantal zeilen werd daar in dit seizoen een grote hoeveelheid tuigage opgegraven (afb. 14). Bijzondere vondsten waren een partij ongebruikt gereedschap in het achterschip (afb. 15), een timmermanskist met inhoud en een fraai bewerkt kistje met (zeil-)naaigerei. De timmermanskist is door de Röntgen Technische Dienst doorgelicht en het vrijmaken van alle schaven, booromslagen, breeuwhamers, breeuwijzers en boren is een mini-opgravinkje op zich, dat in de werkplaats te Ketelhaven wordt uitgevoerd. De inventaris van de kist blijkt zo compleet dat deze zelf een belangrijk secundair onderzoeksdoel geworden is.

In het volgende opgravingsseizoen zal de opgraving van de bovenbouw worden uitgebreid naar het achterschip en valt een sterk gevarieerd vondstmateriaal te verwachten.

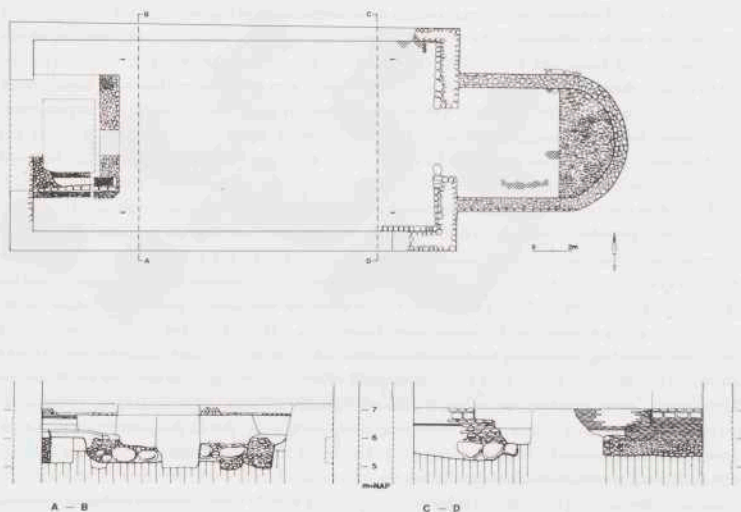
ROB, Afd. Archeologie Onder-water

Th.J. Maarleveld

Wervershoof: Onderdijk (afb. 16) Op een akker aan de Droge Wijmers, de noordelijke grenssloot van de Zuiderpolder, werd een gouden schijffibula uit de Vroege Middeleeuwen (8e-9e eeuw) gevonden. Vinder is P. Alma uit Wieringerwerf, die het voorwerp met een metaaldetector opspoorde. Aan het oppervlak van de akker ligt naar verhouding veel aardewerk (vooral kogelpot, ook geïmporteerd materiaal), wat erop wijst dat sprake is van een woonplaats.

Afb. 16. Wervershoof: Onderdijk. Gouden schijffibula uit de Vroege Middeleeuwen. Schaal 1:1. Foto's ROB.

Afb. 17. Wieringen: Oosterland. Boven: plattegrond van de NH-kerk met de opgegraven sporen. Schaal 1:300. Onder: profielen A-B en C-D. Schaal 1:200. Tek. ROB.

Wieringen: Oosterland (afb. 17) Het onderzoek was een voortzetting van de opgraving in 1986. Was destijds het voormalige koorgedeelte buiten de huidige kerk het onderwerp (zie de *Kroniek* over 1987, 306-8), in het kader van de algehele restauratie van het kerkgebouw konden nu vier werkputten in het interieur gegraven worden. Twee lagen aan het oostende voor de sluitingsmuur, twee aan het westeind voor het orgelbalkon en tegen de westelijke kerkmuur vlak achter de toren. Het onderzoek had een tweeledig doel: completering van de gegevens over de Romaanse kerkbouwfase en het opsporen van een eventuele pre-Romaanse voorganger. Voor het eerste was het onderzoek succesvol, het tweede heeft niet tot resultaat geleid.

Uit de opgraving is gebleken dat de huidige kerkruimte geheel gelijk valt te stellen met het kerkship van de eenbeukige Romaanse kerk. Op de overgang naar het oorspronkelijk rondgesloten koor – thans de sluitmuur van de kerk – bleek de fundering van de oostelijke schipmuur in het midden onderbroken te zijn. De korte muurstukken aan weerszijden wezen iets naar binnen en liepen door tot even voorbij de aansluiting met de muren van het koor. De brede fundering bestond, zoals bij het koor, uit een zwaar pakket van veldkeien (klein tot middelgroot); aan het einde van beide muurstukken liep zij bovendien uit in enkele zeer forse keien die wellicht ter ondersteuning van een monumentale triomfboog hebben gediend.

De opbouw van tufsteen vertoonde onderaan een gedeeltelijk vertande, brede voet van 1 tot 4 lagen, die nog tot de fundering behoorde, waarboven het glad opgaande werk begon.

Boven 5 steenlagen kwam een brede band van rechtopstaande tufplaten, zoals die ook in het opgegraven koor is gevonden en hogerop in de bestaande kerkmuren wordt aangetroffen. De onderzijde van een pleisterlaag tot 2 steenlagen boven de fundering kwam overeen met de hoogte van enkele vloerresten bestaande uit deels rode, deels gesmoorde plavuizen (12 x 12 x 3 cm).

Op de uiteinden van de muurstukken rustte ook de bakstenen sluitmuur van de kerk, die na de afbraak van het Gothische koor werd opgericht. Uit het toegepaste steenformaat (27 x 11 x 6,5 cm) valt op te maken dat hiervoor het Gothische sloopmateriaal is gebruikt. Deze afbraak heeft al in 1828 plaats gevonden en niet in de jaren 1890, zoals abusievelijk in het vorige verslag stond vermeld.

Bij het onderzoek in het westeind van de kerk is de fundering van een oorspronkelijk ingebouwde toren gevonden. Deze toren had een naar een vierkant neigende rechthoekige plattegrond en was aan de westzijde opgenomen in de westelijke kerkmuur. De toren bleek vrijwel tot op de fundering gesloopt te zijn voor de aanleg van de huidige aan dezelfde kerkmuur gebouwde maar nu uitstekende toren. Ten gevolge van dit laatste viel niet na te gaan of de eerdere toren ook een westelijke ingang heeft gehad. De fundering bestond ook hier uit een brede baan van gestorte veldkeien, waarin opgenomen een laag van grote exemplaren. Plaatselijk bleek een bijzondere vorm van grondverbetering te zijn toegepast: een te overbouwen oudere grafkuil was vooraf met keien gevuld.

Alleen op de brede fundering van de noord- en de zuidmuur van de toren bevonden zich sporen van de smallere, maar toch nog forse muuropbouw. Dit beperkte voorkomen zou erop kunnen wijzen dat de torenruimte op de begane grond met een boog geopend was naar het kerkchip. De muuropbouw van de toren was uitgevoerd in kistwerk, te weten een gegoten kern van veldkeien gebid in mortel tussen twee mantels van tufsteenblokken (40 x 20 x 11 cm). Hiervan waren alleen nog plaatselijk twee tot de fundering te rekenen lagen over. Zij vormden op dit niveau een geheel met de westelijke kerkmuur, maar hogerop was het verband onduidelijk. Wel bleek de jongere bakstenen toren in de oude kerkmuur te zijn ingelaten; de oostelijke muur van deze toren rustte met een dunne bouwlaag van zand, waaronder een zwaardere egalisatielaag van vuile grond, op de oude westelijke veldkeienfundering.

In de opgravingsputten zijn enige tientallen kistbegrovingen aangetroffen. Zoals eerder bij de opgraving in het koor vielen er ook nu verschillende begraafplaatsen te onderscheiden, waarbij de diepste laag doorneden c.q. overdekt werd door de fundering van de Romeinse kerk. De graven waren voor een belangrijk deel verstoord. Waar de richting nog herkenbaar was, bleken alle begravingen met het hoofd naar het westen te zijn uitgevoerd. Uit enkele graven kwam een gering aantal vondsten. Een diep, direct in het vaste zand gelegen graf leverde een mogelijk Vroeg-Middeleeuws scherfje op. Verder werd wat aardewerk uit Late IJzertijd - Romeinse Tijd en de Vroege tot Midden-IJzertijd gevonden.

De grond binnen de huidige kerk bleek veel sterker te zijn omgezet dan in het voormalige koorgedeelte. Dientengevolge was van het eerder onder het koor geconstateerde gelaagde esdek (zie de *Kroniek over 1987*) in de kerk weinig over. Wel werd nu een drietal nieuwe fenomenen waargenomen die zich alle in het vaste zand bevonden. Er waren enkele (minstens drie) groepen van paalkuilen die in alle werkputten voorkwamen maar in combinatie geen herkenbare plattegrond(en) opleverden. Deze groepen konden naar vulling en stratigrafie onderscheiden worden. Bij gebrek aan vondsten was een datering onmogelijk.

Wat de periodisering van de activiteiten op deze plek betreft sluiten de vroegste gegevens slecht op elkaar aan. Zo zijn de oudste grondsporen niet door vondsten te dateren, terwijl

de oudste vondsten uit duidelijk latere grondsporen komen. Of de paalkuilen bij een eventuele vroegste kerkbouwfase of bij een veel oudere bewoningsfase, of zelfs bij beide behoren, valt dus niet uit te maken. Enige zekerheid kunnen we verkrijgen bij de pre-Romaanse begravingen: een C14-datering uit een door de Romaanse torenfundering overdekt graf verschaft een datum post quem voor de eerste kerkenbouw: 936-940 ± 60 BP (nr. UtC-2087). Dit is de jongste van de twee mogelijkheden uit de analyse van tandbeen. De daaropvolgende datering kan afgeleid worden uit enkele vondsten die direct op de plavuizenvloer van de Romaanse kerk werden aangetroffen: enkele scherven van Pingsdorf-aardewerk en van een gesmoorde cipot uit het tweede kwart van de 12e eeuw. Zij kunnen het begin van de Romaanse kerk markeren.

De tuftstenen Romaanse kerk was dus eenbeukig en had een versmald, rondgesloten koor; de afmetingen buitenwerks bedroegen 32,5 × 12 m. De ingebouwde toren aan de westzijde vormde met de belendende ruimten aan weerszijden een eenheid over de volle breedte van het kerkship. Een dergelijke drieledige eenheid staat bekend als gereduceerd westwerk (volgens Van Agt, 1950, 57-81). Deze westwerken worden vooral – maar niet uitsluitend – in de oude Friese Landen aangetroffen en staan vaak in verbinding met de verering van St. Michael. De oorspronkelijke wijding van het bedehuis van Oosterland aan St. Michael is met de vondst van dit westwerk volledig in overeenstemming.

Een grote verandering, zowel in het oostelijke als aan het westelijke uiteinde van de kerk, vond plaats in de tweede helft van de 13e eeuw. Onder handhaving van het Romaanse schip werd bij deze gelegenheid een iets breder, zij het nog steeds versmald Gothisch koor van baksteen opgetrokken (koordiepte en vorm sluiting zijn onbekend) en het gereduceerde westwerk werd vervangen door een uitgebouwde bakstenen toren. De kerk lengte steeg hierdoor tot meer dan 37,5 m. In 1828 werd de kerk aanzienlijk verkort door de afbraak van dit koor. Het overblijvende en op den duur zeer bouwvallige kerkgebouw onderging in de jaren voor 1889 een ingrijpende restauratie. Een eeuw later bleek opnieuw herstel noodzakelijk; het is deze restauratie van 1990-1991 die de aanleiding tot dit archeologische onderzoek vormde. Met erkentelijkheid zij hier, wederom, vermeld de medewerking bij het onderzoek van Architectenbureau De Haan (Den Oever) en de Kerkvoogdij N.H. Kerk van Oosterland.

Bron: *Jaarverslag ROB* 1991 (H. Sarfatij)

Zaanstad: Polder Westzaan De AWN-afdeling Zaanstreek zette de veldkartering in de Polder Westzaan voort. Het onderzoek in dit weidegebied komt in hoofdzaak neer op de systematische inspectie van slootkanten en uitgeworpen slootbagger.

De kartering in het zuidelijk poldergedeelte, tussen Dijkssloot, Allanstraat, Weelsloot en Gouw, werd afgerond. In dit gebied werden slechts verspreide vondsten van Laat-Middeleeuws aardewerk gedaan, waaruit kan worden afgeleid dat tussen het huidige lindorp Westzaan en de op ongeveer driekwart km ten oosten daarvan gelegen Gouw geen Middeleeuwse bebouwing aanwezig is geweest. Tevens werden de standplaatsen van enkele uit historische bronnen bekende maar sinds lang verdwenen molens gelokaliseerd.

De kartering van weilanden in het poldergedeelte ten westen van de Coentunnelweg, ten westen en oosten van de Middel (een oude weg), leverde op diverse plaatsen concentraties Laat-Middeleeuws aardewerk op (onder meer paffrath, steengoed, kogelpot). Deze kunnen, evenals de verhogingen die in verscheidene weilanden werden waargenomen, met verlaten woonplaatsen in verband worden gebracht.

Bron: *Grondspoor* 100 (1991) 4-6; 102 (1992) 12 (E.J. Helderman)

Literatuur

- Agt, J.J.F.W. van, 1950: 'Gereduceerde westwerken in het oude Friesland', *Nederlands Kunst-historisch Jaarboek* 3.
- Bosman, A.V. A.J., 1992: 'Veslerbroek B6, military equipment from a ritual site', *Arma. Newsletter of the Roman Military Equipment Conference*, vol. 4, no. 1, 5-8.
- Gooijer, F.J.J. de, 1992: 'Wroeten in de Weeshuiskazernegrond', *De omroeper (historisch tijdschrift voor Naarden)*, jaargang 5, nr. 3, 116-20.
- Kleij, P., 1992: 'Aanloop Molengat. Vondstgroep Leer', *Project Aanloop Molengat, tussentijdse rapportage 6*, Alphen aan den Rijn.
- Maarleveld, Th. J., 1990: 'Het schip Scheurrak S01. Een scheepsopgraving in de Wadden-zee', *Spiegel Historiae* 25, nr. 12, 573-7.
- Maarleveld, Th. J., 1992a: 'Double Dutch solutions in flush-planked shipbuilding. Continuity and adaptations at the start of Modern History', in: Chr. Westerdahl / F. Rieck (eds.), *Ancient Shipbuilding Traditions*, Oxford.
- Maarleveld, Th. J., 1992b: 'Aanloop Molengat of lading als aanleiding', in: H.R. Reinders (red.), *Lading en ballast. Voordrachten gehouden op het Glavimans Symposium*, Groningen.
- Perger, T.M. en U. Hendrichs, 1991: 'Veslerbroekpolder', in: P.J. Woltering, 'Archeologische Kroniek over Noord-Holland 1990', *Holland* 23, 302-5.

II Zuid-Holland

Alblasserwaard: Donkenproject (afb. 1) Door het Instituut voor Prehistorie te Leiden (IPL), wordt van 1990 tot 1994 het Donkenproject uitgevoerd. Het project richt zich op de Neolithische bewoningsgeschiedenis van de donken in het beneden-rivierengebied, speciaal het gebied ten westen van Geldermalsen. Het bijzondere aan dit project is de werkwijze. Door middel van grondboringen tot 7 m – NAP zal getracht worden bewoningssporen, in de vorm van 'afvallagen', in de sedimenten rond de donken op te sporen, in kaart te brengen en te dateren. Als afsluiting van het project zal een kleinschalige opgraving uitgevoerd worden om deze werkwijze te toetsen aan de werkelijkheid. De keus is hierbij gevallen op de donk Het Kerkhof, bij Brandwijk (zie elders in deze *Kroniek*).

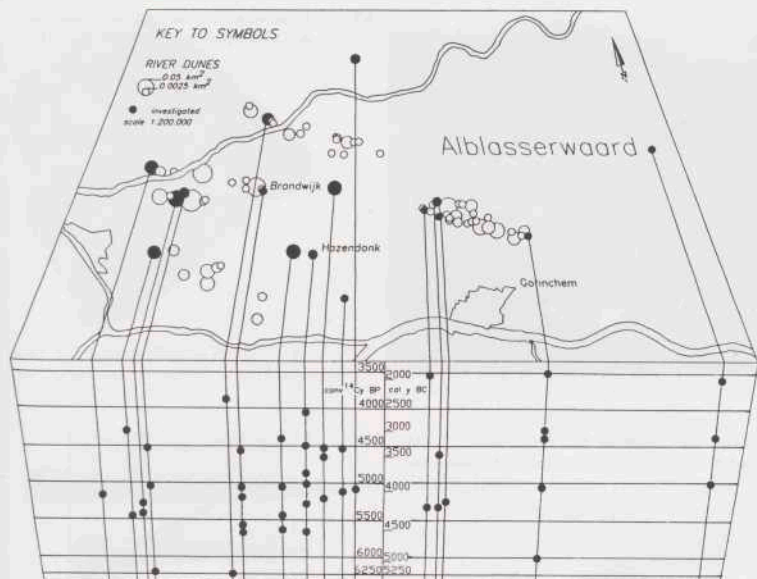
Van enige systematische kennis van de Neolithische bewoning van het beneden-rivierengebied was tot de zestiger jaren geen sprake. Men ging er vanuit dat het gebied voor bewoning onaantrekkelijk was. Met de verkenning van een groot aantal donken (door de AWN-werkgroep Lek- en Merwestreek) en de daaropvolgende opgravingen op de Hazendonk, werd een grote stap voorwaarts gezet. Dankzij de 7 Neolithische afvallagen die rond deze donk werden opgegraven (Louwe Kooijmans 1976), groeide het besef dat de donken in het Neolithicum wel eens intensief bewoond zouden kunnen zijn geweest. De vraag in welke mate de Hazendonk representatief was voor de overige meer dan 100 donken, bleef lange tijd onbeantwoord. De bewoningssporen bevinden zich immers meters diep onder het oppervlak, en het is kostbaar en bijzonder tijdrovend om een representatief aantal donken op dezelfde manier als de Hazendonk op te graven.

Nu was er tijdens het Hazendonk-onderzoek al ervaring opgedaan met het herkennen van afvallagen in de boor. De eerste boringen werden destijds 10 cm achter de opgravingsput gezet. De afvallagen bleken duidelijk in de boor herkenbaar aan zeer fijn verdeeld houtskool, verbrand bot en donkzand in een matrix van veen of klei. Van deze ervaring wordt gebruik gemaakt bij de boorcampagnes van het Donkenproject.

In totaal zullen 20 donken afgeboord worden. Bij de selectie van de donken hebben archeologische criteria, zoals vondstmeldingen, geen rol gespeeld. Er is uitsluitend gekeken naar de geschiktheid voor het booronderzoek. Donken met bebouwing of weigerachtige grondbezitters vielen al in de eerste selectiefase af. Ook direct langs wegen, brede sloten of leidingtracé's gelegen donken bleken ongeschikt omdat het percentage van de donk waar nog wel geboord kon worden, geen representatief beeld meer op zou leveren. Uiteindelijk bleek slechts 30% van de bekende donken geschikt voor onderzoek. Bij een verdere selectie van uiteindelijk 20 donken is gestreefd naar een ruime variatie in grootte en ligging ten opzichte van andere donken en een zo gelijkmatig mogelijke spreiding langs een denkbeeldige oost-west as door het rivierengebied.

Na twee veldseizoenen zijn nu 15 donken onderzocht, waarbij per donk 100 tot 225 boringen gezet zijn. Afbeelding 1 geeft een overzicht van de resultaten. Het kaartfragment laat het centrale gedeelte van het donkengebied zien, waar veruit de meeste donken liggen. De tabel onder het kaartfragment geeft de afvallagen per donk op een tijdsas aan. Met nadruk wordt er op gewezen dat de dateringen (nog) voorlopig zijn. Ter vergelijking zijn ook de afvallagen van de Hazendonk afgebeeld.

Een eerste conclusie die zich opdringt is dat alle onderzochte donken in het Neolithicum

Afb. 1. Het Donkenproject: kaart van de onderzochte donken met de aangetroffen afvallen. De datering van de lagen is voorlopig. Tek. IPL.

bewoond, dan wel gebruikt blijken te zijn geweest. In totaal zijn 38 afvallen opgeboord. Dit aantal zal naarmate de uitwerking van de gegevens vordert nog toenemen. Het aantal lagen per donk verschilt sterk evenals het karakter van de lagen onderling. Er komen dunne lagen voor (10 cm dik) van geringe afmetingen (5 bij 10 m), maar ook 40 cm dikke afvallen met afmetingen van 10 bij 75 m waaruit regelmatig aardewerkscherven opgeboord worden. De echte toppers zijn Het Kerkhof, de Rechthoeksdonk en de Verloren Donk (in de polder Overslingeland) en de Rietvelddonk bij Arkel. Voor deze vindplaatsen, maar ook voor een groot aantal andere, zou de status van beschermd archeologisch monument zeker terecht zijn.

IPL, Leiden

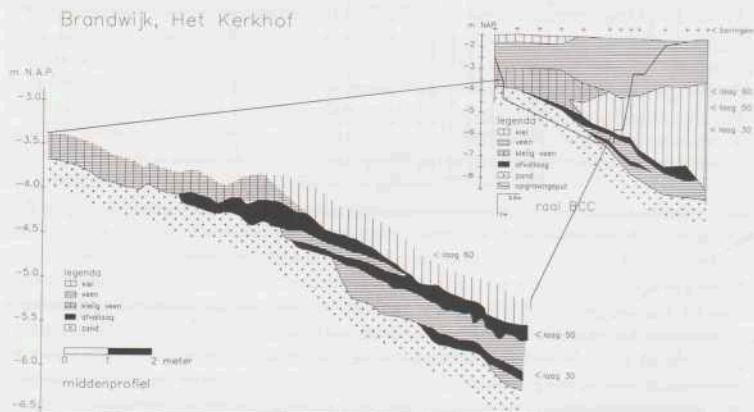
M. Verbruggen

Brandwijk: Het Kerkhof (afb. 2-8) Van 1 - 26 juli 1991 werd door het IPL een gedeelte van een veelbelovende Neolithische vindplaats aan de rand van een kleine donk opgegraven (zie afb. 2). De donk, bekend onder de naam Het Kerkhof (de boeren spreken over 'het koeienkerkhof'), ligt 250 m ten zuidoosten van de bekendere Donk van Brandwijk. De opgraving is een onderdeel van het Donkenproject, dat door het IPL wordt uitgevoerd in het benedenrivierengebied (zie hierboven).

De vindplaats werd in 1990 ontdekt tijdens de boorcampagne van het project, waarvoor

Afb. 2. Brandwijk: Het Kerkhof. De opgravingsput met de Donk op de achtergrond. Foto IPL.

Afb. 3. Brandwijk: Het Kerkhof. Geologisch profiel van boorraai BCC en het middenprofiel van de opgraving. Tck. IPL.

rond Het Kerkhof 125 boringen zijn gezet (zie afb. 3). Aan de zuidzijde werden vier goed vervolgbare afvallagen aangetroffen op een diepte tussen 3 en 8 m - NAP, met een oppervlakte van maximaal 1100 m². De lagen waren in de gutsboor te herkennen aan fijn verdeeld houtskool, verbrand bot en donkzand. Uit twee van de lagen werden bovendien regelmatig aardewerkscherfjes opgeboord, iets wat vanwege de geringe diameter van de guts (3 cm) maar zelden voorkomt. Deze resultaten waren zo veelbelovend dat besloten werd om in 1991 een kleine opgraving op Het Kerkhof uit te voeren.

De opgravingsput werd aangelegd op de lokatie van de boorraai BCC, waarin drie van de vier afvallagen aanwezig waren (zie afb. 3, rechtsboven). In deze raai is het dieper gelegen

Afb. 4. Brandwijk: Het Kerkhof. Typologisch niet plaatsbare versierde scherf uit laag 30. Schaal 1:1. Foto IPL.

Afb. 5. Brandwijk: Het Kerkhof. Versierde scherf uit laag 50. Schaal 1:2. Foto IPL.

Afb. 6. Brandwijk: Het Kerkhof. Twee aan elkaar passende benen priemen uit laag 50. Schaal 1:2. Foto IPL.

deel van de donkflank goed zichtbaar. Het donkje is een van de kleinere van de Alblasserwaard en heeft een min of meer ronde vorm met een diameter van 75 m. De top steekt 1 m boven de omgeving uit en reikt tot 0.5 m - NAP. De donkflanken zijn bedekt met klei- en veenlagen met een dikte tot 8 m. Rond 5200 BP (ca. 4000 voor Chr.) was Het Kerkhof volledig omgeven door een elzenbroekbos. Met een oppervlakte van ongeveer 1 ha stak het ruim 4 m boven de omgeving uit. Aan de zuidzijde bevond zich open water op minder dan 15 m van de donk.

De drie afvallagen - tijdens de opgraving respectievelijk laag 30, laag 50 en laag 60 genoemd - zijn ontwikkeld in bosveen, in een smalle zone tussen donk en open water. Aangezien de vondstlagen zich op een diepte van ca. 5.5 m - NAP bevinden, moest er worden gewerkt met bronbemaling. In totaal is 29 m² opgegraven, in een 3 m brede strook haaks op de donk. De onderste vondstlaag (afb. 3, middenprofiel), met een C14-datering van 5670 ± 45 BP (ca. 4500 voor Chr.), leverde weinig materiaal op, voornamelijk kleine snippertjes houtskool en wat vuursteen. Eén typologisch niet plaatsbaar scherfje vormt nog de meest opmerkelijke vondst (zie afb. 4). Gescheiden van dit niveau door een veenlaag, ligt het tweede vondstniveau: laag 50. Hiervan zijn drie C14-dateringen beschikbaar: 5220 ± 35, 5200 ± 40 (ca. 4000 voor Chr.) en 5050 ± 45 BP (ca. 3800 voor Chr.). Laag 50 omvat een ca. 40 cm dik pakket met grote hoeveelheden scherven, enig vuursteen en veel bot. Hierboven bevindt zich het laatste niveau (laag 60), dat, gezien de hoge ligging op de donk, veel minder rijk aan vondsten is.

Afb. 7. Brandwijk: Het Kerkhof. Benen beitel uit laag 50. Schaal 1:1,5. Foto IPL.

Afb. 8. Brandwijk: Het Kerkhof. Beitelteje van aangebrand gewei uit laag 50. Schaal 1:1. Foto IPL.

Structuren zijn niet aangetroffen, met uitzondering van een serie aangepunte paaltjes precies op de overgang van donk naar water. De meeste zijn gedetermineerd als eik (det. C. Vermeeren). Aangenomen wordt dat het hier gaat om een beschoeiing. Er zijn meer dan 3800 vondsten ingemeten, voor het overgrote deel aardewerk. Daarnaast zijn er ook nog enige honderden vondsten per vak verzameld. De vondsten worden momenteel in het kader van een projectgroep bestudeerd door studenten van het IPL.

Circa een derde deel van het aardewerk is versierd, meestal in de vorm van enkele of dubbele spatel- dan wel nagelindrukken, variërend in patroon en diepte (zie afb. 5). Dit versieringstype vertoont grote overeenkomsten met dat op Hazendonk I- aardewerk. Andere versieringspatronen zijn rietindrukken en lange strepen (waarschijnlijk met een spatel aangebracht). Enkele randscherven zijn verder nog doorboord.

Het vuursteenasssemblage omvat ca. 350 stuks. Alle 'mooie', geretoucheerde werktuigen zijn gemaakt van Rijckholt vuursteen en vertonen qua technologie grote overeenkomsten met die uit Michelsberg-context. Daarnaast is er ook een groot aantal kleine vuursteenafslagen en klingen gevonden van een vuursteensoort van onbekende herkomst. Opmerkelijk is dat een aantal van deze klingetjes is gebruikt voor het bewerken van riet- of grasachtigen. Het gaat om een activiteit die werd uitgevoerd haaks op de snijrand van het werktuig; men zou kunnen denken aan het vervaardigen of repareren van manden of fuiken. Op de schrabbers van Rijckholt-vuursteen zijn sporen van huidbewerking aangetroffen. Dit hoeft niet te betekenen dat deze activiteit ter plaatse is uitgevoerd, aangezien deze fraaie werktuigen waarschijnlijk zorgvuldig zijn bewaard en veelvuldig zijn hergebruikt. Eén grote kling lijkt te zijn gebruikt voor het schoonmaken van vis.

Tot de meest in het oog springende vondsten behoren de bewerkte benen priemen (afb. 6) en beiteltes (afb. 7). Eén beitelteje is gemaakt van (aangebrand) gewei (afb. 8).

Botmateriaal is in overvloed gevonden. De meeste botten zijn toe te schrijven aan aan lokaal voorkomende wilde fauna, typisch voor natte regio's (o.a. bever, edelhert), maar er zijn ook enkele fragmenten van een rund geborgen. De pakketten schubben precies op de overgang van donk naar open water duiden mogelijk op een activiteitsplaatsje voor visbewerking.

Hoewel de analyse nog in volle gang is, kunnen enkele voorlopige conclusies getrokken worden. Hoogstwaarschijnlijk gaat het niet om een permanent of langdurig bewoonde nederzetting, maar om een kampement van waaruit kon worden gevis en gejaagd. Gezien de uitgestrektheid en dikte van de afvallagen, zal de plek echter wel veelvuldig bezocht zijn. De aanwezigheid van Rijckholt-werktuigen getuigt van contacten met het zuiden.

IPL, Leiden

A.L. van Gijn, M. Verbruggen

's-Gravenhage: Lozerlaan/Erasmusweg (afb. 9 en 10) De voorgestelde aanleg van een woonwagenkamp bracht de afdeling Archeologie van de gemeente 's-Gravenhage naar de uiterste zuidwestelijke punt van de stad. Bij de aanleg van de wijk waren in het verleden door oplettende amateurs al veel Romeinse vondsten opgeraapt. Tot opgravingen was het echter nooit gekomen. Het bedreigde perceel, nu nog weidegrond, bood daartoe de eerste mogelijkheid.

Geologisch gezien is de wijk een interessant en afwisselend gebied. Karakteristiek is de kleigrond, afgezet tijdens verschillende overstromingsperiodes in de Prehistorie. Op verschillende plaatsen wordt dit pakket doorsneden door zandige kreekruigen, op andere plaatsen duiken kleine zandkopjes op. Deze laatste zijn de restanten van strandwallen, die door de overstromingen zijn opgeruimd. De kreekruigen en kleisedimenten waren vanaf de Romeinse Tijd voor bewoning geschikt, de zandkopjes waren dat al veel eerder. Op het opgravingsterrein was een brede opgevlude kreek vastgesteld, die potentieel geschikt voor bewoning was.

Van Romeinse bewoning was echter geen sprake. Wel werden grote hoeveelheden veel oudere vondsten gedaan uit de Midden-IJzertijd. Deze bijbehorende bewoning was gesitueerd op een klein zandkopje in de binnenbocht van de kreek. Dit kopje meet ongeveer 20 bij 10 m. Op het hoogste punt werden sporen van een bescheiden gebouwje of hutje aangetroffen met afmetingen van 3 bij 6 m (zie afb. 9). Het bouwwerk heeft, getuige de restanten van een haardplaats, als woonruimte dienst gedaan. Dat wordt ondersteund door de grote hoeveelheid aardewerkfragmenten, die rond het bouwsel zijn geborgen. De deuropeningen waren aanwezig in de beide lange zijden. Het bouwsel maakt, mede gezien de ondiepe fundering, geen solide indruk. Rond de huisplattegrond kwamen nog enige paalsporen en kuilen te voorschijn, één daarvan gevuld met visresten.

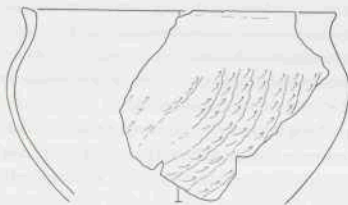
Het is duidelijk dat op deze plaats geen sprake kan zijn geweest van een permanente nederzetting. Het bewoonbare areaal was daarvoor veel te klein. Ruimte voor het stallen van vee was er al evenmin, hoewel de hoefafdrukken van runderen wel aangeven dat er vee aanwezig was. Gedacht kan worden aan periodieke bewoning, samenhangend met bepaalde specifieke of seizoensgebonden activiteiten. Dit zou kunnen betekenen dat ergens in de omgeving een centrale nederzetting heeft gelegen, waarvandaan de bewoners af en toe naar het zandkopje kwamen. Deze grotere nederzetting is nog niet gelokaliseerd.

Duidelijk is ook dat het zandheuveltje niet al te lang bebouwd is geweest. De hoeveelheid sporen is daarvoor te gering en er zijn ook geen tekenen dat het gebouwje ooit is herbouwd. Een gebruiksduur van 30 jaar is, gezien de povere kwaliteit van het bouwsel, waarschijnlijk al aan de erg ruime kant.

Voor de datering van het geheel levert het aardewerk enige aanknopingspunten op. Aangezien nog niet al het aardewerk is bestudeerd zijn op dit moment slechts voorlopige conclusies mogelijk. Ongeveer 13% van de wandscherven is, voornamelijk met vinger-, nagel- of spatelindrukken, versierd. Deze versiering beperkt zich steeds tot de zone tussen bodem en schouder van de potten. Opvallend is het hoge percentage (80%) randfragmenten met vingertopindrukken op de bovenzijde. Bijna 10% van het materiaal is besmeten. Hoofdbestanddeel van de verschraling is potgruis. Op basis van beschikbare C14-dateringen en de kwantificering van relevante kenmerken van vergelijkbare vondstcomplexen in de omgeving van Den Haag, is voor het aardewerk een datering tussen 350 en 250 voor Chr. aannemelijk.

Afb. 9. 's-Gravenhage: Lozerlaan. Huisplattegrond uit de Midden-IJzertijd. De wanden zijn te zien als dunne, donkere rechte banen in het lichte zand. Foto Gem. Den Haag, afd. Archeologie.

Afb. 10. 's-Gravenhage: Lozerlaan. Aardwerkfragment uit de Midden-IJzertijd met een versiering van golvende lijnen van vingertopindrukken. Schaal 1:4. Tek. J.T. de Jong.

De vindplaats is afgedekt door een dikke laag Duinkerke I klei. Door de flank van het zandkopje is een geul geslepen, die een hoekpunt van het huisje heeft weggevaagd. De vindplaats is duidelijk verspoeld. De haard is gedeeltelijk weggeslagen en resten ervan zijn iets verderop, op een hoger niveau, weer afgezet. Ook het aardwerk vertoont verspoelingskenmerken. De afzetting van de klei op het IJzertijdniveau is een zeer geleidelijk proces geweest.

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

J.A. Waasdorp/P. Stuurman

's-Gravenhage: Muurbloemweg De bouw van een padvindershuis vormde de aanleiding om een kleine proefopgraving te starten tegenover Meer en Bosch. In het verleden zijn in Meer en Bosch verschillende Prehistorische vondsten gedaan, en zijn op kleine schaal opgravingen verricht. Een goede documentatie daarvan ontbrak echter.

Door middel van boringen werd een oude bewoningslaag vastgesteld. Tijdens het verdere onderzoek bleek dat hier in een ver verleden inderdaad mensen hebben gewoond. Paalsporen, een met houtskool gevuld greppeltje en aardewerkscherven maken het waarschijnlijk dat in de omgeving een nederzetting uit de Late IJzertijd heeft gelegen. Het oppervlak van het opgegraven areaal was echter te klein om volledige structuren te kunnen vrijleggen. Omdat de rest van de wijk door afgraving en egalisering een heel eind lager ligt dan dit steeds voor nieuwbouw gespaard gebleven veldje, moet gevreesd worden dat veel van de nederzetting in het verleden al is weggegraven.

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

J.A. Waasdorp

's-Gravenhage: ? (afb. 11) Door B. Reins uit Den Haag werd een aantal metaalvondsten gemeld, die alle afkomstig zouden zijn van een gronddepot in de gemeente Den Haag. Het betrof onder andere een bronzen hielbijl uit de Midden-Bronstijd, een geëmailleerde schijf-fibula uit de Romeinse Tijd en enkele Middeleeuwse voorwerpen. De grond op de vindplaats is van diverse lokaties in Den Haag en omgeving aangevoerd. De herkomst van de gevonden voorwerpen is daarom niet meer te achterhalen.

Midden-Delfland 1 Het afgelopen jaar zijn in het reconstructiegebied Midden-Delfland 22 nieuwe vindplaatsen uit diverse perioden ontdekt, zowel door archeologische begeleiding van de reconstructie als door waarnemingen van amateur-archeologen. Bovendien kwamen op tien reeds bekende lokaties nieuwe vondsten te voorschijn. Waar dit gebeurde door opgravingen leverde dit ook stevast sporen van de bijbehorende nederzettingen op. Hieronder, maar ook onder Romeinse Tijd en Middeleeuwen en later, zijn de verslagen van de belangrijkste onderzoeken gerangschikt.

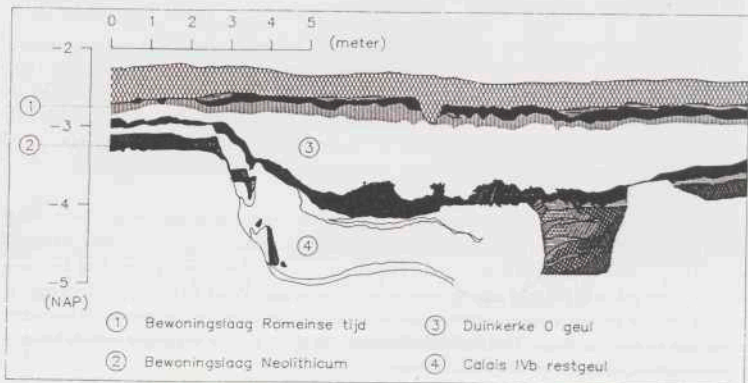
Midden-Delfland 2: Vlaardingen-West, Schinkelshoek (afb. 12) De helft van de 22 nieuwe vindplaatsen in Midden-Delfland kwam aan het licht bij de aanleg van het free-golfterrein Schinkelshoek in de Aalkeet-Buitenpolder ten westen van Vlaardingen. Op een deel van het terrein, juist ten oosten van de Krabbeplas, waren bij beplantingswerkzaamheden in 1990 verscheidene woonplaatsen ontdekt, daterend uit de IJzertijd, de Romeinse Tijd en de Late Middeleeuwen (zie Van den Broeke in de *Kroniek over 1990*, 332-334). Samenpraak met de belanghebbenden bij de inrichting van het golfterrein leidde tot een bevredigende regeling voor intensieve archeologische verkenning, nader onderzoek en bescherming; onder andere werd besloten tot aanpassing van het ontwerp van de golfbaan ter plaatse van een Middeleeuwse terp, zodat deze voor het grootste deel behouden kon blijven.

Ondanks de verkenning met handboor, kettinggraver en graafmachine, kwam het merendeel van de elf nieuwe vindplaatsen pas aan het licht na het opentrekken van de nieuwe sloten en waterpartijen in het golfterrein. Geheel onverwacht was daarbij de vondst van een oeverwalnederzetting van de Vlaardingen-cultuur. Het vondstmateriaal dat door dhr. P.G. Heinsbroek in een slootlud werd ontdekt, vormde de aanleiding voor een opgraving door het IPP (zie ook Moree 1991).

Het Neolitische materiaal lag op een oeverwal van een Calais IVa-kreekt (zie afb. 12): de-

Afb. 11. 's-Gravenhage, oorspronkelijke vindplaats onbekend. Hiebijl uit de Midden-Bronstijd. Foto ROB.

Afb. 12. Midden-Delfland 2: Vlaardingen-West, Schinkelshoek (vindplaats 16.90). Geologisch profiel ter hoogte van de nederzetting van de Vlaardingen-cultuur. Tek. IPP.

zelfde kreek waarlangs in de jaren 1959-1964 de naamgevende opgraving plaatsvond in Vlaardingen-Westwijk (zie o.a. Van Regteren Altena e.a., 1962 en 1963). De afstand tussen beide opgravingen bedraagt langs de kreek slechts 1300 m.

Na afwerking van de niveaus uit de Romeinse Tijd is de toplaag van de Calais IV-oeverwal in vakken van 1 m gezeefd. Dit leverde niet alleen een grote hoeveelheid scherven en vuursteenfragmenten op, maar ook het organisch materiaal bleek goed geconserveerd. Een opvallend verschijnsel is het uitzonderlijk hoge aandeel bijlfragmenten in het vuursteenasssemblage, tegenover een relatief gering aantal overige werktuigen. Samen met de aanwezigheid van grote hoeveelheden houtskool vormt dit een aanwijzing voor de functie van de vindplaats als mogelijke plaats van houtwinning. Een deel van het hout werd vervolgens van hier vervoerd naar de basisnederzetting (Vlaardingen-Westdijk), een groot deel kan echter ook ter plaatse zijn gebruikt bij de vervaardiging van aardewerk.

Dat op deze plaats aardewerk is geproduceerd blijkt onder andere uit de aanwijzingen voor de verwerking van kwarts tot mageringsgruis. Achtergebleven zijn vele kwartsbrokjes, slag-

stenen en voorverhitte, halfvergruisde 'kwartseieren'. De aanwezigheid van oventjes wordt veraden door pieken in de verspreiding van aardewerk en houtskool over het terrein. Het houtskool vormt daarbij een centraal cluster met daaromheen de scherven. Mogelijk gaat het om aardewerk dat tijdens het bakken is gebroken en bij het afbreken van de oven opzijgeworpen is.

De ovens zelf waren eenmalige bouwsels; de mantel bestond waarschijnlijk uit zoden, die bij de afbraak van de oven eveneens terzijde werden geworpen. De resten hiervan zijn teruggevonden als brokjes verhitte, niet-gemagerde klei. Deze liggen iets verder van het centrum dan de scherven.

Behalve voor houtwinning en aardewerkproductie is de oeverwal ook incidenteel gebruikt voor de jacht (getuige de pijlspitsen) en het hoeden van vee.

P.G. Heinsbroek ontdekte overigens juist ten zuiden van het golfterrein bij boringen aardewerk en houtskool op een niveau dat van latere Neolithische datum kan zijn (Heinsbroek 1991).

Het IPP nam ook de opgraving van enkele al bekende vindplaatsen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd op het terrein voor zijn rekening (vindplaatsen 16.55 en 16.60). Helaas was het veen op beide lokaties zeer veraard en onderhevig geweest aan processen van onderspoeling, zodat de meeste sporen geërodeerd waren en het vondstmateriaal niet meer in situ lag. De slechte conservering was temeer teleurstellend omdat deze vindplaats, net als die aan de Oude Campsweg (vindplaats 19.07, zie onder Romeinse Tijd) in Maasland, de mogelijkheid leek te bieden om de relatie tussen nederzettingen uit de Late IJzertijd en de vroege Romeinse Tijd te onderzoeken.

De meeste andere nieuwe vindplaatsen van het golfterrein dateren eveneens uit de Romeinse Tijd. Bij de vier of vijf lokaties met IJzertijdvondsten (aardewerk, soms vergezeld van bewerkt hout) was slechts eenmaal de feitelijke woonplaats te lokaliseren, gelegen op de top van het Hollandveen, onder een kleidek van enkele decimeters dikte. In andere gevallen bevond het materiaal zich in de onderspoelingsklei, terwijl het vermoede looppniveau op het veen erboven geen archeologische resten opleverde (vergelijk Abbink/Frank in de *Kroniek* over 1990, 345-347). Onder de Romeinse vondsten bevond zich een min of meer intacte haardplaats en een groot fragment van een maalsteen van tefriet (vinder L. A. Kaal).

Juist buiten het free-golfterrein vond J. P. ter Brugge aardewerk in de uitgeworpen grond van een waterpartij op particulier terrein. Het vroegste scherfmateriaal uit de woonplaats die hier gelegen moet hebben, dateert uit de tweede helft van de 12e eeuw (det. E. J. Bult, gemeente Delft).

IPL, Leiden

IPP, Amsterdam

P.W. van den Broeke

P. v.d. Kroft, H. van Londen

Midden-Delfland 3: Vlaardingen-West, Krabbeplas In de *Kroniek* over 1990, 333, werd melding gemaakt van de vondst van een menselijk skelet op een tijdelijk eilandje in een surfplas in aanleg. Nadat de botten, die door de Vlaardingse politie waren geborgen, door Justitie waren vrijgegeven, werd alsnog voor een C14-datering gekozen, om de relatie met de vele omliggende nederzettingen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd vast te stellen. De uitkomst van 3060 ± 40 BP (GrN-18960) was echter een volledige verrassing. De geijkte datering, omstreeks de 14e eeuw voor Chr., valt midden in de Bronstijd, een tijdvak waaruit in het hele Westnederlandse veengebied nog geen teken van leven bekend was.

De ouderdom is op zich goed te rijmen met de vondstsituatie in de kreekvulling. De mees- te krekken, die bij de aanleg van de Krabbeplas zijn waargenomen, stammen uit de Duinker-

ke 0-transgressiefase. Zowel de kreekvullingen als de (jongste) dekafzetting uit die fase komen al ruimschoots minder dan 1 m onder het oppervlak voor. Bovendien is op drie plaatsen in de omgeving van Vlaardingen de aanvang van de veengroei bovenop deze afzetting gedateerd, met opmerkelijk consistente waarden rond 2965 BP (ca. 1200 voor Chr., zie Van den Broeke 1992).

De vondst van het skelet vormt op zich nog geen aanwijzing dat het veengebied in de Bronstijd bewoond is geweest. Mogelijk lagen er nederzettingen op de vermoede, maar nu verspoelde, oeverwallen langs de Maasmond, en is de betreffende persoon tijdens een tocht door het achterland verdronken.

Door M. Hoogland (Archeologisch Centrum Leiden) kon nog een aantal nadere gegevens over de persoon vastgesteld worden. De schedeleigenschappen duiden zeer sterk op een man. Op basis van diverse skeletkenmerken is zijn leeftijd op 43 ± 5 jaar bepaald, terwijl de lichaamslengte 169 ± 2 cm bedragen heeft.

IPL, Leiden

P.W. van den Broeke

Midden-Delfland 4: Schipluiden, Zouteveense Polder ROB-correspondent L. A. Kaal deed uitgebreide waarnemingen in een leidingtracé dat onder meer verscheidene polders in het zuiden van Midden-Delfland doorkruiste. Dit leverde niet alleen aardewerk van Laat-Middeleeuwse ouderdom op (drie vindplaatsen, waarvan twee bekende nederzettingen), maar bovendien een concentratie aardewerk uit de Midden- of Late IJzertijd: enkele tientallen fragmenten van vaatwerk en een klein deel van een (oven-)rooster. Deze vondsten uit het Schipluidense gedeelte van de Zoutenveense Polder lagen op de top van het Hollandveen, van het maaiveld gescheiden door een dun kleidek.

IPL, Leiden

P.W. van den Broeke

Midden-Delfland 5: Maasland, Commandeurspolder en Kralingerpolder Tijdens het knotten van wilgen in de Commandeurspolder te Maasland vond O. Dorenbos enkele scherven van IJzertijd-aardewerk langs een slootkant. De vindplaats sluit aan op een dichte cluster van woonplaatsen op het veen in het zuiden van Midden-Delfland.

Nu de werkzaamheden in het kader van de herinrichting van het deelgebied Gaag zijn begonnen, wordt duidelijk dat ook in het noordelijk deel van Midden-Delfland veel bewoningsresten uit de IJzertijd voorkomen. Ze gaan echter schuil onder een dik kleidek, dat grotendeels tijdens de fase Duinkerke IIIB is afgezet. Ze komen daardoor bij landbouwwerkzaamheden en mollenactiviteit veel minder snel aan het oppervlak dan in het zuidelijke deel van het gebied.

Bij het nalopen van de kavelinrichtingswerkzaamheden in de Kralingerpolder te Maasland werden op de bodem van een kleiwinningsssleuf twee vindplaatsen ontdekt. In het ene geval ging het om een kleine concentratie (verspoelde?) aardewerkscherven uit de Midden- of Late IJzertijd, die zich in een donkergrijze kleilaag aan de basis van het ca. 1 m dikke zavel/kleipakket bevond, op de overgang naar een onderliggende rietveenlaag. Deze donkergrijze kleilaag van 20 cm dikte is in de bredere omgeving ook waargenomen en daar als een afzetting van Duinkerke I geïnterpreteerd. De nu waargenomen vondstsituatie strookt daarmee. Ook indien het hier om verspoelde vondsten gaat, kan een woonplaats in de nabije omgeving worden vermoed.

De andere vindplaats bevond zich op ongeveer 40 m van de vorige, juist onder de genoemde donkergrijze kleilaag. Hier lag temidden van rietveen een concentratie rietstengels (deels

Afb. 13. Midden-Delfland 6: Maasland-Duifpolder. Resten van een vloer van houtsnipperen in een huis uit de IJzertijd. Foto IPL.

verbrand), mestachtig materiaal, takjes en liggend rondhout, wat houtskool, een hazelnootdop en een botfragment. Tegen de indruk dat het hier om een vloer van een (IJzertijd-)boerderij gaat, pleit echter de totale afwezigheid van aardewerk op het ontsloten vlak van enkele vierkante meters.

In verband met de verwachte omzetting van de huidige weidegrond in een tuinbouwbedrijf met kassen is een nader onderzoek op deze laatstgenoemde vindplaats in het onderzoeksprogramma opgenomen.

Bij egalisatie van een weideperceel langs de Burgerdijkseweg ten behoeve van de tuinbouw, werd een kleine woonterp geslecht. De vondsten, die door K. F. van Dijk, O. Dorenbos en ondergetekende uit de terpaarde werden verzameld, bestaan uit wat botmateriaal en vele tientallen fragmenten aardewerk uit de tweede helft van de 12e tot de 15e eeuw, waaronder ook een deel van een vuurklok. Deze terp was op basis van eerdere vondsten al in hetzelfde tijdvak gedateerd.

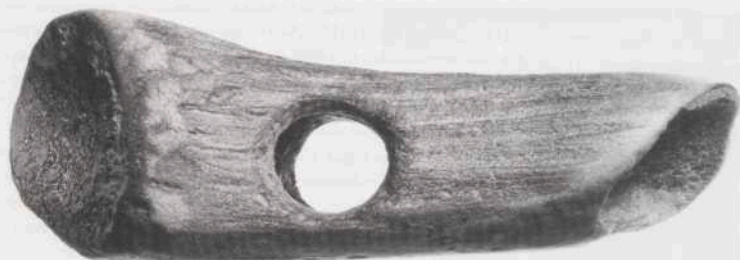
Tijdens dezelfde egalisatie werd aan de rand van het perceel de voet van een verhoging aangesneden, die tot nu toe – door het ontbreken van vondsten – niet als woonplaats was geregistreerd. De ongeveer twintig gevonden scherven en een spinklosje dateren deze klaarblijkelijke woonterp in ruwweg dezelfde periode als de voornoemde woonplaats.

Op een halve kilometer zuidoostelijk van bovengenoemde lokaties lag in een juist verlaagd gedeelte naast een verbrede sloot een kleine vondstconcentratie in een bruinig, humeus kleilaagje, direct boven het grijze zand van een geulvulling. Erboven was ongeveer 45 cm klei verwijderd. Het vondstmateriaal bestaat uit fragmenten van dunwandige kogelpot, wat gebrande leem, houtskool en dierlijke gebitselementen. De datering van het aardewerk (eerste kwart 12e eeuw) geeft aan dat dit materiaal afgedekt is door de jongste afzettingen in dit deel van Midden-Delfland, uit het tweede kwart van de 12e eeuw (Duinkerke IIIb1). Veel toen nog maar juist op gang gekomen ontginningswerken zijn door deze overstromingsfase teniet gedaan. De datering van de middeleeuwse vondsten dank ik aan E. J. Bult (Gemeente Delft).

IPL, Leiden

P.W. van den Broeke

Midden-Delfland 6: Maasland, Duifpolder (afb. 13) In deze polder is in juli en augustus een verkennend onderzoek van vier weken uitgevoerd naar enkele IJzertijd woonplaatsen op veen. Dit gebeurde voorafgaand aan een polderpeilverlaging, die tot verlies van organische materialen zal leiden. De oorspronkelijke opzet was een onderzoek naar twee woonplaatsen met een onderlinge afstand van 150 m (vergelijk Van der Gouw 1988, 15-28). Bij inspectie

Afb. 14. Noordzee: Vooraanzicht van een geweibijl. Lengte 16,5 cm. Foto RMO.

van het terrein in het voorjaar bleek de meest zuidelijke van de twee intussen overbouwd te zijn door een tuinbouwkas en daardoor niet meer voor onderzoek beschikbaar. Omdat boringen in het tussengelegen areaal nog een derde woonplaats van minstens gelijke kwaliteit aan het licht brachten, werd het verkennende onderzoek alsnog uitgevoerd op twee woonplaatsen.

Na het graven van proefsleuven bleek dat waarschijnlijk op beide woonplaatsen meer dan een enkele boerderij heeft gestaan. Op de laatst ontdekte vindplaats bleek de conserveringstoestand van de voornamelijk uit houtsnippers, mest en riet of biezen opgebouwde vloeren uitstekend (zie afb. 13), terwijl de invloed van ontwrichtende geologische processen (vergelijk Abbink in de *Kroniek* over 1988, 322-326) hier beperkt is geweest. Het vele aardewerk uit de diverse boerderijen dateert de bewoning omstreeks de 3e eeuw voor Chr., en biedt zelfs binnen deze korte tijdspanne nog mogelijkheden voor chronologische differentiatie tussen de boerderijen onderling. Het onderzoek zal in de zomer van 1992 uitgebreid worden tot de woonplaatsen in hun geheel.

IPL, Leiden

A.A. Abbink & P.W. van den Broeke

Noordzee (afb. 14) In het kader van de niet aflatende werkzaamheden van Rijkswaterstaat om ons land te beschermen tegen het oprukkende geweld van de zee, worden grote hoeveelheden zand op onze kust gespoten. Dit zand wordt voor de kust opgezogen en via een pijpleiding aan land gebracht. Met het opgezogen zand worden ook resten uit het Mesolithicum aangevoerd. De afgelopen jaren zijn dan ook regelmatig voorwerpen van been en gewei uit deze periode van het strand opgeraapt.

In de maand mei vond de 10-jarige Rene Schmitt uit Rotterdam op een opgespoten deel van het strand van Hoek van Holland een licht gesleten doorboorde geweibeil. De oorspronkelijke herkomstplaats van het artefact is helaas niet meer te achterhalen. Het merendeel van het opgespoten zand is afkomstig uit de Noordzee, maar een klein deel kan gewonnen zijn bij de aanleg van havens in de jaren zestig. Deze laatste mogelijke herkomstplaats is echter het minst waarschijnlijk. De bijl is vervaardigd uit de afgeworpen hoofdstang van een edelhertgewei, waarvan de delen van de rozenkrans en de oog- en ijstak met een vuurstenen werktuig zijn verwijderd. Het gat voor de steel en de snede vertonen ook sporen, die wijzen op de bewerking met vuursteen. De doorsnede van het steelgat is 23 mm.

Van hetzelfde gedeelte van het strand zijn nog andere vondsten bekend, met name Mesolithische getande spitsen van been en gewei. De typologische overeenkomsten met andere gewebijlen en de Noordzee als vermoedelijke herkomstplaats pleiten voor een datering in het Mesolithicum.

RMO, Leiden

L. B. M. Verhart

Rijswijk: Kerkstraat Vooruitlopend op een bouwproject kon door de Archeologische Werkgroep Rijswijk een klein onderzoek worden uitgevoerd op de hoek van de Kerkstraat en de Schoolstraat in het centrum van Rijswijk. De lokatie is gelegen op de meest oostelijke strandwal. Aangetroffen zijn twee cultuurlagen gescheiden door een ca. 10 cm dikke lichtgrijs-gele zandlaag. In de bovenste cultuurlaag bevonden zich diverse scherven uit de Late IJzertijd of het begin van de Romeinse Tijd. De onderste cultuurlaag bevatte daarentegen nauwelijks aardewerk (slechts één zeer klein fragment), maar wel veel houtskool. Waarschijnlijk sluiten deze niveaus aan op de bewoningsniveaus die in 1983 onder het Kerkplein zijn gevonden (zie Hallewas 1984, 303-307). De constatering van 1983 en 1991 maken het zeer aannemelijk dat zich onder een groot deel van het Rijswijkse dorp nog goed geconserveerde cultuurlagen uit de IJzertijd bevinden.

Archeologische Werkgroep Rijswijk

J. M. Koot

Rotterdam: Terbregge Op een aan de Rotte grenzend stuk niet-verveend poldergebied in de Rotterdamse wijk Terbregge, werd na een vondstmelding door J. de Bruin (Rotterdam) een nederzettingsterrein uit de Late IJzertijd ontdekt. Voordat tot opgraving werd overgegaan is door middel van boringen de exacte positie van de vindplaats bepaald en inzicht verkregen in de stratigrafie van het gebied. Het onderzoek werd financieel ondersteund door het Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam (OBR), de deelgemeente Hillegersberg/Schiebroek en de provincie Zuid-Holland.

De opgegraven archeologische sporen kunnen naar herkomst in twee groepen worden verdeeld. Een klein deel is afkomstig van een gedeelte van een huisplaats in de top van een grote veenschol. Aan de rand hiervan bevond zich een haardplaats opgebouwd uit scherven en klei; verder konden hier verspreide scherven, bot en een aantal paaltjes worden geborgen. Als gevolg van de hoge ligging van het vondstniveau – net onder het maaiveld – was echter veel organisch materiaal vergaan. Een huisplattegrond kon dan ook niet worden opgetekend.

De veenschol dreef als het ware in een kleipakket waarin enkele lagen gevormd door losse, fijne plantaardige deeltjes (detritus) waren ingeschakeld. In deze detritus-veentjes zijn – geconcentreerd in een zuidwest-noordoost georiënteerde strook – grote hoeveelheden aardewerk, bouw hout, mest, as en bot aangetroffen.

Na de bewoning is het veen met de nederzettingssporen door de erosieve werking van water sterk aangetast. Hierbij moet niet gedacht worden aan activiteiten van een zeer nabijgelegen geul, maar aan de langdurige inwerking van niet of nauwelijks stromend water. Het veen scheurde in grote brokken uiteen, de onderlinge samenhang ging verloren, delen gingen te zamen met het vondstmateriaal 'in oplossing' en sloegen vervolgens weer neer als detritus. De tussenliggende kleien bevatten relatief weinig archeologica: fasen met een verhevigde en met een verminderde aantasting van het veen wisselden elkaar blijkbaar af. De onderste detritus-laag is met de boor over een afstand van zeker enkele honderden meters te vervolgen; het vernietigende proces beperkte zich niet tot het nederzettingsterrein. De veen-

schol en het pakket met de verplaatste vondsten worden afgedekt door twee kleilagen gescheiden door een veentje.

Omtrent de datering van de diverse stratigrafische eenheden bestaat nog veel onzekerheid. Gezien de versheid van het bouwhout zal de verspoeling vrij snel na de bewoning hebben plaatsgevonden. Een Duinkerke I-ouderdom van de afzetting met verslagen materiaal ligt dan voor de hand. Wellicht kan het vernietigingsproces in verband worden gebracht met het ontstaan of de verdere ontwikkeling van de Rotte, enkele honderden meters ten noorden van de vindplaats.

De grote hoeveelheden vondsten geven aan dat we te maken hebben met een meerfasigheid van een enkele of een gelijktijdig bestaan van meerdere boerderijen. Gelet op de concentratie van het materiaal lijkt de eerste optie de meest waarschijnlijke. Het aardewerk bevat nogal wat zogenaamd 'kustaardewerk', dat als verpakkingsmateriaal van zout wordt opgevat (Van den Broeke 1986). Hoewel het bot nog niet door specialisten is onderzocht, zijn in ieder geval rund, schaaap/geit, varken en hond herkend. Naast het houden van vee werd er ook gevestigd. Sommige delen van de vondstlagen bevatten uitzonderlijk veel visresten, hetgeen nog niet eerder is waargenomen. Mogelijk vormden visvangst en visverwerking een bijzondere bedrijvigheid, waarvoor zout als conserveringsmiddel nodig was. Dat de mestrijke omgeving van deze vindplaats destijds een geschikte broedbiotop was voor ringslangen blijkt uit de aanwezigheid van eischaalresten van deze dieren. Ofschoon het milieu ongunstig was voor de conservering van metaal, kon toch een bronzen fibula worden geborgen. Een licht gebogen stuk bewerkt hout kan mogelijk als juk worden geïnterpreteerd.

BOOR, Rotterdam

J.M. Moree, M.C. van Trierum

Wassenaar: Pluymestein Het in 1990 begonnen onderzoek door de archeologische werkgroep van de Stichting Historisch Centrum Wassenaar naar de nederzettingssporen uit de IJzertijd werd dit jaar voortgezet en afgerond. In het eerder verkregen beeld trad geen verandering op (zie de *Kroniek* over 1990, 340-341).

Westvoorne: Rockanje Op het woningbouwterrein 'Oudeweg' te Rockanje zijn in 1990 vier nederzettingen uit de Late IJzertijd vastgesteld, waarvan er één moest worden opgegraven (Van Trierum en Asmussen in de *Kroniek* over 1990, 341-342; Döbken e.a. 1992). In 1991 is het gebied door middel van gutsboringen onderzocht. Hierbij is inzicht verkregen in de paleogeografische situatie en in de omvang en gaafheid van de vindplaatsen. De kartering, die onderleiding stond van P.S.G. Asmussen (BOOR), leverde bovendien twee nieuwe vindplaatsen op: 08-56 en 08-57.

Alle nederzettingen waren ongeveer 30-40 m in doorsnede. Ze bleken op kleine hoogveenbulten te liggen, waarschijnlijk in de nabijheid van een veenwaterterfje of een watervoerende depressie in het landschap (Van Trierum 1992). Ook vindplaats 08-57 lag op een hoogveenbult, maar merkwaardig genoeg ontbraken hier duidelijke nederzettingssporen. Bij vindplaats 08-56 ging het vermoedelijk om nederzettingmateriaal in een verspoelde context.

Met de opgravingen in 1991 is het nog bereikbare deel van de woonplaats 08-54 onderzocht, dit in verband met de naderende woningbouw. Hierbij is een deel van een erf te voorschijn gekomen, met een stookplaats en een erfafscheiding. Het vondstmateriaal leverde onder meer 'driepootjes', weefgewichten en spinklosjes en -schijfjes op. Ook is aandacht gegeven aan vindplaats 08-57, waar eveneens op een hoogveenbult 6,5 en 13 m brede stroken veengrond werden aangetroffen, waarvan de natuurlijke bodemstructuur 20 tot 30 cm diep

was gebroken. Aan de 'omgezette' veengrond was mest, enig aardewerk en bot toegevoegd. Mogelijk hebben we hier van doen met een akkercomplex, alhoewel tot nu toe geen pollen of macroresten van cultuurgewassen zijn gevonden. In 1992 zal het onderzoek op deze vindplaats worden voortgezet, terwijl voorts de nederzetting 08-53 zal worden onderzocht. Evenals in voorgaande jaren, kunnen de werkzaamheden in 1992 slechts plaats vinden dankzij financiële steun van de gemeente Westvoorne en de provincie Zuid-Holland.

BOOR, Rotterdam

M.C. van Trierum

Romeinse Tijd

Alphen aan de Rijn: Wilhelminalaan (afb. 15) Door de ROB en de afdeling provinciaal-Romeinse archeologie van het RMO werd in het voorjaar een noodopgraving uitgevoerd op het terrein van de voormalige Samsom-uitgeverij tussen de Wilhelminalaan en de Stevinstraat, nabij het centrum van Alphen aan den Rijn. In de tuin van de uitgeverij waren in de jaren daarvoor veel Romeinse vondsten gedaan en de verwachting leek dan ook gerechtvaardigd dat zich in de ondergrond sporen zouden bevinden van het Romeinse castellum Albiana of de bijbehorende civiele bewoning. Dankzij de medewerking van de projectontwikkelaar Ruprovast b.v. en met financiële steun van de gemeente Alphen aan den Rijn en de provincie Zuid-Holland was het mogelijk tussen sloop en nieuwbouw een aantal grote proefsleuven door het terrein te graven. De opgraving werd uitgevoerd met hulp van studenten van de Rijksuniversiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam, die ook voor enige weken een veldtechnicus beschikbaar stelde.

Uit het onderzoek bleek, dat het grootste deel van het terrein zeer ernstig verstoord was door post-Middeleeuwse en moderne fundamenteën. Alleen aan de oost (= Rijn)zijde was er onder de verstoorde niveaus nog een donkere laag van wisselende dikte herkenbaar, die zeer veel Romeins aardewerk en bouwafval bevatte. Onder dit niveau kwam een aantal greppels en ondiepe afvalkuilen tevoorschijn en een aantal paalgaten. De grondsporen waren echter niet tot herkenbare structuren te herleiden.

Tegen de Wilhelminalaan werd dit niveau afgesneden door een opgevlude Rijnbedding. Langs en in deze bedding waren nog resten van houten beschoeiingen aanwezig.

De indruk bestaat dat op de onderzoekslokatie, aan de noordzijde van het centrum van Alphen, de Rijn sinds de Romeinse Tijd haar loop eerst in westelijke richting heeft verplaatst en pas veel later, mogelijk pas na de 12e of 13e eeuw, in oostelijke richting. De gevonden bedding en de bijbehorende beschoeiingen lijken uit de (Laat-)Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen te dateren.

Mogelijk is door de erosieve werking van de Rijn de Romeinse bewoningskern langs de oever geheel opgeruimd. De donkere afvalaag doet op het eerste gezicht het meeste denken aan een stortlaag in een lager gelegen gebied vlak buiten de eigenlijke woonplaats. Het valt echter ook niet uit te sluiten dat we te maken hebben met een egalisatiepakket dat is achtergebleven na een zeer grondige afgraving en omzetting van het terrein in de Late Middeleeuwen.

Bijzonder was de vondst van een bronzen waterspuiters uit de Romeinse Tijd (afb. 15). De leeuwepoot was mogelijk ooit een onderdeel van een rijkversierde fontein in Alphen. Een vergelijkbaar voorwerp is gevonden in Xanten.

Afb. 15. Alphen aan de Rijn: Wilhelminalaan. Bronzen spuit in de vorm van een Leeuwekop uit de Romeinse Tijd. Foto RMO.

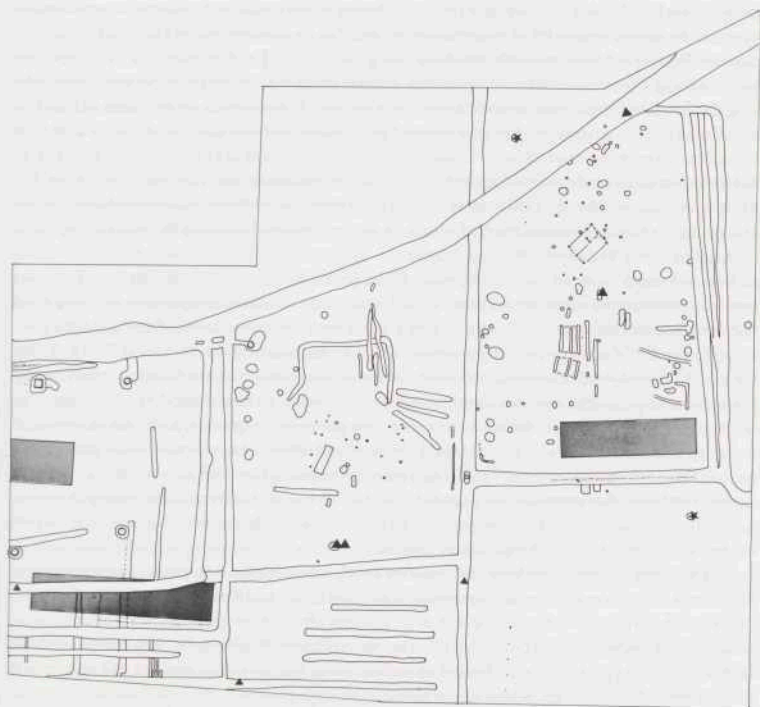
Alphen aan de Rijn: themapark Archeon Op het terrein van het toekomstige archeologische themapark Archeon werden de inrichtingswerkzaamheden archeologisch begeleid door C. Beunder. Op enkele percelen werden in de bovengrond relatief grote concentraties Romeins aardewerk en bouwpuin aangetroffen. Na intensief speurwerk kon geconcludeerd worden dat al het materiaal in de Late Middeleeuwen uit het centrum van Alphen moet zijn aangevoerd. De toenmalige eigenaar heeft de natte polderpercelen kunstmatig trachten op te hogen met grond, die hij liet afgraven van andere bezittingen dichtbij het centrum van Alphen.

Bron: *Intern rapport Archeon* (C. Beunder).

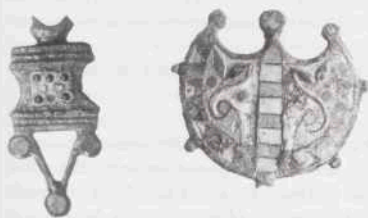
Alphen aan de Rijn: Leidsche Schouw Door de AWN-afdeling Rijnstreek werd in november een kleine opgraving uitgevoerd op het toekomstig AWZI-terrein aan de Leidsche Schouw. In deze omgeving had al eerder enig verkennend onderzoek plaatsgevonden (zie de *Kroniek* over 1990, 343). Aangetroffen werden grondsporen en vondsten die onderdeel lijken te hebben uitgemaakt van een inheems-Romeinse huisplaats. Een duidelijke plattegrond is echter niet tevoorschijn gekomen. Toch vormt deze waarneming een nieuwe aanwijzing voor het voorkomen van een dichte inheems-Romeinse bewoning op de zuidelijke oever van de Rijn ten westen van Alphen (zie bijvoorbeeld ook Aldred e.a., 1992).

Kwintsheul ROB-correspondent C. van der Doef meldde Romeinse vondsten, aangetroffen langs de Heulweg na het dichtmaken van een waterbasin. Bij het uitgraven van dit basin in 1984 waren ook al vondsten gedaan.

Leidschendam: Leeuwenberg (afb. 16 en 17) Bij de in 1989 uitgevoerde archeologische inventarisatie van het toekomstige landinrichtingsgebied Leidschendam-Nootdorp was in

Afb. 16. Leidschendam: Leeuwenberg. Schematisch overzicht van het zuidelijk deel van de nederzetting uit de Romeinse tijd (de huisplattengronden zijn in grijs, de crematiegraven met een ster en de dierbegravingen met een driehoek aangegeven. Tek. ROB.

Afb. 17. Leidschendam: Leeuwenberg. Twee geëmailleerde schiffibulae uit de 2e eeuw na Chr., afkomstig uit het zuidelijk deel van de nederzetting. Schaal 1:1. Foto ROB.

de Tedingerbroekpolder tussen de Vliet en Rijksweg 4 een opvallende schervenconcentratie vastgesteld op een smalle kreekrug ter weerszijden van de gemeentegrens tussen Leidschendam en Rijswijk. Vergeworpen plannen van de gemeente Leidschendam met betrekking tot de aanleg van een golfbaan in hetzelfde gebied maakten bescherming onmogelijk. Een uitgebreide noodopgraving vormde het enige alternatief. Aangezien de golfbaan zelf ook in tenminste twee fasen zal worden gerealiseerd zal ook het archeologisch onderzoek zich over meerdere jaren gaan uitstrekken. Tussen eind februari en eind juni is allereerst getracht de aard en omvang van de archeologische resten vast te stellen en zijn vervolgens de meest bedreigde delen onderzocht. Gedurende de hele opgraving werd door amateurarcheologen uit Voorburg en Leidschendam meegeholpen en in april en mei ontving het opgravingsteam bovendien steun van de NJBG.

Vast is komen te staan dat de ongeveer 60 m brede kreekrug in de Romeinse Tijd over een lengte van misschien wel 1 km bewoond is geweest. Een aaneengesloten lint van door sloten omgeven rechthoekige kavels en erven strekt zich uit tot ver buiten het eigenlijke golf-terrein. De sloten rond de percelen wateren af op de restbedding van de kreek, die in de Romeinse Tijd kunstmatig is opgehouden. Drie aaneengesloten kavels konden vrijwel volledig worden onderzocht, een vierde erf, op enige honderden meters afstand van de eerste drie, is voor de helft opgegraven. Drie van de vier erven geven het gebruikelijke beeld: drieschepige huisplattengronden, waterputten, spiekers en afvalkuilen. Het valt niet uit te sluiten dat zich daarbij ook de woonplaats van de dorpsoudste bevindt. Een van de boerderijen was namelijk van meer dan gemiddelde lengte (meer dan 35 m), de bijbehorende waterput was de enige met een beschoeiing van wijnvaten en onder het vondstmateriaal afkomstig van dit erf bevindt zich een aantal bijzondere zaken.

Naast het erf met de grote boerderij ligt een kavel, waarop geen huisplaats is aangetroffen. Het meest in het oog springende spoor op dit perceel is een rechthoekige greppel in het midden van het terrein. Uit de vulling van deze greppel zijn enkele geëmailleerde schijffibulae en een grote hoeveelheid, voornamelijk inheems, aardewerk geborgen. Op een paar diepe kuilen en dierbegravingen na is het erf opvallend leeg. Op het eerste gezicht valt een rituele functie voor dit vierde erf niet uit te sluiten.

De datering van de meeste grondsporen valt in de 2e en het begin van de 3e eeuw na Chr. Aanwijzingen voor een oudere, 1e-eeuwse, bewoningsfase zijn er wel, maar de kern daarvan lijkt buiten het dit jaar opgegraven deel te liggen.

Geconcludeerd mag worden dat de gevonden nederzetting voldoende aanknopingspunten biedt voor verder onderzoek. Met name met betrekking tot de problematiek rond de relatie tussen stad en platteland in de Romeinse Tijd biedt de vindplaats zeer interessante onderzoeksmogelijkheden. De afstand tot Forum Hadriani bedraagt immers niet meer dan ongeveer 800 m.

De opgravingen in Leidschendam worden uitgevoerd door de ROB, met financiële steun van de gemeente Leidschendam en de provincie Zuid-Holland.

Leidschendam: Rietvinkpolder In aansluiting op het in 1989 en 1990 uitgevoerde onderzoek (zie de *Kroniek* over 1989, 342, en over 1990, 344) zijn dit jaar door de ROB op drie plaatsen doorsneden gemaakt door de gracht van Corbulo. De meest uitgebreide waarneming is gedaan op ca. 150 m ten noorden van de Damlaan, op de plaats waar in de toekomst een gedeelte van de gracht zal worden gereconstrueerd binnen een gemeentelijke groenvoorziening. Over een lengte van ongeveer 40 m werd de gracht vlaksgewijs uitgegraven en on-

derzocht op vondsten. Speciale aandacht werd daarbij besteed aan de westelijke oeverzone (de oostelijke oever kon niet worden onderzocht) en de bodem. Daarnaast werden twee vrijwel volledige dwarsprofielen getekend en gefotografeerd. Het in 1989 en 1990 verkregen beeld omtrent de wijze van aanleg, de breedte en diepte van de gracht (of eigenlijk beter kanaal) en de datering werd opnieuw bevestigd. Ook de twee andere profielsleuven, die enkele honderden meters in noordelijke richting werden gegraven, gaven geen veranderingen in het verkregen beeld te zien.

Vanaf de gemeentegrens tussen Leidschendam en Voorschoten tot aan het sluisje kan het kanaal ten westen van de Vliet over een afstand van zeker 600 m in een vrijwel rechte lijn worden vervolgd. Het kanaal is over de gehele afstand uitgegraven in de veenondergrond direct achter de meest oostelijke strandwal. De waterloop is minimaal 13 m breed geweest en ongeveer 2 m diep. Ter hoogte van het park Rozenrust op de grens met Voorschoten sluit het kanaal aan op de bedding van een (natuurlijke) vloedkreek die in noordelijke richting in verbinding heeft gestaan met de Oude Rijn. Dit is de vloedkreek die door Bogaers en Hageman (RGD) in 1962-1963 al was aangetoond en die bij het castellum Matilone (Roomburg) van een houten beschoeiing was voorzien. In zuidelijke richting lijkt het kanaal uit te komen in het gebied waar de meest noordelijke Duinkerke I-kleiafzettingen vanuit het Maasmondgebied zijn aangetroffen. Dit is ongeveer ter hoogte van de huidige sluis in de Vliet in het oude centrum van Leidschendam. Te verwachten valt dat van daar het tracé het verloop van de huidige Vliet volgt tot aan Forum Hadriani. Verder zuidwaarts vanaf Forum is de loop nog steeds niet met zekerheid vastgesteld al mag worden verwacht dat de benedenloop van de Gantel hiervoor het meest in aanmerking komt.

Voorlopig lijkt het gedeelte bij Leidschendam het enige aantoonbaar kunstmatig aangelegde deel van het kanaal te zijn geweest. Naar verwachting zal ook in 1992 nog verder onderzoek in Leidschendam en Rijswijk moeten plaatsvinden.

Midden-Delfland 7: Delft, Rotterdamse weg (afb. 18) Langs Rijksweg 13 (Delft-Rotterdam) ligt nabij de Rotterdamse weg een inheems-Romeinse vindplaats, die geregistreerd staat als 5.01/5.02. Deze vindplaats is in het begin van de jaren tachtig door E. Bult ontdekt (Bult 1983). Later is de precieze lokatie nader bepaald door de stichting RAAP (Van der Gaauw 1988). De vindplaats werd aanvankelijk door de herinrichtingswerkzaamheden bedreigd (fietsroutes en recreatie), waardoor verder onderzoek noodzakelijk was. In de nazomer van 1991 is gedurende twee weken een verkennend onderzoek uitgevoerd om de strategie voor het vervolgonderzoek te bepalen. Na de uitvoering van de verkenning is de ontwikkeling van het recreatieve plan echter stopgezet, waardoor de bedreiging voorlopig van de baan is. Nu zal worden getracht de nederzetting planologisch te beschermen in een nieuwe bestemming. Een kostbaar vervolgonderzoek hoeft in dat geval niet plaats te vinden.

Het verkennend onderzoek heeft al veel gegevens opgeleverd over de begrenzingen, de kwaliteit en de aard van de nederzetting, die van belang zijn voor de eventuele bescherming. In het landschap is een lichte verhoging waarneembaar, die bepaald wordt door de oeverwallen en de stroomdraad van een Duinkerke I-geul. Op de beide oeverwallen is intensief gevoerd. De restgeul van de stroomdraad vormt – net als bij vindplaats 19.07 aan de Oude Campsweg in Maasland (zie hieronder) en de nederzetting Leidschendam-Leeuwenbergh – de hoofdader van het verkavelingssysteem. Verder laat de vindplaats zich ook goed vergelijken met nederzetting 20.17 aan de Scheeweg in Maasland (zie hieronder), hoewel daar sprake is van een minder ingewikkeld patroon van percelingsloten.

Afb. 18. Midden-Delfland 7: Delft-Rotterdamseweg (vindplaatsen 5.01 en 5.02). Gereconstrueerde topografie uit de Romeinse tijd. Met de dikke zwarte lijnen in het bovendee van de afbeelding zijn de opgravingsputten weergegeven. Tek. IPP.

De huisgreppels en paalsporen duiden op de aanwezigheid van verschillende boerderijplaatsen verdeeld over de erfjes. Het is in dit stadium nog niet mogelijk uitspraken te doen over eventuele gelijktijdigheid van de verschillende woningen. Op basis van de opvulling van de grondsporen en de datering van het vondstmateriaal lijken echter tenminste twee bewoningsfasen aanwezig.

IPP, Amsterdam

H. van Londen

Midden-Delfland 8: Maasland, Oude Campsweg (afb. 19 en 20) In het voorjaar is in vervolg op het verkennende onderzoek van 1990 een opgraving uitgevoerd aan de Oude Campsweg in de gemeente Maasland (zie Van Londen en Van Leusen in de *Kroniek* over 1990, 344-345). Uit de proefsleuven werd duidelijk dat de stratigrafie belangrijke inzichten kan verschaffen in de problematiek van (dis)continuïteit van bewoning in de Late IJzertijd en de Romeinse Tijd. Daarom kreeg de aandacht voor de diachrone aspecten de voorkeur boven het volledig opgraven van de vindplaats.

Een opeenvolgende rij paalgaten en aardewerk in ver aardewerk wijst op een nederzetting uit de IJzertijd. De nederzetting zelf is geërodeerd door de inbraak van een Duinkerke IJgeul, behorend tot het stelsel van de Gantel. In de Romeinse Tijd zijn gedurende de verlandingsfase de oeverwallen van deze geul bewoond geweest. De bedding van de restgeul werd goed onderhouden en vormde de belangrijkste ader in het perceleringssysteem. Tenminste drie bewoningsfasen, bestaande uit huisplaatsen en erven, zijn aanwijsbaar. De nederzetting lijkt zich na verloop van tijd naar het noorden verplaatst te hebben. De sporen raakten als gevolg van een nieuwe overstroming bedekt met een kleidek, afkomstig uit de opengegraven restgeul. Daarna is er sprake van veenvorming. Gedacht moet worden aan vernatting vanuit het binnenland, veroorzaakt door problemen met de afvoer van overtollig water naar

Afb. 19. Midden-Delfland: Maasland-Oude Campsweg. Overzichtsplattegrond van vindplaats 19.07. De resten van twee Romeinse huizen zijn zwart weergegeven. Tek. IPP.

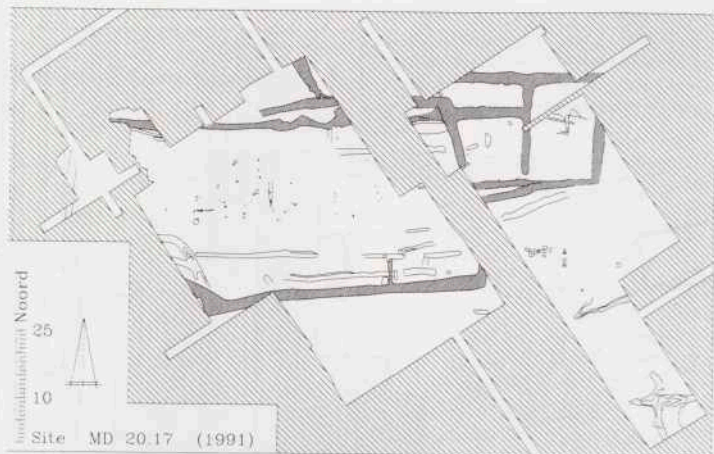

Afb. 20. Midden-Delfland: Maasland-Oude Campsweg. Offer van een inheemse pot en de poten en schedel van een hond in een kuil naast een paalgat van een Romeins huis. Foto IPP.

zee. In de discussie over een mogelijk causaal verband tussen vernatting door een transgressieve fase en het afbreken van de bewoning in de late 3e eeuw na Chr., neemt deze vindplaats voor de regio Midden-Delfland een belangrijke plaats in.

IPP, Amsterdam

H. van Londen

Afb. 21. Midden-Delfland: Maasland-Scheeweg. Overzichtsplattegrond van vindplaats 20.17. De sloten van het perceleringssysteem zijn donker weergegeven. Tek. IPP.

Midden-Delfland 9: Maasland, Scheeweg (afb. 21 en 22) Na de campagne aan de Oude Campsweg is door het IPP ook nog een vindplaats aan de Scheeweg in Maasland opgegraven. Werd bij de andere vindplaats de voorkeur gegeven aan de diachrone aspecten, bij de Scheeweg is ernaar gestreefd de nederzetting geheel bloot te leggen.

Op een fossiele Duinkerke 0-geul is een uitgebreid erf- en perceleringssysteem aangetroffen. Erfjes van ongelijke grootte, begrensd door sloten lagen in een aaneengesloten reeks op de kreekrug. Een klein rechthoekig perceeltje werd, blijkens de vele schopsteken, gebruikt als moestuin. De grotere erven deden dienst voor het buiten stallen van (klein)vee. Helaas bleek de huisplaats zelf op een reeds voor kassenbouw geëgaliseerd terrein te liggen en niet meer toegankelijk.

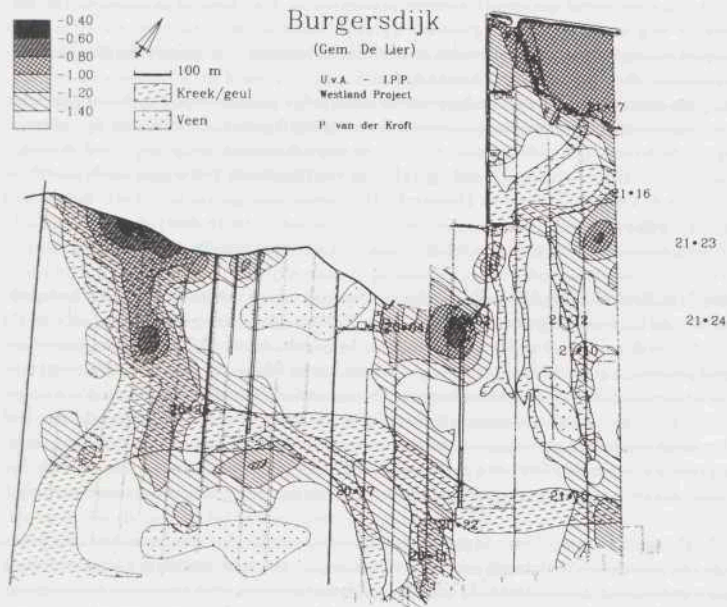
In de directe omgeving van de vindplaats zal over een oppervlakte van ca. 70 ha een recreatiegebied worden aangelegd. Actieve archeologische begeleiding van de aanleg van waterplassen en groenstroken zal er toe leiden dat het beeld van de microregio nader wordt gepreciseerd (afb. 21). Het Romeinse cultuurlandschap dat vindplaats 20.17 met andere nederzettingen in de omgeving verbindt kan op deze wijze nader worden onderzocht.

IPL, Amsterdam

H. van Londen

Naaldwijk: Hooge Werf Bij het graven van een bouwput voor de verbouwing van het zwembad in Naaldwijk, werden door het Westlands Centrum voor Streekhistorie waarnemingen gedaan. De lokatie ligt in de nabijheid van het terrein de 'Hooge Werf', waar Holwerda in 1934 en 1935 resten van een inheems-Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse nederzetting heeft opgegraven. Hoewel de verwachtingen redelijk hoog gespannen waren, bleek de nederzetting uiteindelijk buiten de grenzen van het bouwterrein te liggen.

Afb. 22. Midden-Delfland: Maasland-Scheeweg. Het gereconstrueerde reliëf van de kreekruigen uit de Romeinse Tijd in de omgeving van vindplaats 20.17. Ook de andere Romeinse vindplaatsen die met cijfercodes zijn aangegeven liggen steeds op dit soort ruggen. Tek. IPP.

Naaldwijk: Honselersdijk Tussen de Mariëndijk en de Middelbroekweg in Honselersdijk is in het najaar begonnen met de aanleg van een nieuwe weg (de Verlengde Vogelaer). Na overleg met de gemeente Naaldwijk en de uitvoerder is door het Westlands Centrum voor Streekhistorie en de provinciaal assistent een kleine opgraving uitgevoerd nabij de Middelbroekweg, op de plaats waar in het verleden al de nodige Romeinse vondsten waren gedaan.

Aangetroffen werd een ongeveer 50 cm dikke ophogingslaag, waarin zich veel aardewerk, bot, dakpanfragmenten en tufsteen bevond. In de ophoging was ook een aantal plekken te onderscheiden, waar de klei door verbranding hard was geworden. Opvallend aan het vondstmateriaal was dat het in tegenstelling tot wat meestal het geval is, voor het overgrote deel bestond uit Romeins importaardewerk. De verhouding is ongeveer 80% Romeins en 20% handgevormd (inheems-Romeins) aardewerk. Het oudste materiaal dateert uit het midden van de 1e eeuw na Chr., het jongste uit de 3e eeuw na Chr.

Onder de ophogingslaag bevond zich een niveau, waarin zich een aantal sporen aftekenden: voor het merendeel greppels, paalgaten en een bredere sloot. De werkput naast het weg-cunet was te smal om enig systeem in de sporen te ontdekken. De sporen strekken zich in ieder geval uit tot buiten het tracé van de Verlengde Vogelaer. Mogelijk zal daar in de toe-

komst nog aanvullend onderzoek kunnen plaatsvinden. Half onder het cunet van de toekomstige weg werd nog wel een grote kringgreppel aangesneden (diameter ca. 10 m). Het centrum van de kring lag echter buiten de werkpit en kon niet worden onderzocht. De functie ervan zal dus voorlopig onbekend blijven.

Gezien de grote hoeveelheden bouwmaterialen is het aannemelijk dat de aangesneden Romeinse woonplaats een of meer stenen gebouwen heeft gehad. De kern van de nederzetting wordt in westelijke richting gezocht, want de terpachtige ophogingslaag wordt duidelijk dunner in oostelijke richting. De ophoging ligt op een Duinkerke I-afzetting op de zuidelijke oever van de Gantel. Tijdens de Duinkerke IIIa-overstromingsfase is de kern van de terp gespaard gebleven.

Bron: *Archeologische Kroniek van het Westland* 1991 (T. Immerzeel)

Schiedam-Kethel: West Abtspolder Het onderzoek van de inheems-Romeinse nederzetting aan de Polderweg door de AWN-afdeling Nieuwe Maas werd voortgezet (zie ook De Graad in de *Kronieken* over 1989, 344, en 1990, 348). Aan de noordzijde werden nieuwe bewoningssporen aangesneden. Met Nieuwe Maas, het BOOR en het IPP werd overlegd over de verdere voortzetting van het onderzoek. De uitzonderlijk goede conservering van de gevonden huisresten biedt namelijk veel mogelijkheden voor ecologisch onderzoek. Het IPP is bereid gevonden dit onderzoek op zich te nemen. Verder is besloten om te trachten, eveneens met steun van het IPP, de opgraving in 1992 iets uit te breiden naar het omliggende gebied, dat eveneens door uitbreidingsplannen van de gemeente Schiedam wordt bedreigd.

Valkenburg: centrum Door de provinciaal assistent werden de rioleringswerkzaamheden in de Dorpskom voor het derde achtereenvolgende jaar intensief begeleid. In het verlengde daarvan deed zich de mogelijkheid voor om na de sloop van de brandweerkazerne enige opgravingen te verrichten aan de zuidwestzijde van het castellum. Deze opgraving is uitgevoerd door het IPP.

Valkenburg: Marktveld/De Woerd Door amateurarcheologen werd wederom een grote hoeveelheid Romeinse en Vroeg-Middeleeuwse vondsten gemeld uit de omgeving van de door de ROB eerder onderzochte terreinen aan het Marktveld en de Woerd.

Valkenburg: vliegveld In het kader van de landschapsreconstructie ten behoeve van het Valkenburgproject van de ROB zijn door G. Lenselink en de provinciaal assistent grondboringen en bodemweerstandsmetingen gedaan op het terrein van het marine-vliegveld.

Voorburg: Arentsburgh Op het terrein van het Instituut Effatha zijn bij de aanleg van een nieuwe waterleiding waarnemingen gedaan met het doel het verloop van de muur rond de Romeinse stad in de richting van de Vliet te lokaliseren. Op de te verwachten plaats werden weliswaar Romeinse bouwresten aangetroffen, maar of dit resten van een stadsmuur waren, viel uit de beperkte waarneming niet af te leiden.

Middeleeuwen en later

Boskoop: Nederlands-Hervormde Kerk Op een terrein ten noorden van de dorpskerk zijn, na de afbraak van de kosterswoning, door leden van de AWN-afdeling Rijnstreek enkele proefsleuven gegraven. Enkele sporen van de 18e-eeuwse voorganger van de huidige kerk werden aangetroffen, maar aanwijzingen voor de oudste, Middeleeuwse kerk zijn niet gevonden.

Bron: *Jaarverslag AWN-Rijnstreek 1991* (D. van der Kooij)

Delft: tuin Oude Delft 91-95 Het in 1991 begonnen onderzoek in de tuin van het International Institute for Hydraulic and Environmental Engineering (IHE) werd voortgezet. Tijdens het uitgraven van de bouwput voor de parkeergarage werden waarnemingen verricht. Er werd een greppel uit het begin van de 1e eeuw na Chr. aangetroffen, waaruit veel inheems, handgevormd aardewerk werd geborgen. Een scherf met geometrische lijnversiering doet vermoeden dat het hier om de resten van één van de eerste kolonistengroepen uit het duingebied zou kunnen gaan, die zich rond het begin van de jaartelling in dit gebied begonnen te vestigen. Een vrijwel identieke scherf is met ander Late-IJzertijdaardewerk op de strandvlakte bij Kijkduin gevonden. Andere greppels en vondsten stammen uit het midden van de 12e eeuw en wijzen op een nederzetting in de nabijheid van de Oude Delft.

Na een onderbreking van ruim anderhalve eeuw werd het terrein in de 2e helft van de 14e eeuw opnieuw in gebruik genomen. De aanvang van deze bewoning valt samen met het moment dat dit gebied bij de stad werd getrokken (1355).

Het terrein werd met behulp van palenrijen ingedeeld in stroken van 17,3 m breed, wat overeenkomt met de middeleeuwse maat van 3 garden. Deze stroken werden vervolgens meestal in 2 erven met een variabele breedte verkaveld. De erven in deze stadsuitleg werden bebouwd door ambachtslieden. De archeologische vondsten duiden op de aanwezigheid van een leerlooier en een smid, en op het houden van paarden. Uit historische bronnen kunnen daaraan een kuiper, een timmerman en een olieslager worden toegevoegd. Vanaf de 16e eeuw waren brouwerijen op het terrein gevestigd. Op grond van de materiële overblijfselen, aangetroffen in verschillende beerputten, kan worden aangenomen dat deze brouwers tot de bovenlaag van de Delftse samenleving hebben behoord (zie verder Bult 1992; Bult en Fontijn 1992).

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E.J Bult

Delft: Phoenixstraat 26 Naast het vorig jaar onderzochte perceel Phoenixstraat 24 werd een terrein van 25 x 30 m onderzocht. Langs de rooilijn van de Phoenixstraat werd dezelfde diep gefundeerde muur aangetroffen, die ook op het perceel Phoenixstraat 24 was gevonden. Tegen deze muur stonden twee gebouwen, waarvan de oudste dateert uit het begin van de 15e eeuw. Het eerste pand meet 9,4 x 6,4 m en heeft een kelder, die met bakstenen was geplaveid. In de zuidoosthoek van de kelder lag de stookplaats, waarnaast een aspot was ingegraven. In het verlengde van de zijgevel liep een muur als perceelscheiding door in oostelijke richting. Tegen deze muur waren drie ondiepe, hoefijzervormige bakstenen putten of kuipen gebouwd, met een vloer van bakstenen en plavuizen.

Het tweede gebouw ligt ten noorden van het hierboven beschreven pand en is tenminste 10 m lang geweest en verdeeld in meerdere vertrekken. De stookplaats bevond zich in het meest noordelijke vertrek.

Na verwijdering van het muurwerk werden op een dieper niveau kuilen en greppels in kaart gebracht. Een ca. 5,5 m brede sloot liep parallel aan de binnenzijde van de muur op de rooilijn van de Phoenixstraat en maakte een haakse bocht in oostelijke richting. De bodem van deze sloot lag op 2,6 m - NAP. De vulling bevatte vondstmateriaal uit de 2e helft van de 14e eeuw. Uit het patroon van greppels en tuinmuren kon een beeld worden verkregen van de Middeleeuwse perceelbreedte. Deze bleek 9,5 m te bedragen ofwel 2,5 roeden. Deze verkavelingsmaat komt overeen met die van de kavels op het terrein van het Hoogheemraadschap.

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E. J. Bult

Delft: Phoenixstraat-hoek Bagijnhof Bij sloopwerkzaamheden werden enige funderingen uit de 15e eeuw aangesneden. Afmetingen van de gebouwen konden niet worden bepaald. In een 17e-eeuwse beerput werd een vrijwel gave, bijna 100 jaar oudere kruik van Hafnerwaar gevonden. De rand was door langdurig gebruik sterk afgesleten.

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E. J. Bult

Delft: stadswal-St. Hubertustoren Bij de aanleg van een tunnel onder het Oostplantsoen ter hoogte van de St. Hubertustoren kon het profiel van de oostelijke stadswal worden opgemeten. Deze wal is 3 m hoog en in verschillende fasen verbreed van 6 m tot 18 m. Het aardlichaam bestaat uit strandzand dat is afgedekt met vuile klei.

De wal ligt aan de oostzijde van Delft, op de grens van een uitgestrekt veengebied. Vanuit deze richting werd blijkbaar geen grootscheepse aanval verwacht, want het archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat er geen muur op het aardlichaam heeft gestaan.

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E. J. Bult

Delft: voorburcht kasteel Altena Dankzij financiële steun van Gist Brocades konden de resten van de voorburcht van het Laat-Middeleeuwse kasteel Altena worden onderzocht. Dit onderzoek was noodzakelijk geworden door de geplande aanleg van een nieuwe ingang tot het fabrieksterrein. Bij eerdere opgravingen op hetzelfde terrein was al eens een toren met aansluitend muurwerk opgegraven. Bij de opgraving van dit jaar bleek dat het eiland van de voorburcht 35 x 15 m groot is geweest en in het derde kwart van de 16e eeuw is aangelegd. De bouwwerkzaamheden waren waarschijnlijk nog in volle gang, toen het kasteel in 1573, in opdracht van prins Willem van Oranje, werd ontmanteld.

Op het terrein werden verschillende met mest gevulde kuilen en greppels aangetroffen, die dateren uit een periode die voorafgaat aan het in 1435 gebouwde kasteel. Op grond van het gevonden aardewerk kan worden aangenomen dat deze sporen teruggaan tot het midden van de 13e eeuw. Uit het patroon van deze greppels en kuilen, en van de sporen die in 1978 op het terrein van de hoofdburcht zijn opgegraven, valt af te leiden dat deze oudere verkaveling bepalend is geweest voor de situering en maatvoering van de latere hoofd- en voorburcht (Bult 1973 en 1978). Dit betekent dat het kasteel Altena zelf niet tot de centrale hoven van de hof van Delft kan worden gerekend. Vanuit deze centrale hoven is de omgeving van Delft in de 12e en 13e eeuw ontgonnen (zie Bult 1987).

Ter hoogte van het hoofdgebouw van de hoofdburcht is een werkput aangelegd in de noordelijke slotgracht. In deze put zijn de resten van een traptoren blootgelegd. In de grachtvulling, ter hoogte van deze toren, zijn tussen talloze gebruiksvoorwerpen, een aantal versierde

loden strips en de resten van een loden vogel gevonden, die ooit het dak van de toren moeten hebben versierd.

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E.J. Bult

Delft: Het pand van de Eland aan de Burchwal Tijdens de restauratie van de Eland zijn funderingsresten blootgelegd van bebouwing die aan het huidige pand voorafgaat. Verder zijn het plaveisel van een steeg en een aantal beerputten uit de 15e eeuw teruggevonden. De Eland zelf is een onderdeel van een oorspronkelijk 72 m lang en 9 m breed pand, dat waarschijnlijk aan het einde van de 15e eeuw is gebouwd als 'het heijlige geest ofte vondelingenhuis'. Dendrochronologisch onderzoek van de balken van de eerste verdieping heeft echter nog geen bevestiging van de stichtingsdatum opgeleverd. In de oostelijke fundering van het gebouw werd een ontlastingsboog met een overspanning van 7,2 m aangetroffen. Onder de boog bevonden zich twee beerputten gevuld met gebruiksgoed uit de 15e, respectievelijk het begin van de 16e eeuw.

Gem. Delft, sector Monumenten en Archeologie

E.J. Bult

Dirksland In februari werd door de archeologische vereniging De Motte een proefonderzoek in de Nieuwstraat uitgevoerd. Het doel was informatie te verzamelen over de staat van het bodemarchief van dit in 1416 gestichte dorp. Het oudste gevonden materiaal dateert uit de 16e eeuw. Verder is onder andere een 17e-eeuwse welput onderzocht.

Dordrecht: Drievriendenhof (afb. 23) In de eerste helft van het jaar werden door het lertje 'gravers' met metaaldetectoren de voorlopig(?) laatste vondsten van de het bouwterrein aan de Drievriendenhof geborgen. Over de soms verrassende vondsten is ook al in eerdere afleveringen van de *Archeologische Kroniek* bericht (zie de *Kronieken* over 1989, 346-348, en 1990, 353). De vondsten zijn afkomstig van het hele terrein, maar met name langs en in de gedempte Lindengracht was er sprake van een hoge concentratie. Van de ambachtelijke bedrijffjes die hier gevestigd waren zijn de nodige sporen aangetroffen. Met zekerheid waren hier een leerlooierij, een slotenmakerij en een pottenbakkerij gevestigd.

Aan de lange lijst van profane en religieuze insignes, speldjes en beeldjes, die afkomstig zijn van dit terrein kan nog een aantal nieuwe typen worden toegevoegd. Bijzonder is een groot rond insigne, waarin centraal een Christusfiguur is afgebeeld, gekruisigd aan een rozetak. Aan zijn linkerzijde staan Johannes de Evangelist en een zegenende engel en aan zijn rechterzijde Maria met het kind en een vierde (ontbrekende) figuur. Boven de scene is een wijnrank gedrapeerd. De herkomstplaats van het insigne is vooralsnog onbekend.

Andere opvallende vondsten zijn een compleet tinnen beeldje van een Maria met kind (hoogte 6,6 cm), een pelgrimsinsigne van Quirinus uit Neuss, een insigne van Johannes de Doper met het Lam Gods en een tinnen crucifix van ongeveer 7,5 cm hoog. De meeste van deze vondsten stammen uit de 14e en 15e eeuw.

Papendrecht

C. van der Esch

Dordrecht: Slingelandhof De werkgroep Dordrecht van de AWN-afdeling Lek en Merwestreek verrichtte samen met de NJBG enig onderzoek op het binnenterrein van het Slingelandhof aan de Vriesestraat. Het hofje dateert in de oudste fase uit de eerste helft van de 16e eeuw maar is nadien vele malen verbouwd. Door het verslechterende weer is het onderzoek in december gestaakt. Misschien kan het in 1992 worden afgerond.

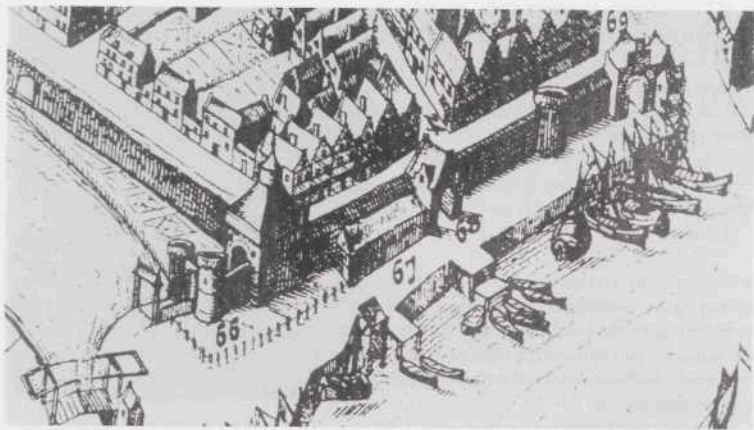
Afb. 23. Dordrecht: Drievriendenhof. Links een pelgrimsinsigne met Calvarie-voorstelling (diameter 6,5 cm), rechts een tinnen Madonna met kind (hoogte 6,6 cm). Datering ca 1500. Foto C. van der Esch.

Gouda: Rotterdamse Poort (afb. 24 en 25) Op verzoek van de gemeente Gouda werden in november door de ROB de fundamenteën van de Dijkse of Rotterdamse Poort aan de Veerstal blootgelegd en ingemeten. Resten ervan waren bij rioleringswerkzaamheden aangesneden en de vraag was of de resten zich eventueel zouden kunnen lenen voor een zichtbare herinnering.

Met hulp van een groot aantal leden van de oudheidkundige vereniging Gouda werd de poort in korte tijd vrijwel geheel vrijgelegd. De fundering en een deel van het opgaande werk bleken direct onder het straatniveau nog intact aanwezig te zijn. Diverse details, zoals bijvoorbeeld de schuilnis voor de poortwachter, de twee ondergrondse trekstangen om de flanken van poort en voorpoort voor wegzakken te behoeden, en de scharnieren van de 14-eeuwse poortdeuren, kwamen daarbij aan het licht.

Poort en voorpoort zijn kort voor 1350 gebouwd en in de 17e eeuw ingrijpend gerenoveerd. Aan de buitenzijde van de stadsmuur was het metselwerk bekleed met witte kalksteen zodat het front, van buitenaf in de richting van de stad kijkend, een imposant aanzien zal hebben gehad. Bij de latere verbouwing zijn de flanktorens van de voorpoort afgebroken en is het front van de hoofdpoort voorzien van een nieuwe voorgevel met gebeeldhouwde ornamenten. Enkele fragmenten daarvan zijn bij de opgraving terugvonden. De gevonden resten zijn na het onderzoek weer afgedekt en plannen voor een reconstructie worden op dit moment voorbereid.

Gouda: diverse lokaties Aan de Amsterdamse Verlaat werden door de oudheidkundige vereniging Gouda waarnemingen gedaan tijdens de restauratie van de sluis. Dit onderzoek leverde enkele leuke gebruiksvoorwerpen op.

Afb. 24. Gouda: Rotterdamse poort. Detail uit de atlas van Blaeu, ca 1650.

Afb. 25. Gouda: Rotterdamse poort. Bovenaanzicht van de opgravingen in 1991. Op de voorgrond de massieve fundering van de hoofdpoort; op de achtergrond zijn o.a. de twee flanktorens van de voorpoort te zien. Foto ROB.

Aan de noordzijde van de Grote (St. Jans-)Kerk werd bij graafwerkzaamheden door een particulier een skelet aangetroffen. De menselijke resten lagen in een houten kist. De vondst toont aan dat in de Middeleeuwen ook aan deze zijde van de kerk begravingen hebben plaatsgevonden.

In de Oostpolder van Schieland werd het terrein van de Middeleeuwse terp door Golda verder verkend en uitgeboord.

In de uiterwaarden van de Hollandse IJssel bij Goverwelle werd vooruitlopend op een nieuwe inrichting van het gebied een veldverkenning uitgevoerd. Belangrijke archeologische waarden werden hierbij niet aangetroffen.

Golda

C.J.W. Akkerman

's-Gravenhage: Annastraat (afb. 26) In de eerste maanden van het jaar werd onderzoek gedaan op het terrein van de gesloopte panden Annastraat 8-14. De Annastraat ligt in de oude dorpskern van Die Haghe, op een oude duinrug. Een grote verrassing vormden de sporen van akkers uit de Late IJzertijd en de Romeinse Tijd op de spaarzame, niet door kelders verstoorde delen van het terrein. De sporen konden over een zeer klein oppervlak (ca. 20 m²) worden opgegraven.

Boven een vondstloze bodemlaag op ca. 0,95 m + NAP ligt een dunne stuifzandlaag met daarop een humeuze zandlaag. In de Late IJzertijd zijn deze twee lagen door omspitten vermengd en werd een aantal greppels gegraven ten behoeve van de ontwatering. In de Romeinse Tijd werd deze, door het opbrengen van humus verdikte, en nadien overstoven, laag nogmaals doorgespit. Direct daarop lag een ca. 20 cm dikke humeuze zandlaag met scherven, die een agrarisch gebruik in de periode 1300 tot ca. 1380 doet vermoeden.

In de 14e eeuw bestond het terrein aan de Annastraat uit achtererven van een aantal voorname huizen aan de Hoogstraat. Deze erven werden aan de kant van de Annastraat begrensd door een slootje. Dit slootje werd tussen 1350 en 1375 gedempt. De huizen zijn vervolgens over deze sloot gebouwd. De oudste muur dateert uit de periode 1390-1400. Van deze oudste bouw fase is echter door ingrijpende verbouwingen in de 18e en 19e eeuw weinig overgebleven.

Vanaf 1448 zijn er historische gegevens beschikbaar. De bebouwing wordt dan omschreven als 'cameren': eenvoudige een- en tweekamer woningen. Ook van deze bebouwing rest weinig tussen de latere kelders. Uit de opgraving blijkt dat de panden 8 en 10 vermoedelijk vanaf 1650 gedurende enige tijd via doorgangen in de keldermuren met elkaar in verbinding stonden. Onder elke keldervloer was een gesloten waterput aanwezig.

Pand 8 bestond oorspronkelijk uit een ondiep dwarshuis dat sinds de tweede helft van de 15e eeuw een kelder had. Achter dit gebouw werden de onvolledige sporen gevonden van afvalkuilen uit de periode 1400-1475. Rond 1650 werd het pand uitgebreid over het hele kavel en de ondergrondse ruimte wordt dan volledig in beslag genomen door beerkelders, een waterkelder en een vergrote (opslag)kelder. Deze kelder heeft ook een verbinding gehad met de kelder van Hoogstraat 12.

Pand 10 ligt op een smal kavel. De kelder is vermoedelijk uit de tweede helft van de 15e of uit de 16e eeuw. Aan de achterzijde verbond een, later dichtgezette, doorgang met trap de kelder met de rest van het huis. Achter de keldermuur kwam een deel van een muur opgebouwd uit 15e-eeuwse baksteen te voorschijn. De beerkelder en waterkelder zijn vermoedelijk in de 18e eeuw gebouwd, toen de panden 10 en 12 werden ingekort ten behoeve van de bouw van een hofje. De beerput was gevuld met 18e-eeuws afval.

Afb. 26. 's-Gravenhage: Annastraat. Op de voorgrond greppels uit de Late IJzertijd; op de achtergrond een beerkelder uit de 18e eeuw. Foto Gem. Den Haag, afd. Archeologie.

Pand 12 is eveneens smal. Het oudste muurwerk bestaat uit een binnen- of achtermuur van 15e-eeuwse baksteen. Hierachter liggen een waterkelder en een beerput met daarin te onderscheiden lagen uit de 17e en 18e eeuw. De kleine kelder aan de voorzijde lijkt pas recentelijk te zijn aangebracht.

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

M.M.A. van Veen

's-Gravenhage: Lange Voorhout In juni werden waarnemingen gedaan in een sleuf die voor de stadsverwarming werd gegraven tegenover de Amerikaanse ambassade op de Lange Voorhout. Hieruit bleek dat dit gedeelte van het Lange Voorhout, dat op de oosthelling van een smalle oude duinrug ligt, vanaf 0,9 m + NAP tot het huidige straatniveau van 2,3 - 2,6 m + NAP is opgehoogd met afwisselende puin- en zandlagen. De zandpakketten bevatten donkerbruin humeus zand vermengd met 15e- en/of 16e-eeuws afval. Mogelijk is er in de Late Middeleeuwen zand gewonnen. Een enkele diepe ingraving met 17e-eeuws afval doorsnijdt dit ophogingspakket. Hieronder ligt, onder een stuifzandlaag, op een hoogte die varieert tussen 0 en 0,7 m + NAP een dunne humeuze zandlaag. Plaatselijk waren op de overgang van deze laag naar het onderliggende veen spitsporen te zien. De spitsporen moeten uit de Prehistorie dateren.

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

M.M.A. van Veen

's-Gravenhage: Prinsegracht De werkgroep Den Haag van de AWN onderzocht in de maand juli de funderingsresten van de vroegere panden Prinsegracht 97 en 99. Verder werd een beerput onderzocht op het terrein van nr. 93. De panden zijn rond 1700 gebouwd en hadden oorspronkelijk hetzelfde formaat en identieke gespiegelde indeling van een gang met drie kamers. Daarachter lag een uitbouw met waterkelder en beerput. Deze putten zijn na ca. 1750 in onbruik geraakt, toen er riolen werden aangelegd. De beerput behorende bij nr. 93 bevatte daarentegen jonger materiaal uit de 19e en 20e eeuw (mededeling B. Westenberg).

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

M.M.A. van Veen

's-Gravenhage: Boekhorststraat In de maanden september en december heeft een kort onderzoek plaatsgevonden op de lokatie van de gesloopte panden Boekhorststraat 16 - 20. De oudste sporen van menselijk gebruik van dit terrein bestaan uit turfputten. Over het hele oppervlak (ca. 250 m²) is het veen uitgestoken tot op een diepte van 1,35 m - NAP. Tussen de putten werden smalle dammetjes uitgespaard om wateroverlast te beperken. De putten meten ca. 1,2 m bij 0,9 m tot 2,5 m en waren dieper dan 1 m. Op de bodem van enkele putten zijn plankjes gevonden, waarop de turfstekers vermoedelijk hebben gestaan. Na het steken zijn de putten opgevuld met zand. Over het hele terrein ligt een deklaag van zand en puin en een ophogingspakket van humeus zand, puin en afval. Het aardewerk in deze laag geeft de turfputten een datering in de 15e eeuw of eerder.

Tot en met de eerste helft van de 17e eeuw bleef het terrein braak liggen en was het alleen enige tijd in gebruik als weiland. Rond 1640 is de Boekhorststraat als een rechte straat aangelegd en werden de onbebouwde terreinen en tuinen aan weerszijden van de straat verkaveld voor de woningbouw. Op de plaats van de opgraving werden net na het midden van de 17e eeuw een klein (nr. 16) en een iets groter huis gebouwd (nr. 18-20). De verbouwingsfasen van deze huizen en de bijbehorende erven is te volgen tot in de 20e eeuw.

Gemeente 's-Gravenhage, afd. Archeologie

M.M.A. van Veen

Koudekerk aan de Rijn: ERRATUM In de *Archeologische Kroniek* over 1990 (Holland 23-6, 359) wordt per abuis gesproken over waarnemingen op het terrein van kasteel Oud-Poelgeest. Hier wordt natuurlijk *Klein-Poelgeest* bedoeld. Oud-Poelgeest ligt immers in Oegstgeest.

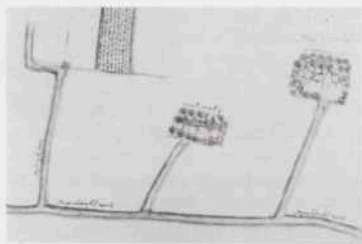
Koudekerk aan de Rijn: Hondsdijkse polder Leden van de AWN-afdeling Rijnstreek deden een veldkartering en een booronderzoek op twee lokaties langs de Oude Rijn. Vooral een perceel gescheurd grasland gelegen naast de plaats van de ROB-opgraving uit 1978 (Sarfati 1979) in de Lagewaardse polder leverde nieuwe informatie op over de Vroeg-Middeleeuwse nederzetting die toen slechts gedeeltelijk kon worden onderzocht.

Leidschendam: Windlust Door leden van de Archeologische Werkgroep Leidschendam werd een onderzoek uitgevoerd op het terrein van de molen Windlust aan de Vliet.

Leiden: diverse lokaties In de eerste helft van het jaar was er nog sprake van een regelmatige begeleiding van de diverse bouwwerkzaamheden. Archeologisch en bouwhistorisch (nood)onderzoek werd onder andere verricht naar de stadsmuur op de hoek van de Vestestraat en de Nieuwe Rijn, naar mogelijke funderingsresten van het 14e-eeuwse kasteel Uyttenwaerde aan de Havenkade, naar de werkplaats van een 17e-eeuwse pottenbakker aan de Pottenbakkersgang en naar de vroegste geschiedenis van de stadstimmerwerf aan het Kort Galgewater. Na het vertrek van de archeologisch medewerkster vielen deze werkzaamheden echter helaas vrijwel stil.

Bron: *Bodemonderzoek in Leiden, verslag over 1990 en 1991* (H. Suurmond-van Leeuwen)

Maasland: Herenlaan Op verzoek van de gemeente Maasland werd in het voorjaar een verkennend onderzoek uitgevoerd aan de Herenlaan. Langs de Herenlaan liggen in de bodem resten van het eerste huis (commanderij) van de Duitse Orde in Maasland. In het begin van de jaren zeventig zijn daarvan enkele funderingen aangesneden. In het kader van

Afb. 27. Monster: Poeldijk. Detail uit het kaartboek van de Landerijen van het Regulierenklooster te 's-Gravenzande, getekend door Coenraet Oelenzn in 1566. De rechterboerderij langs de Poeldijkseweg is Arckelsteijn. Foto: Algemeen Rijksarchief, collectie Hingman, kaartboek S.

het 750-jarig bestaan van de Ridderlijke Duitse Orde in Maasland werd aan de Stichting RAAP opdracht gegeven om door middel van elektrische weerstandsmetingen de contouren van de gracht en eventueel muurwerk vast te stellen. De resultaten vielen echter enigszins tegen omdat, behalve gedeelten van de gracht, geen muurwerk in de ondergrond kon worden vastgesteld.

Bron: *Archeologische Kroniek van het Westland* 1991 (T. Immerzeel)

Monster: Poeldijk (afb. 27) Bij een onderzoek van de fundering van de in oorsprong 15e-eeuwse boerderij Arckelsteijn door leden van het Westlands Centrum voor Streekhistorie kwam ook een Romeinse cultuurlaag aan het licht. In enkele afvalkuilen en greppels werden botresten, een ijzeren gesp en aardewerk van inheemse en Romeinse makelij aangetroffen. Het inheems-Romeinse aardewerk besloeg 90% van de totale hoeveelheid aardewerk. Onder het Romeinse aardewerk bevond zich geen materiaal dat exacter te dateren was dan tussen de 1e en 3e eeuw na Chr.

Het funderingsonderzoek bracht verder nog aan het licht dat de noordzijde van de stalmuur veel dieper gefundeerd was dan de zuidzijde. De fundering reikte aan de noordzijde tot een diepte van 1,45 m onder het maaiveld, terwijl hij aan de zuidzijde maar tot 0,55 m onder het maaiveld doorliep. Een verklaring was hiervoor niet te vinden.

Aan de zuidzijde van het woonhuis van de boerderij werd op twee plaatsen een fundering van secundair gebruikte kloostermoppen aangetroffen. Deze fundering had een breedte van 0,65 m en was tot 0,6 m onder het maaiveld ingegraven. Het muurwerk stond haaks op de zijmuur van het woonhuis. Het lijkt erop dat dit een deel van de fundering is van een oudere boerderij. Op een kaart uit 1566 (zie afb. 27) staat de boerderij Arckelsteijn ingetekend als een L-vormig gebouw, waarbij het woonhuis de korte zijde van de L uitmaakte.

In de toekomst zal er tijdens de restauratie nog verder archeologisch onderzoek plaatsvinden.

Bron: *Archeologische Kroniek van het Westland* 1990 (T. Immerzeel)

Naaldwijk: Grote Woerdlaan Aan de Grote Woerdlaan, daar waar de Oude Woerdlaan begint, werd tijdens bouwwerkzaamheden aan een woonhuis aardewerk gevonden uit de Romeinse Tijd, en uit de Vroege en de Late Middeleeuwen. De vindplaats komt overeen met de lokatie van het Middeleeuwse kasteel Hoge Woerd. Tijdens het onderzoek werd gemeld dat op een andere plaats langs de Oude Woerdlaan al in 1972 zeer zwaar muurwerk

Afb. 28. Oegstgeest: A44. Twee Vroeg-Middeleeuwse munten afkomstig uit het cunet van het rijwielpad. Van links naar rechts de voor- en de keerzijde van een Frankische denarius en van een Friese sceatta van het continentaal runen-type. Vinder A. Valstar. Schaal 2:1. Foto KPK.

en een grote hoeveelheid aardewerk zou zijn gevonden. Hoewel de vroegere streekhistoricus en amateurarcheoloog J. Emmens deze melding zou hebben nagetrokken, is in de diverse archieven hiervan niets meer terug te vinden. Op dezelfde plaats zou men ook, tijdens het heien van funderingspalen, op een diepte van 4 of 5 m op een enorm blok steen zijn gestoten, dat vervolgens is uitgegraven. Deze steen lag nog steeds in de tuin van het betreffende woonhuis (afm. 115 × 96 × 50 cm). De grijze natuursteen is vrij hard met een zwarte kern en mooi recht uitgekapt. Het is onduidelijk waarvoor de steen gebruikt is. Mogelijk is hij afkomstig van het kasteel, maar een Romeinse oorsprong kan niet worden uitgesloten.

Bron: *Archeologische Kroniek van het Westland* 1991 (T. Immerzeel)

Naaldwijk: Opstalweg Bij een veldkartering door het Westlands Centrum voor Streekhistorie langs de Opstalweg, op het terrein van een voormalig tuinbouwbedrijf, zijn aardewerkvondsten uit de Vroege en Late Middeleeuwen gedaan. In de toekomst zal hier woningbouw plaatsvinden. Verder onderzoek is dan noodzakelijk.

Bron: *Archeologische Kroniek van het Westland* 1991 (T. Immerzeel)

Oegstgeest: Rijksweg 44 (afb. 28) A. Valstar uit Rijnsburg vond twee Vroeg-Middeleeuwse zilveren munten langs het wegcunet van de A44 tussen Oegstgeest en Leiden, ter hoogte van de nieuwe afslag naar Valkenburg. Het gaat om een sceatta van het zogenaamde continentaal runen-type en een Frankische denarius, beide te dateren rond 700 na Chr. Begin 1992 werd deze vondst door het Koninklijk Penningkabinet (KPK) aan de provinciaal archeoloog doorgegeven. Op de betreffende lokatie werd op dat moment nog gewerkt aan het fietspad langs de snelweg. In overleg met de archeologisch medewerkster van de gemeente Leiden en de uitvoerder werd besloten het cunet van het fietspad nader te onderzoeken. Dit onderzoek is uitgevoerd door M. Smit van de gemeente Leiden en de provinciaal assistent. Aangetroffen werd een aantal Vroeg-Middeleeuwse sporen, waaronder een afvalkuil. Uit deze kuil werd het nodige aardewerk, botmateriaal en ijzerslakken geborgen. Het aardewerk kan in de 7e eeuw gedateerd worden. Het valt aan te nemen dat de bewoningssporen zich ook buiten het wegcunet uitstrekken. Korte tijd later werd door G. J. P. Bos uit Voorschoten de vondst van een derde Vroeg-Middeleeuwse munt bij het KPK gemeld (zie verder Helsing 1992).

Oegstgeest: kasteel Endegeest Leden van de AWN-afdeling Rijnstreek en de provinciaal assistent volgden de restauratiewerkzaamheden aan het kasteel Endegeest op de voet. Met

name bij het droogleggen van de gracht was het mogelijk waarnemingen te doen en vondsten te verzamelen. Vondsten of funderingen die wijzen op een hoge ouderdom van het kasteel (voor 1450) zijn echter niet gedaan.

Oostflakkee Door de heer Donker uit Achthuizen werd de vondst van een scheepswrak gemeld op de slikken langs het Volkerak. Na een verkennend onderzoek door leden van de Motte en de provinciaal assistent werd de melding overgedragen aan het museum voor scheepsarcheologie in Ketelhaven.

Oud Alblas Op een nieuwbouwperceel aan de Dorpsstraat, naast de Dorpskerk, is door de AWN-afdeling Lek en Merwestreek proefonderzoek verricht naar de opbouw van de terp onder de Dorpskerk. Enige stratigrafische informatie werd verkregen, maar de proefput bleek achteraf op een wat ongelukkige plaats te liggen.

Papendrecht Enkele jaren geleden vond de heer Verheul bij het uitdiepen van zijn kelder in het dijktaalud langs de rivier de Noord een aantal grote botten. Het afgelopen jaar schonk de familie Verheul deze botten aan de Stichting Dorpsbehoud Papendrecht en werden de botten onderzocht door F. Laarman (ROB). Het gaat om ribfragmenten en wervels van een walvis en, merkwaardig genoeg, ook om een fragment van een mammoet. Naar de herkomst van de botten kan alleen maar gegis worden.

Net als in voorgaande jaren controleerde C. van der Esch regelmatig het graafwerk voor de nieuwbouw in de wijk Wilgendonk. Vlak ten zuiden van de nieuwbouwwijk is in 1967 bij de bouw van het zwembad een Romeinse nederzetting aangetroffen, gelegen op de Papendrechtse stroomrug. Behalve wat Laat-Middeleeuws aardewerk werd er dit jaar weinig vermeldenswaardigs gesignaleerd.

Pijnacker In aansluiting op de waarnemingen in Midden-Delfland vervolgde ROB-correspondent L. Kaal uit Schiedam de begeleiding van de aanleg van een defensieleiding in het poldergebied rond Pijnacker. Bij Oude Leede werd noodonderzoek verricht toen een Middeleeuwse huisterp werd aangesneden. Daarbij werd ook enig inheems-Romeins materiaal gevonden.

Rijnsburg Na grondverzet in de omgeving van de veiling Flora is door de provinciaal assistent een kleine veldverkenning uitgevoerd. Hierbij werden alleen enkele verspreide vondsten uit de 12e en 13e eeuw geregistreerd.

Rijswijk: Huys ter Nieuburchlaan Bij graafwerkzaamheden aan deze laan werd een bakstenen riolering aangetroffen en door leden van de Archeologische Werkgroep Rijswijk onderzocht. Het 50 cm brede riool had een rond gewelf. De hoogte kon niet worden vastgesteld. De vindplaats maakte deel uit van de tuinen behorende tot het paleis 'huys ter Nieuburch', dat werd gebouwd tussen 1630 en 1634 in opdracht van stadhouder Frederik Hendrik. Aan het einde van de 18e eeuw werd het complex gesloopt. Het riool heeft deel uitgemaakt van de waterhuishouding van de tuinen, waarin diverse vijvers waren gelegen. De vondst toont aan dat niet alle sporen van tuinaanleg in de loop der jaren zijn opgeruimd.

Archeologische Werkgroep Rijswijk

J.M. Koot

Rijswijk: Leeuwendaallaan Aan de Leeuwendaallaan is door de Archeologische Werkgroep Rijswijk bij herbestravingswerkzaamheden een proefsleuf gemaakt om na te gaan of op deze plaats nog resten van het klooster Nazareth in de ondergrond aanwezig zijn. Het klooster zelf werd niet aangesneden, maar er zijn wel diverse sporen aangetroffen, die duiden op Laat-Middeleeuwse bewoning in de directe omgeving.

Rotterdam: Spoortunnel In 1990 is de 13e- en 14e-eeuwse bebouwing aan de Hoogstraat (de dam in de Rotte) onderzocht. In 1991 kon na het aanbrengen van stempels tussen de damwanden van de bouwput aandacht worden gegeven aan de dieper liggende woon- en ophogingslagen en aan de bouwgeschiedenis van de dam zelf. Bij dit onderzoek zijn onder meer twee boven elkaar liggende houten sluizen en twee bootjes uit de 13e eeuw aangetroffen. Voorts kwam een brandplaats met crematieresten uit de Romeinse Tijd te voorschijn.

BOOR, Rotterdam

A.J. Guiran

Spijkensisse: Maaswijk Als vervolg op eerder onderzoek in 1990 (Asmussen e.a. in de *Kroniek* over 1990, 363) is het verdere verloop van een 11e- of 12e-eeuwse weg in het uitbreidingsplan 'Maaswijk' in de polder De Nieuwe Uitslag van Putten vastgesteld. Ten westen van de weg bevond zich een in de 13e en 14e eeuw in een veengebied opgeworpen terp (geregistreerd onder nr. 18-86); in het gebied ten oosten ervan was de top van het veen ernstig verstoord door veenwinning. Net als de weg komt de terp – als één van de vijf onbewoonde hofsteden – voor op een kaart uit 1560, die een reconstructie laat zien van de situatie van het ambacht Putten vóór de overstroming van 1532 (Van der Gouw 1967, afb. 14). De ramp was het indirecte gevolg van de intensieve moertering in dit deel van Putten in de Late Middeleeuwen. Het onderzoek werd financieel gesteund door de gemeente Spijkensisse en de provincie Zuid-Holland.

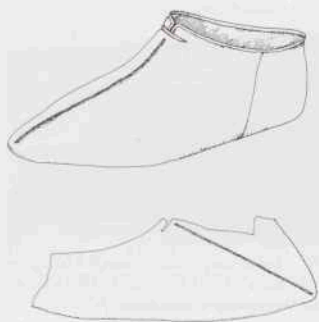
BOOR, Rotterdam

J.M. Moree

Vianen Naar aanleiding van geplande werkzaamheden nabij het talud van de Rijksweg A27 tussen Vianen en Hagestein werd door de provinciaal assistent een kleine verkenning uitgevoerd, waarbij enig Laat-Middeleeuws aardewerk werd aangetroffen.

Vlaardingen: Hogewerf Vooruitlopend op de reconstructie van het Liesveldviaduct en het omliggende winkelcentrum in de binnenstad van Vlaardingen is door leden van Helinium een proefsleuf gegraven op een terrein dat van oudsher bekend staat onder de naam De Hogewerf. Uit archiefonderzoek is gebleken dat de onderzochte plaats overeenkomt met de lokatie van het (burg)grafelijke hof van Vlaardingen. Bij het onderzoek is gebleken dat het terrein gelegen is op een knooppunt van kreekkruggen, waaraan het waarschijnlijk haar naam te danken had. In een vegetatieniveau op één van de ruggen uit de Duinkerke 0- of Duinkerke I-transgressie fase werd IJzertijdaardewerk aangetroffen. Op basis van kenmerken als de magering met potgruis, de versiering met nagelindrukken en het oxyderende baksel kan het aardewerk gedateerd worden in de Late IJzertijd (2e of 1e eeuw voor Chr.). De aanwezigheid van een IJzertijdvindplaats op de klei is uniek voor deze regio. Vrijwel alle overige vindplaatsen uit deze periode in en rond Vlaardingen liggen op het veen.

Het hoogste ongestoorde niveau bevatte 11e- en 12e-eeuwse scherven en stond in verbinding met een gracht, die mogelijk het hele terrein heeft omgeven. Uit de vulling van de gracht kwam voornamelijk 12e-eeuws materiaal tevoorschijn. Een relatie met het (burg)gra-

Afb. 29. Vlaardingen: Het Waaigat. Schoeisel-fragment met geborduurde versieringsrand van zijdedraad uit ca. 1100. Tek. ROB.

felijk hof is waarschijnlijk. Vooruitlopend op de toekomstige nieuwbouw zal naar verwachting in 1992 een opgraving op deze vindplaats moeten plaatsvinden.

Helinium

J.P. ter Brugge

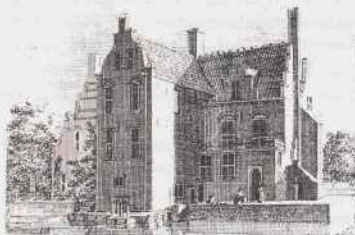
Vlaardingen: Schoolstraat Bij de aanleg van een nieuwe riolering in de Schoolstraat, een van de straten van het radiale stratenpatroon rond de Vlaardingse kerkheuvel, werden enige waarnemingen gedaan. De sleuf reikte op het diepste punt, het dichtst bij het centrum van de terp, tot ca. 2,75 m onder het maaiveld. De humeuze ophogingslagen bevatten, van onder naar boven, stratigrafisch te onderscheiden niveaus uit de 11e-12e tot en met de 15e eeuw. Het ontbreken van funderingsresten in de straat zelf bewijst de hoge ouderdom van de Schoolstraat. Door middel van boringen werd de top van het natuurlijke oppervlak onder de ophogingslagen vastgesteld op 2,6 m - NAP.

Helinium

J.P. ter Brugge

Vlaardingen: Het Waaigat (afb. 29) Als laatste grondverzet voor de uitbreiding van een meubeltoonzaal op de kerkheuvel van Vlaardingen werd door leden van Helinium een toekomstige liftschaft uitgegraven, die tot de natuurlijke ondergrond reikte (zie voor het eerdere onderzoek op deze plaats Ter Brugge in de *Kroniek* over 1990, 365). Dit, in oppervlakte beperkte, onderzoek gaf een goed beeld van de oudste opbouw van dit deel van de Vlaardingse kerkterp.

Omstreeks 1100 is men hier begonnen met het ophogen door middel van het aanbrengen van een menglaag van (huis-)afval, mest, houtsnippers en kleikluiten. De natuurlijke ondergrond bevond zich op ca. 2,75 m - NAP. Dit is ongeveer 1 m dieper dan bij de lokatie Fonothek, hemelsbreed ca. 25 m westelijker (zie Ter Brugge in de *Kroniek* over 1990, 364). Vroeg-Middeleeuwse vondsten die daar zijn aangetroffen, ontbreken op de lokatie Waaigat. Waarschijnlijk hangt dit samen met de ligging naast de eigenlijke oeverwal van de Vlaarding. De eerste ophoging was ongeveer 1,2 m dik. De oudste bewoningsfase, in de vorm van aangepunte paaltjes, vlechtwerk en andere houten constructies, bevond zich op dit pakket.

Afb. 30. Voorschoten: Kasteel Roucoop (Middelgeest). Gravure van H. Spilman naar A. De Haen, 1738.

Afb. 31. Zoetermeer: Zogenaamde Daliegaten uit de 14e eeuw tijdens onderzoek. Foto Archeologische Werkgroep Zoetermeer.

Door het aanbrengen van nieuwe (huis)afvallagen werd het oppervlak verder verhoogd. In de 12e en vroege 13e eeuw blijkt het maaiveld al 3 m hoger te liggen. In totaal konden ten minste vier duidelijke woonlagen herkend worden, gescheiden door ophogingslagen. Het huidige maaiveld bevindt zich op ca. 3,5 m + NAP, waarmee de totale dikte van de opgebrachte pakketten op 6,25 m ligt.

Onder het vondstmateriaal bevindt zich, naast het gebruikelijke aardewerk, bot- en schelpmateriaal, opmerkelijk veel metaal, textiel en leer. Het schoeisel werd door O. Goubitz (ROB) bewerkt en beschreven en levert door z'n relatief hoge ouderdom een belangrijke bijdrage aan de kennis van deze vondstcategorie (zie afb. 29).

Helinium

J.P. ter Brugge

Voorne-Putten In het voorjaar van 1991 werd zoals gebruikelijk door medewerkers van het BOOR op Voorne-Putten een veldkartering uitgevoerd in het kader van de jaarlijkse polderschouw. Ditmaal betrof het het poldergebied rond Nieuwenhoorn, waarvan een deel reeds in 1984 verkend is. De kartering resulteerde in 38 vindplaatsen, waaronder één nederzettingsterrein uit de Romeinse Tijd en één uit de Late Middeleeuwen (A), waar de bewoning waarschijnlijk al in het eind van de Vroege Middeleeuwen begonnen is. Prehistorisch materiaal werd niet aangetroffen.

In vergelijking met de resultaten van voorgaande jaren in de andere schouwgebieden, is het onderhavige gebied betrekkelijk vondstarm te noemen.

BOOR, Rotterdam

A.B. Döbken, H.W. van Klaveren

Voorschoten: Roucoop (afb. 30) Het onderzoek van het voormalige kasteeltje Roucoop door de AWN-afdeling Rijnstreek kon dit jaar worden afgerond (zie ook de *Kroniek* over 1990, 365). Na de sloop van de oude fabriekshal op het terrein zijn aanvullende opgravingen uitgevoerd op het zuid-westelijke deel van het kasteeleiland. Het verloop van de west- en zuidgracht kon verder worden gevolgd. De funderingen van het kasteeltje zelf waren hier echter grotendeels uitgebroken. Het grootste deel van het in 1574 verwoeste en in 1587 herbouwde hoofdgebouw (definitieve sloop in 1813) blijft voorlopig onaangetast liggen in de

naastgelegen groenstrook. Aanwijzingen voor een voorburcht zijn aan de westzijde van het kasteel gevonden.

Bron: *Jaarverslag AWN-Rijnstreek 1990* (D. van der Kooij)

Wassenaar In het najaar werd door de Wassenaarse amateurs begonnen met een klein onderzoek in een van de tuinen nabij de dorpskerk op het Plein. Behalve bouwresten van de kerk zelf werden tot nu toe vooral Laa-Middeleeuwse vondsten gedaan. Te verwachten valt dat op de diepere niveaus ook sporen van Karolingische bewoning zullen worden aangetroffen.

Woubrugge Leden van de AWN-afdeling Rijnstreek, de provinciaal assistent en prof.dr. H. van der Linden voerden in het najaar een korte verkenning uit in het poldergebied rond de Wijde Aa om te trachten het in de 15e eeuw verdrinken dorp Esselykerwoude en een bijbehorend kasteeltje te lokaliseren. Er werden enkele aanwijzingen voor onder water liggende bouwresten gevonden, maar definitief uitsluitsel is zeker nog niet verkregen.

Zoetermeer (afb. 31) Door de archeologische werkgroep van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer werd enig onderzoek verricht in het talud van de Hoornsloot. De resten van een haardplaats, behorend bij een huis dat in de 18e eeuw op de gedempte Hoornsloot heeft gestaan, werden onderzocht.

Bij een tweede opgraving, op de plaats van de uitbreiding van de vuilstortplaats in het westen van Zoetermeer, werden in het voorjaar zes zogenaamde daliegaten aangetroffen. Deze grote kuilen zijn gegraven om kalkrijke zavel uit de ondergrond naar boven te brengen en over de zure, venige akkers te verspreiden. Ze stammen uit de periode van voor de vererving van het gebied in de 14e eeuw.

Bron: *Jaarverslag van de Archeologische Werkgroep Zoetermeer* (P.J.M. van Domburg)

Literatuur

- Aldred, J., S. Sprey en A. Wassink, 1992: 'Romeinse bewoningssporen langs de Oude Rijn ten westen van Alphen', *Westerheem* 41-4, 158-166.
- Barendregt, ir. L., H. Suurmond-van Leeuwen, 1992: *Bodemonderzoek in Leiden 13/14*, Archeologisch Jaarverslag 1990/1991, Leiden.
- Broecke, P.W. van den, 1986: 'Zeezout: een schakel tussen West- en Zuid Nederland in de IJzertijd en de Romeinse tijd', in: M.C. van Trierum en H.E. Henkes (red.), *Landschap en bewoning rond de mondingen van Rijn, Maas en Schelde*, Rotterdam (Rotterdam Papers 5), 91-114.
- Broecke, P.W. van den, 1992: 'Een menselijk skelet in Vlaarding-West - Bronstijdbewoning in het veengebied?', *Terra Nigra* 124, 7-13.
- Bult, E.J., 1973 en 1978: *Stichting Altena. Jaarverslag*, Delft.
- Bult, E.J., 1983: 'Midden-Delfland, een archeologische kartering, inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis', *NAR* 2, Amersfoort.
- Bult, E.J., 1987: 'Moated sites and their economic and social context in Delfland', *Chateau Gaillard* XIII, 21-39.

- Bult, E. J., 1992: 'Integration of the data', in: E. J. Bult (ed.), *IHE prospers on a cesspit. Archaeological investigation between Oude Delft and Westvest*, Delft.
- Bult, E. J., D. R. Fontijn, 1992: Remains of an occupation in the Roman period, in: E. J. Bult (ed.), *IHE prospers on a cesspit. Archaeological investigation between Oude Delft and Westvest*, Delft.
- Döbken, A. B. / A. J. Guiran / M. C. van Trierum, 1992: 'Archeologische kroniek 1987-1990', in: A. B. Döbken (red.), *BOORbalans 2*, Rotterdam.
- Gauw, P. van der, 1988: 'Midden-Delfland, Rapport betreffende het aanvullend archeologisch onderzoek', *RAAPrapport 20*, Amsterdam.
- Gouw, J. L. van der, 1967: *De Ring van Putten, onderzoeken over een hoogheemraadschap in het Deltagebied*, 's-Gravenhage (Zuidhollandse Studiën 13).
- Heinsbroek, P. G., 1991: 'Een opmerkelijke vondst bij het vervaardigen van een geologisch profiel', *Terra Nigra* 120, 6-14.
- Hallewas, D. P., 1984: 'Archeologische Kroniek van Holland over 1983, II Zuid-Holland', *Holland* 16.
- Hallewas, D. P., 1989: 'Archeologische Kroniek van Holland over 1988, II Zuid-Holland', *Holland* 17.
- Hessing, W. A. M., 1990: 'Archeologische Kroniek van Holland over 1989, II Zuid-Holland', *Holland* 22.
- Hessing, W. A. M., 1991: 'Archeologische Kroniek van Holland over 1990, II Zuid-Holland', *Holland* 23.
- Hessing, W. A. M., 1992: 'Bewoningssporen uit de Vroege Middeleeuwen op de grens van Leiden en Oegstgeest', in: *Bodemonderzoek in Leiden* 13/14, Archeologisch Jaarverslag 1990/1991, Leiden 103-109.
- Louwe Kooijmans, L. P., 1976: 'Local developments in a borderland, a survey of the neolithic at the Lower Rhine', *OMROL* 57, 227-297.
- Moree, J. M., 1991: 'Opnieuw Vlaardingen-cultuur in Vlaardingen', *Terra Nigra* 118/119, 6-11.
- Regteren Altena, J. F. van, 1962 en 1963: 'The Vlaardingen Culture', *Helinium* 2, 3-35, 97-103, 215-243; *Helinium* 3, 39-54, 97-120.
- Sarfati, H., 1979: 'Archeologische Kroniek van Zuid-Holland over 1978', *Holland* 11.
- Trierum, M. C. van, 1992: 'Nederzettingen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd op Voorne-Putten, IJsselmonde en in een deel van de Hoekse Waard', in: A. B. Döbken (red.), *BOORbalans 2*, Rotterdam.

Archiefnieuws

1. Aanwinsten en gedrukte toegangen 1991

H.J.A.H.G. Metselaars

In deze rubriek wordt vooral gewezen op archieven, van belang voor lokaal en regionaal historisch onderzoek, die in 1990 in openbare archiefbewaarplaatsen zijn opgenomen. Daarnaast worden de archieven genoemd waarvan een gedrukte inventaris is verschenen. De auteur van een inventaris wordt vermeld om het zoeken ernaar in bibliotheekcatalogi te vergemakkelijken. Een archief wordt vermeld onder de gemeente of regio welke het betreft.

Deze rubriek verscheen eerder volgens deze opzet in *Holland*, 19e jaargang (1987), nr. 2, blz. 113-117; 20e jaargang (1988), nr. 3, blz. 151-157; 22e jaargang (1990), nr. 6, blz. 363-369; 23e jaargang (1991), nr. 6, blz. 368-372.

Holland algemeen

De volledige archieven van de rijkswaterstaat in Noord- en Zuid-Holland vanaf 1807 tot ca. 1980 kwamen in de beide rijksarchieven te berusten. Het betreft de provinciale directies, de verschillende arrondissementen en dienstkringen. Deze archieven werden bewerkt en toegankelijk gemaakt door de Centrale Archief Selectiedienst (CAS) te Winschoten, die er inventarissen van publiceerde. Deze archieven bevatten niet alleen gegevens over grote waterstaatswerken, zoals kanalen, dijken en rijkswegen, die sinds het begin van de 19e eeuw in de beide Hollandse provincies tot stand zijn gekomen, maar ook over de bouw van openbare gebouwen als raadhuisen, kerken, scholen en stations.

Het archief van de abdij van Egmond, dat meer dan vier eeuwen in Den Haag berustte, werd overgebracht naar het rijksarchief in Haarlem.

Noord-Holland

Amstelveen

De archieven van de Hollandse Maatschappij van Landbouw, afdelingen Ouder- en Nieuwer-Amstel, Diemen en Watersgraafsmeer, 1849-1980 kwamen in het gemeentearchief te berusten. Informatie over de inhoud van deze archieven

geeft een boekje van P. van Schaik, *Anderhalve eeuw Hollandsche Maatschappij van Landbouw bezuiden Amsterdam*.

Amsterdam

Het gemeentearchief verwierf aan archieven op economisch gebied die van de Scheepvaart Vereniging Noord, 1890-1970, en het loodgietersbedrijf Hesseling, 1780-1980, en op het gebied van de volksgezondheid en sociale zorg die van het Burgerziekenhuis, 1870-1982, de stichting Joods Maatschappelijk Werk en de r.k. stichting Verzorgings- en verpleegtehuis Bernardus, 1839-1970.

A. M. Stoop vervaardigde *Inventarissen van de archieven van het stadsfabriekambt, later Stadswerken en -gebouwen*.

Anna Paulowna

Het archief van de rooms-katholieke parochie werd in bewaring gegeven aan het rijksarchief.

Beets

Bij het streekarchief in Purmerend verscheen een inventaris van de archieven der gemeente Beets, 1435-1970, door J.O. Henar.

Broek in Waterland

Het streekarchief in Purmerend verwierf stukken van de vrijwillige brandweer Eensgezindheid, 1929-1985, en betreffende de nalatenschap van Neeltje Pater, 1868-1986.

Edam

Het streekarchief in Purmerend publiceerde een register van het Burgerweeshuis over de jaren 1558-1643 dat door een werkgroep paleografie was getranscribeerd.

Enkhuizen

De Vereniging voor Protestants Christelijk Onderwijs gaf een aantal archieven uit de periode 1876-1976 in bewaring aan het streekarchief in Hoorn. Daar kwamen ook de archieven van de anti-revolutionaire kiesvereniging 'Nederland en Oranje', 1883-1974, te berusten.

's-Graveland

In de reeks archieftoegangen van het streekarchief voor Gooi en Vechtstreek verscheen als nr. 4: H.A.R. Hovenkamp, *Inventaris van de archieven van de Hollands-Ankeevense polder, 1568-1979; en de Commissie van toezicht op de verening in de Hollands-Ankeevense, Heintjes Rak- en Broekerpolders, (1778) 1856-1916.*

Haarlem

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de Haarlemmeroliefabriek firma Gebroeders Waaning (Tilly), 1895-1982, en de familie Waaning, 1892-1962. Verder werd het archief van de parochie van O.L. Vrouw van Zeven Smarten en St. Bavo te Schoten, 1835-1971, overgenomen.

Hilversum

Het streekarchief voor Gooi en Vechtstreek verwierf enkele archieven op het gebied van het onderwijs: die van de gemeentelijke commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs, 1910-1960, van het Joods Lyceum, 1941-1942, en van het curatorium van het gemeentelijk gymnasium, 1912-1963.

Hoorn

Het streekarchief verwierf het archief van ijzerhandel Gebr. Eijken.

Jisp

Het streekarchief in Purmerend verwierf archivalia van de zuivelfabriek in Spijkerboor, 1914-1949.

Landsmeer

Het streekarchief in Purmerend verwierf stukken van de smederij Horstman, 1897-1945, de muziekvereniging Amicitia, 1984, en Jacob Schreuder en Neeltje Tromp, 1902-1948.

Oosthuizen

Het archiefje van de kerkvoogdij van de voormalige hervormde gemeente Oosthuizen-Hobrede, 1871-1970, kwam bij het streekarchief in Purmerend te berusten.

Purmerend

Het streekarchief verwierf archivalia van hotel Het Vergulde Paardshoofd, 1949-1963, de woningbouwvereniging W.C.J. Passtoors, 1948-1985, en het vormingswerk voor Jonge Volwassenen, 1967-1985.

Schagen

De doop-, trouw- en begraafboeken van vóór 1811 werden door het rijksarchief aan het gemeentearchief in bewaring gegeven.

Stedebroec

Het archief van de Stichting Westfries Flora te Bovenkarspel, 1935-1991, werd in bewaring gegeven aan het streekarchief in Hoorn.

Venhuizen

Enkele archivalia van de SDAP, afdeling Wijdenes, 1913-1946, en een doos met stukken van Jan Koeman betreffende de geschiedenis van Wijdenes, 1898-1990, werden in bewaring gegeven aan het streekarchief in Hoorn.

Wormer

Het streekarchief in Purmerend verwierf archiefstukken van de speeltuinvereniging, 1928-1978.

Zaanstad

Het gemeentearchief verwierf archieven van de afdeling Westzaan en het federatiebestuur Zaanstad van de PvdA, 1973-1984, en van de afdeling Zaanse gemeenten van de Hollandse Maatschappij van Landbouw, 1901-1960. Een tweetal parochiearchieven werden in het gemeentearchief ondergebracht, die van de parochie St. Odulphus te Assendelft, 1631-1977, en van de H. H. Martelaren van Gorcum te Koog aan de Zaan, 1935-1970. Verder verwierf het gemeentearchief stukken van N.V. Zaaansch Veem H. de Boer Jbzn., 1937-1973, en van G.J.D. Franken, 1960-1979.

Zwaag

Het streekarchief in Hoorn verwierf het archief van de Zwaagse Gemengde Zangvereniging, later Zwaagse Operette Vereniging, 1966-1990.

Zuid-Holland, algemeen

In de serie Inventarissen van de rijksarchieven in Holland verscheen *Inventaris van de archieven van het departementaal bestuur van Maasland, 1807-1810*, door M. Bruggeman. Dit departement omvatte de huidige provincie Zuid-Holland. Het archief ervan bevat met name veel zeer gedetailleerd statistisch materiaal op alle mogelijke terreinen betreffende alle plaatsen in de provincie.

De archieven van de Provinciale Kruisvereniging in Zuid-Holland en haar voorgangers, 1901-1989, kwamen in het rijksarchief te berusten.

Bernisse

Het archief van de hervormde gemeente van Heenvliet, 1595-1950, werd in bewaring gegeven aan het streekarchivariaat Voorne-Putten en Rozenburg te Brielle.

Brielle

Het archief van de hervormde gemeente van Briels Nieuwland, nadien Vierpolders, 1720-1981, werd naar het gemeentearchief overgebracht.

Delft

Het gemeentearchief verwierf archieven van het Oud Diaconaal Leesgezelschap, 1827-1972, de leerloerij Alex Adam, 1839-1959, WesterV Delft, 1949-1990 en diagnostisch centrum SSDZ, 1966-1984. Verder kwamen de dagboeken van L.A. Weeber, 1948-1984, er te berusten.

Dordrecht

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de gereformeerde kerk van Heerjansdam, 1840-1984, de harmonievereniging 'Oefening baart kunst', 1909-1979, en de boekhandel en vrouwenbeweging 'Brood en rozen'.

Gorinchem

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de gereformeerde Kerk te Giessenburg, 1887-1988, van de woningbouwvereniging 'Uitbreiding West', 1918-1977, en van de buurt- en speeltuinvereniging 'Indië', 1934-1990.

Gouda

Het streekarchief verwierf de archieven van de sociëteit 'Ons Genoegen', 1863-1980, de speeltuinvereniging De Korte Akkeren, 1953-1988, de VVV, 1958-1987, en de collecties van dr. A. Scheygrond, 1923-1990, en G. C. Helbers, 1938-1990.

Het archief van de Rijks HBS, 1865-1974, kwam in het rijksarchief te berusten.

's-Gravenhage

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de architecten Romke de Vries, 1959-1965, en ir. F.A. Weber, 1937-1981. Ook de archieven van de vereniging Union (MAIC), 1955-1985, de stichting De Schilderswijk, 1971-1984, en de PSP, afdeling Den Haag, 1956-1975, kwamen daar te berusten.

De archieven van rechterlijke instellingen van na 1811, die zich nog in het gemeentearchief bevonden, werden overgebracht naar het rijksarchief.

Groote Waard

In druk verschenen een aantal inventarissen die G. Timmerman maakte van archieven die bij het waterschap De Groote Waard in Klaaswaal berusten. Het betreft: de polder Nieuw-Bonaventura, Mookhoek en Trekdam, 1527-1974, onder Strijen, 's-Gravendeel, Puttershoek en Maasdam, de voormalige polder Moerkerken, 1547-1974, en de dijkage (later hoogheemraadschap, nog later waterschap) van Mijnsheerenland van Moerkerken, 1381-1974, gelegen onder de voormalige gemeenten Heinenoord, Maasdam, Mijnsheerenland, Puttershoek en Westmaas, de polder het Munnikenland van Westmaas, 1652-1974, de Sint-Anthonypolder, 1551-1974, onder Maasdam en van het stoomgemaal te Puttershoek, 1870-1974.

Leiden

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de woningbouwvereniging Leiden, waarbij behoren de archieven van de voormalige woningbouwverenigingen Eensgezindheid, Werkmanswoningen en Leidse Woningstichting, 1878-1981. Verder nam het gemeentearchief over de archieven van het architectenbureau Van der Heyden,

1880-1940, de Ambachtsschool, 1881-1974, het r.k. Club- en Buurthuiswerk, 1922-1987, drukkerij Groen, 1869-1977, en de kunstenaar Stefan Buys, 1951-1985. Er verscheen een vermeerderde uitgave van *Inventaris van de archieven van de firmanten en eigenaren van het bedrijf J.J. Krantz en Zoon, 1797-1970*, door A.B. Hendriks.

Rotterdam

Het gemeentearchief ontving de archieven van een drietal wijkraden, die van Heijplaat, Kralingen en Overschie, en van een tweetal gereformeerde kerken, die te Hillegersberg/Schiebroek en te Kralingen. Verder werden overgenomen de archieven van de aktiegroep Het Oude Westen, de studentenroevereniging Skadi en de stichting Rotterdam 1900.

In de serie Inventarissen van de rijksarchieven in Holland verscheen als nr. 56 *Inventaris van de strafinstellingen te Rotterdam, (1814) 1839-1975 (1985)*, door A. Versteeg. Deze archieven berusten in het rijksarchief.

Rozenburg

Een aantal archivalia die in het rijksarchief brustten werden in bewaring gegeven aan het streekarchief Voorne, Putten en Rozenburg. Het betreft de doop-, trouw- en begraafboeken, 1657-1812, de gaardersarchieven, 1727-1806, notariële archieven, 1729-1743, de oud-rechterlijke, 1689-1811 en weeskamerarchieven, 1729-1806.

Rijswijk

Het gemeentearchief ontving de archieven van de vereniging Rechtzinnig Hervormden, 1905-1991, de afdeling Rijswijk-Voorburg van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw, 1881-1987, en de Rijswijkse Kruisverenigingen, 1904-1980.

Schiedam

Het gemeentearchief verwierf de archieven van de Willebrordusstichting voor katholiek onderwijs en van de Katholieke Land- en Tuinbouwbond, afdeling Kethel.

Vlaardingenv

In het gemeentearchief kwamen ter inzage een groot aantal dossiers van in de 20e eeuw gesloopte

panden, die door de afdeling Bouw- en Woningtoezicht waren opgemaakt. Verder verwierf het gemeentearchief de archieven van de Brandweer, 1966-1987, de voetbalvereniging SV De Hollandiaan/Satelliet Combinatie, 1939-1991, de GG en GD, 1955-1980, en de ASHVB, 1955-1988. Het archief van Jan en Lida Bot, 1933-1991, evenals de collectie Jan Bot, 1834-1991, kwamen in het gemeentearchief te berusten.

Zevenhuizen

Een aantal archivalia die in het rijksarchief brustten werden in bewaring gegeven aan het streekarchief Hollands Midden in Gouda. Het betreft de doop-, trouw- en begraafboeken, 1627-1814, de gaardersarchieven, 1668-1805, notariële archieven, 1572-1905, de oud-rechterlijke, 1569-1811, en weeskamerarchieven, 1606-1751, en de registers van eigendomsovergang, 1812-1833.

2. 'Particuliere archieven in Nederland' verschenen.

In de serie Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland verscheen begin dit jaar als veertiende en laatste deel *Particuliere archieven in Nederland*. De eerste dertien delen die sinds 1979 in deze serie zijn verschenen, vermelden per provincie de inhoud van rijks-, streek-, gemeente- en waterschapsarchieven. Over Holland verschenen in de serie deel 7, *De archieven in Noord-Holland* (1981), deel 8, *De archieven in Amsterdam* (1982), deel 9, *De Archieven in het Algemeen Rijksarchief* (1982) en deel 10, *De Archieven in Zuid-Holland* (1983). Al deze delen kunnen nog worden gebruikt, maar zijn al lang niet meer volledig. Als het archief van een instelling of persoon in deze archievenoverzichten niet voorkomt, betekent dat nog niet dat het archief nergens wordt bewaard. Het kan pas na het verschijnen van deze delen bij een rijks- of gemeentearchief terecht zijn gekomen. Veel van dergelijke archieven zijn in de loop der jaren vermeld in de rubriek Archiefnieuws in dit tijdschrift.

Het is ook mogelijk dat een archief niet in een rijks-, gemeente- of streekarchief wordt bewaard. Veel particuliere archieven worden door andere instellingen beheerd. *Particuliere archieven in Nederland* bevat gegevens over particuliere archieven welke berusten bij een veertigtal instellingen in

heel Nederland die geen openbare archiefbewaarplaats zijn in de zin van de Archiefwet 1962. Het gaat hier vooral om documentatiecentra, musea en bibliotheken. Deze veertig instellingen beheren in totaal ongeveer 5000 verschillende archieven en verzamelingen archivalia.

Daaronder bevinden zich een groot aantal archieven met stukken die van belang zijn voor de lokale en regionale geschiedenis van Holland. Een blik in de plaatsnamenindex achter in het boek maakt dat onmiddellijk duidelijk. Zo wordt bijvoorbeeld een plaats als Leiden zevenentwintig keer vermeld. Zoekt men al die vermeldingen op dan blijkt dat het Architectuurinstituut in Rotterdam 114 panelen heeft met ontwerpen van het Leidse raadhuis uit de jaren 1932-1933, en het Koninklijk Huisarchief stukken over de hofhouding van de oudste zoon van koning Willem III tijdens zijn studententijd in Leiden, 1852-1854. Het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme in Amsterdam en het Katholiek Documentatiecentrum (KDC) in Nijmegen hebben archieven van Leidse studentenverenigingen. Het Katholiek Documentatiecentrum heeft verder, naast enkele archieven van personen die in Leiden hoogleraar of kapelaan waren, ook het archief van de Leidse afdeling van St. Adelbert, de standsorganisatie van de katholieke intellectuelen. Verder berusten in Nijmegen bij de Jezuïeten archivalia van de 18e-eeuwse katholieke statiekerk. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) heeft archivalia van de Leidse Kraakbond en van Leidse afdelingen van de Algemene Nederlandse Metaalbewerdersbond en de SDAP. Het archief van de Leidse Vrijmetselaarsloge is bij de Orde van Vrijmetselaars in Den Haag en het rijksmuseum Boerhaave in Leiden zelf heeft stukken over verschillende natuurwetenschappelijke laboratoria in de stad.

Dergelijke opsommingen zijn er meer te maken. Amsterdam wordt in de index meer dan honderd keer vermeld, Rotterdam en Den Haag meer dan vijftig keer. Ook van kleine plaatsen vindt men interessante vermeldingen. Zo worden van Heemstede genoemd een afdeling van de SDAP (in het IISG), een verzetsgroep bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, en enkele kapelaans en pastoors (KDC). Van Hensbroek in West-Friesland berusten het archief van de PvdA-afdeling bij het IISG en stukken over goederenbeheer in het huis Twickel te Delden (Overijssel).

Voor iedereen die lokale en regionale geschie-

denis wil bedrijven aan de hand van originele bronnen als archiefstukken is *Particuliere archieven in Nederland* dus een onmisbaar hulpmiddel.

Eindred. H. J. A. H. G. Metselaars, *Particuliere archieven in Nederland*, deel 14 in de serie *Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland*. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum, 1992. 518 blz.

Boeken in het kort

Holland algemeen

Onder redactie van D.E.H. de Boer e.a., *Holland in Wording, de ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw*. Hilversum, Verloren, 1991. 174 blz. met ill.

Deze publikatie nr. 53 van de Stichting 'Comité Oud Muiderberg' bevat de teksten van voordrachten uitgesproken tijdens het Muiderberg-symposium in 1990. Hierin: de vorming van het Graafschap; de aanspraken van Floris V op de Schotse troon; de 'Grote Zaal' in Den Haag; het itinerarium van de graven in de 14e eeuw; de herkomst van het gravenhuis; Hollandse expansie en een voordracht over Holland aan de vooravond van de Bourgondische heerschappij.

Noord-Holland

Ellen Broersen (met een bijdrage van Heimerick Tromp), *Akerendam. Een buitenplaats in Beverwijk*. Zutphen, Walburgers, 1992, in de Kleine Monumenten Reeks, 159 blz.

Geeft de geschiedenis van deze buitenplaats en haar bewoners. Sedert de aanleg tussen 1635 en 1639 bewoonden telgen uit de patriciërsgezachten Bicker, Geelvinck, Pels, Sautijn en Hooft deze buitenplaats. Aandacht wordt besteed aan de architectuur en parkaanleg en ook het leven op de buitenplaats krijgt in de context van de plaatselijke geschiedenis meer reliëf.

M.J. van 't Hart red., *Aelsmeer, beknopte geschiedenis van een opmerkelijk dorp*. Aalsmeer, Stichting 'Oud Aelsmeer'. 372 blz. (Verkrijgbaar door storting van f67,50 op giro 38 41 834 ten name van de stichting 'Oud Aelsmeer', onder vermelding van 'Aelsmeer'.)

Aalsmeer kent een actieve historische vereniging. Door het werk van een twintigtal leden van deze vereniging kwam deze rijkgeïllustreerde en zeker niet beknopte dorpsgeschiedenis tot stand. Het boek maakt duidelijk hoe dit in het veengebied gelegen dorp zich heeft kunnen ontwikkelen tot de plaats met de grootste bloemenvelding ter wereld. Daarnaast bevat het boek veel gegevens over sociaal, cultureel en kerkelijk leven en over familiebanden. Het bevat gedetailleerde lijsten van alle mogelijk notabelen door de eeuwen heen.

Drs H.W. Saaltink (annotatie en inleiding), *Vervolg op de Chronyk der Stad Horn van de heer Dr. T. Velius. De boeiende jaren tussen 1630 en 1799*. Hoorn, Vereniging Oud Hoorn (Hoornse Historische Reeks, nr. 1), 1992. 299 blz.

Na de dood van de beroemde Hoornse kroniekschrijver Velius zijn er verschillende vervolgen daarop verschenen. In bezit van de Hoornse patriciërsfamilie was een manuscript van een van deze vervolgekronieken. Bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan werd dit manuscript uitgegeven, aangevuld met verhelderende annotaties.

Guus Pikkemaat, *Dagblad De Gooi- en Eemlander tijdens de oorlogsjaren, de bezettingstijd en de eerste jaren na de bevrijding (1940-1950)*. Hilversum, Dagblad De Gooi- en Eemlander bv. 1991. 244 blz.

De auteur van dit boek is historicus en was van 1963 tot 1989 hoofdredacteur van deze krant. Zijn verhaal is voornamelijk op 'oral history' gebaseerd. Het archief van deze krant werd namelijk in 1977 door degene die tijdens de oorlogsjaren directeur was geweest verbrand.

Dr Henk van Setten en drs Eleonoor van Gerven, *Met wapperend habijt. Geschiedenis van het huishoudonderwijs van de Ursulinen van Bergen NH, 1925-1990*. Bergen, Bernardus Smeemanstichting, 1992. 95 blz.

De zusters Ursulinen uit Bergen hebben in de kop van Noord-Holland diverse huishoudscholen gesticht, onder andere in Bergen, Hoogkarspel en Den Helder. Hoe en waarom die scholen werden gesticht, wat meisjes er leerden en waarom ze verdwenen zijn, wordt behandeld. Typerende verhalen en foto's geven daarbij ook een beeld van de alledaagse praktijk en de sfeer van de scholen.

West-Frislands Oud en Nieuw. 59e bundel van het historisch genootschap 'Oud West-Friesland', 1992. 232 blz.

Bevat ditmaal onder andere de volgende artikelen: West-Friesland, voorbeeld van een agrarisch veenlandschap (F.J. Reedijk); Onder de vleugels van de stad (over Veenhoop) (Jan de Bruin); Medemblicker magistraten 1700-1795 (Katja Bos-saers); Reinout van Brederode (1565/1567-1633) en zijn praalgraf in Veenhuizen (Carla Rogge).

Zuid-Holland

A. Dieleman red., *Het Barbaraklooster: eene selsaeme geschiedenis*. Delft, Katholieke Studentenvereniging Sanctus Virgilius, 1991. 192 blz., met ill. Deze publikatie verscheen ter gelegenheid van de vierde fase van de renovatie van het nog in Delft bestaande kloostercomplex.

H. Baudet, *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft; de Delftse Ingenieurschool en haar voorgeschiedenis*. Den Haag, SDU, 1992. Prijs f 65,- (geb.), f 52,50 (paperb.).

Prof.dr H. Baudet schreef dit boek ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de TU Delft, oorspronkelijk Koninklijke Academie en Polytechnische School geheten, met gebruikmaking van de bij het Rijksarchief in Zuid-Holland berustende archieven van deze instellingen.

Historisch Jaarboek Westland V (1992). De Lier, Genootschap Oud Westland, 1992. 116 blz., met ill. Verkrijgbaar door overschrijving van f 22,50 op rek.nr. 3436.41.455 van 'Genootschap Oud Westland' onder vermelding van *Historisch Jaarboek Westland*.

Dit jaarboek bevat artikelen over onder meer het tiendrecht in het Westland; handel op Engeland; het werk van een gemeentebode van 's-Gravenzande in de 16e eeuw; de buitenplaats Hoofbosch in De Lier; gedichten van Hendrik Schim over de Maaslandse buitenplaats Koningsrust; de herberg De Spaansche Vloot te Monster; de herkomst en familie van pastoor Franciscus Verburch (1616-1708) te Poeldijk en de pastorie van Naaldwijk. Het geheel wordt besloten met een archeologische kroniek en een bibliografie van het Westland.

J. van Helden, *Uit een eeuw kerkhistorie; aspecten van (meer dan) 100 jaar gereformeerde kerk van Berkel en Rodenrijs en Bergschenhoek*. Delft, Eburon, 1991. 194 blz., met ill. ISBN 901661599. Prijs f 25,-. Dit werk behandelt de Afscheiding, Doleantie en Vrijmaking in de in de titel genoemde plaatsen. Het boek bevat naamlijsten van predikanten, ouderlingen, diakenen etc. en bevat veel personalia. Het geheel is voorzien van een index.

D. Hillenius, *De bewoners van de Sophiahof*. 's-Gravenhage, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 1992. 56 blz., met ill. ISBN nr. 90-322-1654-6. Prijs f 14,50 excl. verzendkosten; verkrijgbaar

bij VNG Uitgeverij, postbus 30435, 2500 GK 's-Gravenhage.

In deze publikatie wordt een overzicht gegeven van de bewoningsgeschiedenis van dit door de VNG betrokken pand, gelegen tegenover de vroegere Willemskerk aan de Nassaulaan te Den Haag, waarin eveneens de VNG is gevestigd en waarover in 1975 van dezelfde auteur een publikatie verscheen onder de titel *Het Huis der Gemeenten*. De geschiedenis van het Willemspark, waarin dit pand lag, komt aan de orde, alsmede de bouw en enkele bewoners van het gebouw, waaronder de families Bauden en Star Numan en het Haagsche Lyceum.

C. Koopmans, *Dordrecht; een eeuw demografische en economische geschiedenis*. Hilversum, Verloren, 1992. 309 blz., met ill. ISBN nr. 90-6550-405-2. Prijs f 49,- (excl. verzendkosten).

Tussen 1811 en 1914 ontwikkelde Dordrecht zich van vervallen handelsstad uit de pre-industriële periode tot een bloeiend industrieel centrum met vele inwoners. In dit werk schetst de auteur dit ontwikkelingsproces en de economische en demografische factoren die daarin een rol speelden.

Kwartierstatenboek XI van de Genealogische Vereniging Prometheus. Delft, TU, 1992. 320 blz. Prijs f 29,50 (excl. verzendkosten).

Dit laatste deel van de in 1978 gestarte serie kwartierstatenboeken, bevat vier grote kwartierstaten, te weten: Van Hemert-Sorel, Molendijk-Van der Ploeg, Morien-Spendel en Noordam-Van Rees. Zoals in de voorgaande delen komen ook in dit deel veel (Zuid-)Hollandse families voor.

L. Nieuwland, *Uit het leven van ds. A. Verhagen*. Houten, Den Hertog, 1991. 141 blz., met ill. ISBN 90331072X. Prijs f 23,50.

Adrianus Verhagen werd in 1887 te Vlaardingen geboren en was achtereenvolgens predikant bij de Gereformeerde Gemeenten van Leiden, Dirksland, Middelburg, Lisse, Kampen en Gouda, waar hij in 1959 overleed.

Recensies

Classicale acta Zuid-Holland

Classicale acta 1573-1620 II, Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Dordrecht 1601-1620, Classis Breda 1616-1620, bewerkt door J. Roellevink, en III, *Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, bewerkt door J. Bouterse. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie, 68 (ISBN 90-5216-023-6; XXXIII, 908 blz.; f 110,-) en 69 (ISBN 90-5216-022-8; XXVI, 544 blz.; f 70,-). Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 's-Gravenhage 1991.

Tot de invoering van het Algemeen Reglement van Bestuur door koning Willem I in 1816 vormde de classis het centrale orgaan in de bestuurlijke hiërarchie van de gereformeerde kerk. Deze regionale vergadering van afgevaardigden van lokale kerkeraden had op een aantal essentiële terreinen beslissingsbevoegdheid in zaken die de afzonderlijke gemeenten raakten. Bovendien werd hier bepaald welke standpunten de afgevaardigden van de classis moesten innemen in het bredere verband, dat van de particuliere of provinciale synode. De acta van deze synodes uit de periode tot 1620 werden reeds in de vorige eeuw uitgegeven door J. Reitsma en S.D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, 8 delen, Groningen 1892-1899. Voor Zuid-Holland is de editie tot 1700 voortgezet door W.P.C. Knuttel, *Acta der partiuiliere synoden van Zuid-Holland 1621-1700*, 6 delen, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie, 3, 5, 8, 11, 15, 16, 's-Gravenhage 1908-1916. Het duurde decennia voor er weer een uitgave in dit genre verscheen: *Classicale acta 1573-1620 I, Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Dordrecht 1573-1600*, bewerkt door J.P. van Dooren. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie, 49, 's-Gravenhage 1980. Blijkens het voorwoord was inmiddels welbewust afgezien van voorzetting van de editie van acta van particuliere en provinciale synodes, en wel om twee redenen. Ten eerste werd aangevoerd dat deze in een redelijk groot aantal exemplaren voorhanden zijn, omdat elke classis een kopie ontving. Dit moge zo zijn, de raadpleging is niet altijd gemakkelijk, zodat een editie nog altijd tot de desiderata behoort. De andere reden was dat aan de classice acta 'een bijzondere betekenis voor de kerkelijke geschiedenis' werd toegeschreven. Hoewel dit ook van de sy-

nodale acta kan worden gezegd, kan inderdaad het belang van de classis en het daar behandelde moeilijk worden overschat. Wie de gereformeerde kerkgeschiedenis van de Nieuwe Tijd op lokaal of regionaal niveau bestudeert, kan niet om de classice acta heen. Het is daarom toe te juichen dat nu twee delen tegelijk zijn verschenen.

Met deel II, waaraan de in 1984 overleden Van Dooren reeds was begonnen, is de uitgave van de acta van de classis Dordrecht tot 1620 voltooid. In deze band bevinden zich tevens de acta van de in 1614 van Dordrecht afgescheiden classis Breda. Deel III bevat de acta van de classis Rotterdam en Schieland van 1580 tot 1620. Voor de periode 1610-1619 moet eigenlijk gesproken worden van twee classes, omdat het remonstrantse Rotterdam c.a. en het contraremonstrantse Schiedam c.a. toen apart vergaderden en notuleerden. De beide delen hebben een identieke algemene inleiding, waarin de gehanteerde uitgangspunten voor de editie uiteen worden gezet. Vervolgens wordt in een aparte introductie ingegaan op het grondgebied en de organisatie van de te behandelde classes.

De taken van de classis lagen in de eerste plaats op het terrein van aanstelling en ontslag van predikanten. De reeks van voorgangers wordt vaak gebruikt als structurerend element in de geschiedschrijving van een gemeente, dus wie zich hiermee bezig houdt, vindt in de acta een massa onmisbaar materiaal. Ook over minder formele zaken bevatten zij talloze gegevens. Zo oefende de classis toezicht en indien nodig tucht uit over de predikanten. Niet alleen hun rechtzinnigheid in woord en geschrift werd getoetst, maar ook hun levenswandel. Mede dankzij de bemoeienis van de classis met aangelegenheden op het persoonlijke vlak, vormen de acta vaak aangename en soms zelfs spannende lectuur. Wie leest niet graag over vecht- en scheldpartijen of escapades op het seksuele vlak, in het bijzonder waar het personen betreft die worden geacht een voorbeeld voor anderen te zijn. Ook over die anderen komt de lezer overigens heel wat te weten. Weliswaar was het toezicht op de rechtzinnigheid en het gedrag van gemeenteleden in de eerste plaats een zaak van de lokale kerkeraden, maar de afgevaardigden daarvan vroegen in de classis vaak raad over aangelegenheden waar zij niet goed raad mee wisten. Verder werden conflicten tussen kerkeradsleden onderling of tussen kerkeraad en gemeenteleden in de classis beslecht.

De acta bevatten ook rijke informatie over de

verhouding met andere classes en over de relatie tussen de gemeenten binnen het eigen gebied. Zo wordt al lezend duidelijk dat onderlinge bijstand werd gehuldigd als een fraai principe, maar dat men in de praktijk lang niet altijd in staat of bereid was zich krachtig in te spannen ten behoeve van andere gemeenten. Vruchtbaarder lijkt de zorg te zijn geweest voor armlastige predikanten en na hun overlijden voor hun weduwen en kinderen. Ten slotte werpen de acta licht op de verhouding tussen kerk en overheid, een relatie die niet steeds even harmonisch was. De aanhoudende klachten van de gereformeerden over bij voorbeeld paapse stoutigheden lijken door wereldlijke gezagsdragers slechts zelden te zijn gehonoreerd met de gewenste maatregelen.

Wie deze bronnen met vrucht wil gebruiken, moet wel tussen de regels door kunnen lezen. Acta houden ongeveer het midden tussen resoluties en notulen; zij bevatten weliswaar meer dan alleen een lijst van besluiten, maar geen uitvoerige weergave van de gevoerde discussies. De *scribae* waren wel eens huiverig om man en paard te noemen. Vooral als het ging om potentieel laakbare gedragingen van een predikant, werd meestal slechts in bedekte termen aangeduid waaraan hij zich schuldig zou hebben gemaakt. Soms is door combinatie van opmerkingen in achtereenvolgende vergaderingen op te maken wat de kern van de zaak was, maar vaak zal de onderzoeker moeten terugvallen op bij voorbeeld kerkeradsacta of rechterlijke archieven, indien voorhanden. In deze uitgave is naar dergelijke aanvullende bronnen uitsluitend verwezen als zij onmisbaar werden geacht om de acta goed te kunnen begrijpen. Dat de bewerkers voor die beperking hebben gekozen is zeker te billijken. Zelfs een betrekkelijk sobere editie als deze is zo tijdrovend, dat elke uitbreiding van de te verstrekken informatie een onevenredige tijdsinvestering zou vergen, en dus ongewenste vertraging in het verschijningstempo zou veroorzaken. Om dezelfde reden zijn de biografische gegevens over de voorkomende personen beperkt tot het minimum. Opgenomen is slechts een lijst van gemeenten binnen de classis met de predikanten die daar in de onderhavige periode hebben gefunctioneerd, en als tegenhanger een lijst van deze predikanten met hun standplaatsen, ook die buiten de classis. Door middel van een 'Bibliografische handreiking' wordt de lezer op het spoor gezet van verdere bronnen en literatuur.

In vergelijking met deel I zijn in de nieuwe de-

len enkele belangrijke wijzigingen doorgevoerd. Zo had Van Dooren wijdloppige artikelen in regestvorm gegoten. Het is zonder meer een verbetering dat dit principe is losgelaten en dat slechts de artikelen betreffende de leiding en de sluiting van de vergadering verkort worden weergegeven. Op deze wijze wordt vermeden dat de redacteurs een keuze moeten maken die voor de gebruikers wel eens minder gelukkig kan zijn. Een andere vernieuwing betreft de kopjes die boven elk artikel werden aangebracht. De bewerkers beogen met deze opschriften geen samenvatting van de inhoud te bieden, maar geven slechts de plaats waarop het artikel betrekking heeft en een zakelijk trefwoord als predikant, vacature, tucht of synode. Deze kopjes zouden moeten functioneren als een tweede ingang, naast de index van personen, plaatsen en zaken. Helaas moet dit 'naast' letterlijk worden genomen. Zo kan het gebeuren dat een artikel betreffende een predikant die schulden maakte (II, p. 258) in het kopje wel wordt aangeduid als tuchtgeval, maar dat in de index onder 'tucht' niet wordt verwezen naar het lemma 'schulden', waaronder de verwijzing naar deze zaak is opgenomen. Soortgelijke inconsequenties komen in beide delen veelvuldig voor, hetgeen een beperking betekent van de bruikbaarheid van de index op zaken. Daarin worden te weinig dwarsverbanden gelegd tussen onderwerpen, ondanks de belofte in de inleiding dat zal worden verwezen van algemene begrippen (bij voorbeeld 'tucht') naar bijzondere (bij voorbeeld 'dronkenschap'). Het is echter allesbehalve een straf om in deze prachtige boeken wat langer te moeten zoeken dan nodig zou zijn.

Gerrit Verhoeven

Inhoud van de 24e jaargang

Artikelen

- Niek Al en Piet van Cruyningen
Een schout in opspraak.
De carrière van een ambtenaar aan het einde van de vijftiende eeuw 130-145
- D. Aten
Stedelijke handelspolitiek.
Alkmaar en de Beemster in de 17e en 18e eeuw 146-159
- István Bejczy
Willibrord en de grote boomstorting.
Een mythe uit de oud-vaderlandse geschiedschrijving 65-77
- J.B. Berns
Stad en dorp. Taal en dialect 240-248
- Marc Boone en Hanno Brand
De ondermijning van het Groot Privilege van Holland, Zeeland
en West-Friesland volgens de instructie van 21 december 1477 2-21
- J.A.M.Y. Bos-Rops
De Hollandse douarie van Johanna van Brabant (1322-1413).
Een voorbeeld van middeleeuwse betalingspraktijken 78-93
- A. van Braam
Over de omvang van de Zaandamse scheepsbouw in de 18e eeuw 33-49
- L. Brunt
Buiten wonen. Forensisme in het naoorlogse Nederland 287-297
- M. Hoogland
Coöperatievorming in West-Friesland aan het begin van deze eeuw; verschillen
in ontwikkeling bij protestanten en katholieken 160-176
- P.C. Jansen, J. Lucassen, F.W.A. van Poppel
Voorwoord.
De versteende tuin. Stedelijk land en landelijke steden in Holland, 1850-1990 185-186
- A.J. Kölker en L.P.E. Kretzschmar
Gemeente- en streekarchieven in Holland 50-60
- J. Otsen
De Munnick. Een buskruitmolen bij Purmerend (1668-1832) 94-104